

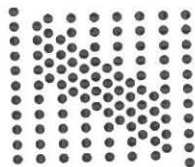
55

RAZPRAVE in
GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

LJUBLJANA, 2008

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2008

RAZPRAVE IN GRADIVO / TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja / Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

ISSN 1854-5181 (e-izdaja)

UREDNIŠKI ODBOR – EDITORIAL BOARD

Sara Brezigar, Milan Bufon, Jadranka Čačić-Kumpes, Boris Jesih, Sonja Kurinčič Mikuž, Avguštin Malle, Mojca Medvešek, Sonja Novak Lukanovič, Milan Pahor, Jože Pirjevec, Albert Reiterer, Petra Roter, Janez Stergar, Vladimir Wakounig, Jernej Zupančič, Mitja Žagar, Kržišnik-Bukić.

ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHARGE

Boris Jesih / boris.jesih@guest.arnes.si

POMOČNICI ODGOVORNEGA UREDNIKA / EDITOR-IN-CHARGE ASSISTANTS

Sara Brezigar, Mojca Medvešek

LEKTURA / LECTURE

Irena Destovnik

PREVODI/TRANSLATION

Marjeta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše

OBLIKOVANJE / DESIGN

Jana Kuharič

ZALOŽIL IN IZDAL / PUBLISHED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies

SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25 10 964

e-mail: inv@inv.si

Revija Razprave in gradivo je vključena v dve mednarodni bibliografski bazi podatkov:

CSA Sociological Abstracts in CSA Worldwide Political Science Abstracts.

The journal Treatises and Documents is listed in two international bibliographic data bases:

CSA Sociological Abstracts and CSA Worldwide Political Science Abstracts.

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev. / The published articles express authors' viewpoints.

REVIJO SOFINANCIRA – CO-FINANANCED BY

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Slovenian Research Agency

RAZPRAVE IN GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

55

KAZALO

JERNEJ ZUPANČIČ	
ALBANSKO VPRAŠANJE V LUČI POLITIČNOTERITORIALNE REKONSTRUKCIJE BALKANA	6
APOLONIJA OBLAK FLANDER	
DEMOGEOGRAFSKO PROUČEVANJE NARODNIH IN ETNIČNIH MANJŠIN – PRIMER ITALIJANSKE NARODNE MANJŠINE V SLOVENIJI	50
PETER SEKLOČA	
NEURAVNOTEŽENA ČEZMEJNA JAVNA SFERA: NESORAZMERNNA PRISOTNOST SLOVENIJE IN SLOVENSKE MANJŠINE V ITALIJI V JAVNOMNENJSKIH PROCESIH	78
MATJAŽ KLEMENČIČ	
SLOVENSKI PERIODIČNI TISK V ZDA, 1891 – 1920	98
KLAUS-JÜRGEN HERMANIK	
OBLIKOVANJE NEMŠKE IN MADŽARSKE IDENTITETE V IZGRADNJI NACIJE: PRIMERI Z ZAHODNEGA BALKANA	118
HAMAZASP DANIELYAN	
IZGRADNJA DRŽAVE V POSTSOVJETSKI ARMENIJI: VLOGA DIASPORE V DEMOKRATIZACIJI REPUBLIKE ARMENIJE, 1991 – 2008	134
LÁSZLÓ KUPA	
VERSKI KONFLIKT V NJIREGIHAZIJI – PROBLEMI SLOVAŠKEGA NASELJA IZ 18. STOLETJA	152
MIHA KODERMAN	
VLOGA IN POMEN GLASILA "VESTNIK" ZA SLOVENSKE IZSELJENCE V ZVEZNI DRŽAVI VIKTORIJI IN AVSTRALIJI	168
AVGUŠTIN MALLE	
VPRAŠANJA SODELOVANJA RAZISKOVALCEV ZUNAJ MEJA REPUBLIKE SLOVENIJE Z RAZISKOVALCI IN RAZISKOVALNIMI INŠTITUTI V SLOVENIJI	188
NAVODILA ZA AVTORJE	196
AVTORJI	200

TABLE OF CONTENTS

JERNEJ ZUPANČIČ	
ALBANIAN NATIONAL QUESTION IN LIGHT OF POLITICAL-TERRITORIAL RECONSTRUCTION OF THE BALKANS	6
APOLONIJA OBLAK FLANDER	
POPULATION GEOGRAPHY ANALYSIS OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES - BASED ON THE SLOVENE ITALIAN MINORITY STUDY CASE	50
PETER SEKLOČA	
UNBALANCED CROSS-BORDER PUBLIC SPHERE: DISPROPORTIONATE PRESENCE OF SLOVENIA AND SLOVENE MINORITY IN ITALY IN THE PUBLIC OPINION FORMATION PROCESSES	78
MATJAŽ KIEMENČIČ	
SLOVENE PERIODICALS IN THE USA, 1891 - 1920	98
KLAUS-JÜRGEN HERMANIK	
THE GERMAN AND HUNGARIAN IDENTITY MANAGEMENT AND NATION BUILDING: EXAMPLES FROM THE WESTERN BALKANS	118
HAMAZASP DANIELYAN	
THE STATE-BUILDING PROCESS OF POST-SOVIET ARMENIA: THE ROLE OF THE DIASPORA IN THE DEMOCRATIZATION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA, 1991 - 2008	134
LÁSZLÓ KUPA	
RELIGIOUS CONFLICT IN NYÍREGYHÁZA - THE DIFFICULTIES OF AN EIGHTEENTH CENTURY SLOVAK SETTLEMENT	152
MIHA KODERMAN	
ROLE AND IMPORTANCE OF "VESTNIK" MAGAZINE FOR SLOVENE EMIGRANTS IN VICTORIA AND AUSTRALIA	168
AVGUŠTIN MALLE	
COOPERATION BETWEEN RESEARCHERS AND RESEARCH INSTITUTES INSIDE AND OUTSIDE THE BORDERS OF SLOVENIA	188
GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS	196
AUTHORS	200

ALBANSKO VPRAŠANJE V LUČI POLITIČNOTERITORIALNE REKONSTRUKCIJE BALKANA

ALBANIAN NATIONAL QUESTION IN LIGHT OF POLITICAL-TERRITORIAL RECONSTRUCTION OF THE BALKANS

The article deals with the ethnic and territorial changes in the Balkan Peninsula, with special regard to the territory, populated by Albanians. Over a century, the Albanian issue has been one of the permanent neuralgic points of this space, the object of competition of the domestic (Balkan) and foreign forces alike. Apart from the usually described ethnic and political processes, the author specifically exposes the significance and role of the region and of socio-economic factors.

Keywords: Balkan, ethnic question, Albanians, Kosovo, political geography

Prispevek obravnava razvoj etničnih in teritorialnih sprememb na Balkanskem polotoku, s posebnim ozirom na ozemlje, ki ga naseljujejo Albanci. Albansko vprašanje je že dobro stoletje ena od stalnih nevrogičnih točk tega prostora, za katerega tekmujejo poleg domačih (balkanskih) narodov tudi tuje sile. Avtor poleg najpogosteje navajanih etničnih in političnih procesov poudarja tudi pomen in vlogo ozemlja ter socialnoekonomskih dejavnikov.

Ključne besede: Balkan, narodno vprašanje, Albanci, Kosovo, politična geografija

ALI JE OSAMOSVOJITEV KOSOVA EPILOG JUGOSLOVANSKE DRAME?

17. februarja 2008 je Kosovo razglasilo neodvisnost. Že dalj časa napovedovano dejanje je sprožilo ostre polemike svetovne diplomacije, ki je ne glede na vzroke, potek in razpletanje kosovskega konflikta nihala med pragmatičnim pritrjevanjem in načelnim nasprotovanjem. V naslednjih mesecih je mlado državo priznalo nad štirideset držav. Evropska unija ni zmogla enotnega zunanjepolitičnega stališča o omenjeni zadevi, zato ga je elegantno prepustila v presojo in odločitev posameznih članicam.¹ Na drugi strani je Srbiji uspelo kosovsko vprašanje internacionalizirati do te mere, da je postalo predmet rusko-ameriškega strateškega tekmovanja; EU je pri tem pomemben, verjetno pa ne ključni igralec. Grošelj v ospredje postavlja nujnost kosovskega osamosvajanja; toda prav tako nujno bo treba sprejeti negativne posledice omenjenih procesov (Grošelj 2008: 31). Čeprav napovedan in pričakovan, je korak vzpostavitve kosovske državnosti nekoliko presenetil tudi slovensko diplomacijo. Dileme, ali novo državo priznati ali ne, sicer ni bilo. Priznanje je bilo stvar časa, toda nekaterim je razmeroma dolgotrajen postopek priznanja prišel izjemno prav. Želeni zadržek je bil predvsem izraz gospodarske preračunljivosti: z nekoliko odloženim aktom priznanja bi počakali, da se "umirijo strasti", obenem pa bi se podjetja lažje pripravila na nove razmere. Toda ob tem nikakor ne gre prezreti tudi preračunljivosti v zvezi z gospodarskim sodelovanjem s Kosovom; Slovenija je tam namreč največji posamični investitor. Že od osemdesetih let trajajoče tiho zavezništvo² je ustvarjalo in ohranjalo popularnost Slovenije med kosovskimi Albanci, po letu 2001 pa je to vzdušje ustvarjalo tudi primerne možnosti za gospodarsko sodelovanje. S tega stališča je Kosovo za slovensko gospodarstvo kljub številnim pastem in tveganjem zanimiv gospodarski partner tudi zaradi širših strateških razlogov. Verjetno je prav gospodarska privlačnost srednje- in južnobalkanskega prostora narekovala slovenski politiki, gospodarstvu in medijem precej angažiran odnos. Tako se je v obdobju od februarja do maja 2008 v slovenskih časopisih zvrstilo več zapisov o tematiki Kosova in njegove prihodnosti.

1 Odločanje o navezavi diplomatskih odnosov z določeno državo je izraz suverenosti članice EU. Odločitev o priznanju neodvisnosti Kosova torej ustreza tej državniški svoboščini. Vendar ne moremo prezreti dejstva, da so se nekatere članice EU opredeljevale "proti" priznanju predvsem zaradi določenih sorodnosti domačih etničnih situacij s kosovsko. Države s številčnimi in z kompaktno naseljenimi manjšinami in še posebno tiste, ki se vsaj parcialno srečujejo z etnično motiviranimi regionalističnimi gibanji, so bile *a priori* proti (na primer Romunija, Slovaška, Španija). Toda prav s tem se je izkazala dokajšnja neenotnost in tudi nenačelnost evropske geopolitike.

2 Upori in protesti na Kosovu so v zadnjem desetletju jugoslovanske države lahko računali na razumevanje in podporo v Sloveniji. Naklonjenost do Slovenije se je zadržala tudi po osamosvojitvi leta 1991, čeprav so bile možnosti gospodarskega sodelovanja vse do tretjega tisočletja zelo omejene.

Kosovo je bilo skoraj dobri dve desetletji odprto krizno žarišče. Od zimske vstaje leta 1981 se je manifestiralo kot območje multietničnega in multikulturnega prepletanja, kjer so se mednacionalni odnosi zaostrovali tako zaradi starih zamer in konfrontacij kakor (in predvsem) novih razmerij moči.

Srbsko-albanski konflikt na Kosovu je bistveno starejši, saj sega globoko v 19. stoletje, v čas, ko so se ob razpadanju dveh mnogonarodnih imperijev začele graditi lastne nacionalne države. Pri tem so morale definirati tudi elemente lastne etnične pripadnosti, zgraditi nacionalne mitologije in s tem opredeliti tudi teritorialni obseg svojih strateških aspiracij. V več vojnah so se oblikovale političnoteritorialne entitete, ki jih poznamo še danes. Prelomna leta sanstefanskega miru (1878), prve in druge balkanske vojne (1912–1913), konca prve svetovne vojne (1918) ter obdobje 1991–1995 so najpomembnejši, a nikakor ne edini časovni mejniki teritorializacije Balkana. Albanci so bili pri tvorbi nacionalne države zaradi različnih razlogov med zamudniki (Vrkatić 2004: 231). Ustanovitev neodvisne Albanije je uspela pozneje (leta 1913 s krepko avstrijsko-nemško pomočjo) kot njihovim sosedom – dejansko pa konkurentom za isto ozemlje. Vendar je albansko narodno gibanje nekoliko starejše. Leta 1878 so albanski intelektualci v okviru t. i. Prizrenske lige opredelili etnično albansko ozemlje in zagovarjali njegovo avtonomijo znotraj političnih okvirov otomanske države (Petritsch idr. 1999a: 73–74). Ideja je bila odpor proti odločitvi rusko-turškega mirovnega sporazuma v San Stefanu (1878), ki je Bolgariji dodelil večino današnje Republike Makedonije in s tem tudi ozemelj, ki so jih Albanci šteli za svoja. Iz tega obdobja izvira tudi zemljevid etnične Albanije (Kosova in Belegu: 2007), ki so ga pozneje različni avtorji imenovali “Velika Albanija”. Ob tem ne smemo pozabiti starega srbskega načrta I. Garašanina, ki je v svojih *Načertanijah* že leta 1844 opredelil pglavitne konture srbske zunanje politike. Imela je dve strateški smeri: zahodno (Bosno in Hercegovino) in južno, ki je prek današnjega kosovskega, makedonskega ter severnoalbanskega ozemlja dosegla obale južnega Jadrana (Petritsch 1999b: 67–71). Nastanek močne jugoslovanske države, v kateri so imeli Srbi dominantno vlogo, je dosegel integracijo velike večine srbskih ozemelj, s tem pa Albance razdelil na tri dele: Albanijo kot nacionalno državo, številčno skupnost v Jugoslaviji in nekoliko šibkejšo manjšino v Grčiji. Druga, socialistična Jugoslavija, je z oblikovanjem Kosova (najprej Kosmeta) in pozneje ustavo leta 1974 kosovskim Albancem vendarle omogočila oblikovati več “nacionalnih” institucij. Ko je v začetku osemdesetih let zaostrovanje gospodarske in politične krize v Jugoslaviji vodilo v odprto medetnično polarizacijo in slednjič tudi spopad, so se stopnjevale tudi zahteve kosovskih Albancev. Medtem ko so v jugoslovanskem obdobju in nekatero politične struje tudi še v devetdesetih letih zagovarjale enakopraven federativni status Kosova (Kosovo republika!), se je v fazi razpadanja jugoslovanske federacije kazala neodvisnost nekdanje avtonomne pokrajine kot vse bolj realna albanska politična opcija. Ob njeni realizaciji je mogoče razmišljati z več vidikov, od strogo

legalističnih do oportunističnih in pragmatičnih. Je torej osamosvojitve Kosova zadnje dejanje teritorialne delitve nekdanje jugoslovanske federacije in bo Balkan v bližnji prihodnosti obstajal kot prostor malih nacionalnih držav? Ali pa je to (navidezno) dejanje v resnici le uvod v nove teritorialno-politične spremembe na Balkanskem polotoku?

Kosovo je danes kljub formalni osamosvojitvi nadzorovano ozemlje. Zunanje meje še vedno nadzirajo mednarodne varnostne sile, ki imajo obenem pomembno poslanstvo preprečevanja eskalacij konfliktov med etničnimi skupnostmi. Misija UNMIK prepušča mesto bolj "evropsko" vodeni EULEX. Če je prva dejansko pomenila neke vrste nadomestno vlado (katere odločitve so bile močnejše od odločitev domače kosovske vlade) v pogojih popolne mednarodne asistence in zgolj formalne pripadnosti Srbiji, predstavlja druga dejansko le urjenje domače (kosovske) izvršne oblasti, da bo prej in lažje kompatibilna v mednarodnem okolju. Nadzora razmer – predvsem v vojaškovarnostnem smislu nihče ne skriva. Zato je še kako umestno premisliti predvsem funkcionalne vidike kosovske samostojnosti. Ob koliziji evropske, ameriške in lokalnih geopolitik v širšem prostoru srednjega Balkana še naprej potekajo dinamični etnični procesi, ki bodo jutri med glavnimi dejavniki stabilnosti tega in širših območij. Za sedaj ostaja Balkan med obsežnejšimi nevrvalgičnimi conami starega kontinenta in širše. Je torej pravi *shatter belt*³ ('pas črepinj'), nemirna cona, prehoden teritorij (Bufon 2007: 42–44).

Albansko vprašanje je že nekaj desetletij v ospredju kot eno najbolj težavnih območij starega kontinenta. Odkar se je kosovski konflikt razširil in dobil mednarodne razsežnosti, povzroča reševanje tega vprašanja precej načelnih in tudi praktičnih dilem mednarodne politike. V luči uveljavljenih evropskih praks in tudi načel (na primer OVSE) bi bila zadeva morda manj težavna. Toda bistveno spremenjeno razmerje sil na Balkanskem polotoku in tudi na svetovni politični karti sili k premisleku, da se danes pred našimi očmi odvija povsem pragmatična "realpolitika", kateri so primarni lastni (ne nujno jasno predstavljeni) cilji, ki jih lahko prepoznamo šele po preigravanju scenarijev geopolitičnega razvoja bistveno širše regije. Seveda moramo že na začetku priznavati dejavniku "ozemlja" določeno ožjo (nacionalno!) in širšo (mednarodno) strateško težo. Seveda pa širši okvir niti najmanj ne razbremenjuje nacionalnih politik balkanskih držav (narodov) njihove odgovornosti pri etnizaciji teritorijev, še manj pa teritorializacije neke (v našem primeru predvsem albanske) etnične skupnosti. Po drugi strani

3 Izraz je uvedel ameriški politični geograf Saul Cohen v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je regionaliziral svet na različna geopolitična območja Bufon 2007: 42–44 (Bufon, Milan (2007) *Osnove politične geografije*. Koper: Annales: 42–44). Pas črepinj so bile svetovne makroregije, ki so posebej izstopale po številnih političnih pretresih in spopadih; bila so torej nemirna, labilna območja, ki so potrebovala "asistenco" mednarodne skupnosti. Pozneje so v politični geografiji in geopolitiki ta pojem pogosto uporabljali tudi za manj obsežna politično labilna območja. V tem smislu je termin uporabljen tudi v pričujočem prispevku.

pa pragmatičnost teritorialnih politik – tudi v smislu reševanja kriznih območij in postkriznih situacij – narekuje primarni cilj tega (mednarodnega) početja. Mir je vrednota, ekonomsko gledano pa predvsem vrednost. Od stabilizacije političnoteritorialnih kakor tudi etničnih in socialno-ekonomskih razmer v osrednjem delu Balkanskega polotoka je namreč odvisno, ali bo ta prostor uspel svojo imenitno geografsko lego preobraziti v pravo strateško mostišče in s tem bistveno okrepiti svoj geopolitični položaj.

Namen prispevka je temeljito pretehtati povezanost teritorialnih in etničnih sprememb v osrednjem delu Balkanskega polotoka, s posebnim ozirom na Albance kot enem med narodi v tem prostoru. Pri tem je treba upoštevati, da nastopajo pri (pre)oblikovanju političnih meja na Balkanu hkrati najmanj trije procesi:

- ostri medetnični spopadi z močnim emocionalnim nabojem (dejavniki na lokalni ravni, pogosto razlikujoči se glede na etnično, tudi kulturno oziroma jezikovno pripadnost);
- racionalne geopolitike nasprotujočih si nacionalizmov (ti imajo stvarne ozemeljske kalkulacije, ki rabijo oblikovanju, krepitvi in homogenizaciji nacionalne države);
- premišljeno poseganje zunanjih (velikih) sil (to so t. i. strateški dejavniki).

O ŠIRŠEM POMENU KOSOVSKEGA OZEMLJA

Pregled teritorialnih sprememb na Balkanskem polotoku v zadnjih dveh stoletjih je potreben zaradi boljšega razumevanja ozemlja kot strateške dobrine. Nekateri avtorji obsežnih analiz jugoslovanskih konfliktov⁴ so jim pogosto pripisovali predvsem nacionalističen in celo verski značaj. Morda so razlogi za divjost in krutost spopadov med etničnimi skupinami v resnici emotivni in produkt propagande ter ustvarjene atmosfere, ki uspe v kratkem zastreti sleherno kal humanosti v posameznikovem ravnanju. V širšem smislu pa moramo temu oporekati. Nameni medetničnih spopadov so na koncu slej ko prej racionalni. Gre torej za povsem stvarne, oprijemljive materialne in s tem tudi teritorialne interese. Oblikovanje nove neodvisne države pač ne more biti produkt zgolj emotivnega nacionalizma in mednarodna podpora skupine držav ne izraz razumevanja težkega položaja neke skupnosti. Obe povezani dejanji sta racionalni in odraz stvarnih, oprijemljivih interesov. Zato je tudi odgovor na vprašanje, kakšno težo ima

⁴ Tako je Lieberman (2006: 282–340) v svoji analizi o etničnih čiščenjih podrobneje pojasnil vzvode radikalnih medetničnih odnosov kot (tudi) rezultat podivjanih nacionalizmov. To omenja tudi Gerolymatos (2002) v svoji študiji, ki pa silnemu etničnemu naboju pripisuje tudi neko ciljnost.

danes dejavnik "ozemlja", kot na dlani in drastično preprosto: ozemlje je vsekakor pomembna dobrina. Le čemu bi se sicer toliko pulili zanj in le zakaj bi mednarodne organizacije in institucije tako trdo vztrajale pri stališču o nespremenljivosti mednarodnih meja? Bistvenega pomena je torej, da razmerje med organizirano skupino prebivalcev (družbo) in ozemljem, ki ga ta poseduje, upravlja, spreminja in je z njim stvarno in emotivno (v širšem smislu lahko rečemo tudi: kulturno) povezana, prepoznamo kot pomemben element, za katerega in zaradi katerega si tudi danes prizadevajo človeške družbe (v širšem: etnije, narodi, nacije).⁵ Regulacija omenjenih odnosov seveda obstaja. Toda ker se pomembno spreminjajo širše (mednarodne, strateške) okoliščine, to večkrat privede do teritorialnih sporov. Po koncu blokovske polarizacije se je število konfliktov močno povečalo. Njihovo reševanje pogosto vodi prek relativizacije mednarodne pravne in politične prakse ter v navidez nenačelen pragmatizem. Tudi v primeru albanskega vprašanja na Balkanu se srečujemo s tipično realpolitiko sodobne dobe, ki jo je mogoče interpretirati tudi kot pomanjkanje (ali celo odsotnost) skupne evropske (EU) geopolitike. Naslednji prikaz teritorialnih sprememb na Balkanskem polotoku ter razmerij med etničnostjo in teritorialnostjo naj rabi kot ilustracija "realpolitik", ki so se odvile v zadnjih dveh stoletjih: v obdobju, ko so vzniknile, se razraščale, združevale in zopet razdruževale politične entitete na prostoru, ki je prav zaradi naštetih procesov pridobil pejorativen prizvok.⁶

Kako vrednotiti prostor današnjega Kosova, nesporno najbolj nemirnega predela starega kontinenta? Fizičnogeografsko je neke vrste dvojna skleda. To je ozemlje, ki je skoraj z vseh strani omejeno z visokimi gorami in torej naravno dobro izolirano. Pri tem ni nepomembno, da naravne pregraje delijo sicer etnično razmeroma homogeni teritorij. Kosovo in zahodno Makedonijo ločuje strmo in obsežno Šarsko gorstvo; prehod je le prek ozke Kačaniške doline. Kosovo in Albanija imata en sam zložen prehod od Prizrena proti dolini Drima; toda reka je v tesni soteski zajezena v veliko akumulacijo za hidroenergetske potrebe. Albanija je le proti Jadranu in Jonskemu morju odprta s široko obalno ravnico. Toda nizke in močvirne obale s plitvim morjem niso bile ugodne ne za naselitev ne za pomembnejša pristanišča. Odprta obala je stoletje delovala kot učinkovita naravna pregraja. Iz tega orisa bi na hitro sklepali, da je prostor današnjega Kosova, v širšem pa

5 Kot jih npr. opredeljuje A. D. Smith v svoji knjigi *Ethnic Origins of Nations* (1986).

6 Balkanizacija, Balkan, Balkanci ... so bili več desetletij pojmi s slabšalnimi prizvoki. Zato so ga nadomestili z "Jugovzhodno Evropo" in se potem pripravili o obsegu te regije. Paradoksalno se je izraz "Balkan" v velikem slogu vrnil tudi v geografske priročnike in atlase prav tedaj in zato, ker se je "zgodila balkanizacija" (teritorialno drobljenje s pretežno etnopolitičnimi motivi). Vendar so sledi pejorativizma ostali v zavesti vse do danes (Taylor P. J. 1987). Ob omembah dobro uveljavljenega pojma "Zahodni Balkan" (Balkan, ki še ni postal del EU) nihče ne omenja "Vzhodnega Balkana" (po logiki stvari bi se to moralo nanašati na Romunijo in Bolgarijo). Avtor pričujočega prispevka izrecno odklanjam pejorativizem geografsko stvarnega in zato tudi politično nespornega izraza "Balkan" in ga v besedilu tudi uporabljam.

poselitveno ozemlje Albancev nasploh izoliran in težko dostopen. Nasprotno! Že v preteklosti je imel izjemno pomembno strateško veljavo. V turški dobi je bil veliko križišče, ki se je po tvorbi samostojne Srbije in Črne gore omejil na ugoden položaj med Bosno in Istanbulom, nato pa zatopil v periferizaciji najprej turške in nato srbske ter tudi jugoslovanske države. Izolacija Albanije in konfrontacija etničnih skupin pa sta perifernost albanskega etničnega prostora samo še povečevali. Teritorialni stik neuvrščene Jugoslavije, izolirane Albanije in kapitalistične Grčije je zapiral širše možnosti strateškega (ekonomskega, prometnega) povezovanja in sodelovanja.

Po drugi strani se je treba zavedati današnje strukture pričujočega območja. Kosovski kotlini sta sedaj gosto naseljeni; na km živi preko 200 prebivalcev. Razpolagata s plodnimi zemljišči, z rudnim in energetskim bogastvom ter zaenkrat še z zadostnimi in s kakovostnimi vodnimi viri. Vendar so posamezne sestavine okolja ponekod zaradi nekontroliranih in premalo premišljenih posegov v preteklosti in sedanosti že resno ogroženi. Prenaseljeno območje se ob projekciji nadaljnje hitre rasti števila prebivalstva ne more privoščiti strategije izvoza energije in surovin. Da bi uspešno posegla na (evropski) trg dela z nizko ceno usposobljene delovne sile, vsaj kratkoročno ni mogoče računati. Trendi so sedaj prav obratni: (potencialni) izvoz energije in rud, nezadostna domača preskrba s hrano ob praznih, neizkoriščenih kmetijskih površinah in njihovem naglem uničevanju s servisnimi in skladiščnimi dejavnostmi je pač slaba, toda v danem trenutku pač očitno edina izbira. Uveljavljanje novih prometnih poti od Podonavja proti Egejskemu in Jadranskemu morju ter prečne povezave iz Bolgarije (in dalje Turčije) proti albanski obali (zlasti proti Draču) bo zanesljivo močno spremenila vrednost kosovskega prostora, ki bo šele z odpiranjem (gradnja železnic in avtocest) prometnih vozlišč ob strateško zanimivih Otrantskih vratih dobila vrsto novih priložnosti. Navezave prek jadranskih luk na južni krak Apeninskega polotoka pa nudi nadaljnje perspektive. Zato je prizadevanje mirovnih sil v kosovskem bazenu prvovrstna priložnost tudi za gospodarstva omenjenih držav, da bi tako rekoč še precej infrastrukturno in ekonomsko prazen prostor in skromno tržišče osvojili pravi čas. Zavedanje o varnostnih tveganjih na eni ter strateških priložnostih na drugi strani pa narekuje čvrst nadzor nad tem območjem, ki z novimi političnimi mejami bistveno premika tudi ekonomsko, vojaškostrateško in politično veljavo kosovskega in širšega prostora v osrčju Balkanskega polotoka. Ameriška vojaška baza Bondsteel je locirana ekološko skrajno nesrečno: namreč na povirju rek, ki nato napajajo tudi Kosovsko kotlinu na severu in Skopsko na jugu. Toda to je obenem tudi prvovrstna prometna lega med povezavo ibarsko-varinarskega prometnega koridorja v smeri sever-jug ter v bližini južnomoravskega koridorja, ki se navezuje na pot proti Solunu in Atenam. Gradnja prečnih povezav od črnomorskih pristanišč prek Skopja na Drač pa tej lokaciji zaradi bližine še dodatno poudarja njen velik pomen.

Podpore osamosvojitvenim težnjam Kosova s strani ključnih evropskih držav in ZDA je treba zato presoјati tudi z makroekonomskega in prometnostrateškega vidika in ne zgolj političnovarnostnega (Tunjić 2004: 257). Prav zaradi tega lahko trdimo, da so interesi pri novi teritorializaciji Balkanskega polotoka zelo stvarni in da se pred nami odvija zelo pragmatična geopolitika.

KRATEK PREGLED POLITIČNOTERITORIALNIH PROCESOV NA BALKANSKEM POLOTOKU

Albanskega narodnega vprašanja ni mogoče obravnavati ločeno od teritorialnega in etničnega razvoja albanskega sosodstva, kakor tudi ne brez vsaj kratke omembe glavnih zgodovinskih potez celotnega Balkanskega polotoka in njegovega širšega strateškega zaledja. Pri tem nudijo etnogeneze⁷ posameznih narodov obravnavanega območja sila zanimivo podobo. Teritorialni okviri in stare, praviloma še srednjeveške politične tvorbe, so pomembno prispevale k opredeljevanju določenih ozemelj kot "lastnih". Jezikovno-kulturna sorodnost je tu realno igrala sekundarno vlogo, čeprav so se nacionalizmi balkanskih narodov nanjo radi sklicevali. Prepletanje etnično-kulturnih elementov na eni ter teritorialno-pravnih principov na drugi strani je v moderni dobi ustvarjalo zapleteni gordijski vozels odnosov, ki so tudi zaradi sorazmerno močnih tujih vplivov v nekaterih obdobjih sprožali turbulentne procese z nepredvidljivimi in vsaj za domače prebivalstvo tragičnimi posledicami. Razhajanja med teritorialno zaznavo "svojega" oziroma "našega" ter etnično realnostjo že sama po sebi sproža vsaj nekaj konfrontacij, če ne že odprtih konfliktov. Kljub težnjam, da bi v fazah oblikovanja in širjenja nacionalnih držav zajeli večino ali vse "svoje" (glej primer Makedoncev v Zupančič 2006: 126–128) prebivalstvo in bi bile našete države tudi narodno homogene, se je dogajalo prav nasprotno. Teritorializacija etničnih skupnosti se je zaradi izrazito etnično in versko mešane sestave prebivalstva pogosto končala s stadijem nacionalne države s sorazmerno številčnimi in kompaktno naseljenimi manjšinami.

Da bi zadovoljivo pojasnili razmerje/odnos med etničnostjo in teritorialnostjo srednjega dela Balkanskega polotoka, ki med drugim zajema tudi širši poselitveni prostor Albancev, se je treba vsaj na kratko podati v čas nastajanja novih nacionalnih držav na tem prostoru. To je čas 18. in predvsem 19. stoletja, ko sta se mnogonarodna imperija, habsburški in otomanski, začela strukturno in ozemeljsko spreminjati. Poglavitni dejavnik pri tem so bili nacionalizmi narodov, ki so jih vstaje in upori ter oblikovanje teritorialnih avtonomij ter pozneje neodvisnih

7 V teorijah o oblikovanju narodov odmerjajo številni avtorji (npr. Gellner, Hobsbawm, Van der Berghe, Smith in drugi) značilnostim zgodovinskega razvoja velik pomen. Na tem mestu žal ni dovolj prostora, da bi širše pojasnili razlike v etnogenezi balkanskih narodov.

držav potegnili iz anonimnosti politične zgodovine. Pri tem so se rastoči nacionalizmi pogosto sklicevali na stare (praviloma srednjeveške) zgodovinske entitete. Medtem ko se je v obdobju splošnega narodnega preporoda v Evropi tiste dobe zdelo sklicevanje na pravico do združevanja vseh ozemelj s kompaktno poselitvijo nekega naroda samoumevno, so poznejše ambicije teritorialnega širjenja posegale po "zgodovinskih" argumentih (na primer obstoj stare srednjeveške države). Nacionalni miti se sicer niso ujemali z etnično realnostjo, a so se dobro prilagajali geopolitiki mladih nacionalnih držav, ki jim je bilo širjenje državnega ozemlja med najpomembnejšimi strateškimi cilji. Toda pomembno mesto so imele tudi vsakokratne administrativne meje; mnogim pokrajinam so dale ime in meje.

Značilen primer je Bosna in Hercegovina. Zaradi specifičnih domačih razmer se je islam tam močneje utrdil in Bosna je postala najzahodnejše ležeče stabilno turško ozemlje na evropskih tleh. Po višku moči otomanskega imperija v 17. stoletju, ko je dosegel največji ozemeljski obseg, je turška vojaška moč začela pešati. Do leta 1683 je obsegala večino panonskega in karpatskega bazena in razen malih beneških posesti v Dalmaciji, Kreti in nekaterih grških otokih ter ozemlja Dubrovaške republike tudi celoten Balkanski polotok. Omenjenega leta se je s porazom turške vojske pred Dunajem začelo ozemeljsko krčenje otomanskega imperija, ki je v naslednjih treh desetletjih izgubil skoraj vso Panonsko nižino in za krajše obdobje tudi severno Srbijo (Magocsi 2002a: 63–66). Ozemlje je pripadlo ogrski kroni, dejansko pa rastočemu habsburškemu cesarstvu, ki pa je s tem postalo tudi etnično in kulturno najbolj pestra evropska država. Burni procesi premikanja političnih meja so sprožili velike selitvene tokove. Precej izpraznjen južni rob Panonske nižine severno od Donave in Save so začeli načrtno naseljevati z raznorodnimi kolonisti. Med njimi je bilo precej Srbov, ki so se umikali zlasti iz južnejših predelov, še posebej z območja Kosova. Na današnjem Hrvaškem ter v Vojvodini so oblikovali "Vojno krajino", ozemlje s posebnim statusom. Bosna je ostala ozemeljsko nespremenjena tudi potem, ko so se začeli v 19. stoletju osamosvajati Srbi, Črnogorci, Romuni, Bolgari in Grki.

V ozemeljsko spreminjanje politične karte Balkanskega polotoka so bistveno posegale tudi tuje sile in pomembno prispevale k teritorializaciji posameznih etničnih skupin. Proces osamosvajanja balkanskih narodov je zato združeval tako endogene kakor eksogene sile. Slednjim je bil "bolnik ob Bosporju" – kakor so radi imenovali turški imperij zaradi vse večje upravne in gospodarske, pa tudi vojaške kaotičnosti – pač primeren cilj za doseg lastnih strateških interesov. Črnogorci so odlično izrabljali prednosti goratega kraškega ozemlja in tako dosegli že v 18. stoletju dejansko, ne pa tudi formalne neodvisnosti (glej več v *Zgodovina narodov Jugoslavije II.* 1959: 1057–1085). Leta 1804 je prvi srbski upor v beograjskem pašaluku prerasel v narodno gibanje, v katerega so se posredno vključevali tudi Srbi iz Vojne krajine. Izjemnega pomena je bil tudi pritisk carske Rusije, ki je proti Turčiji sprožila dve vojni (1806 in 1809). Morebitni večji ruski vpliv na dogajanje v

osrčju Balkana je preprečil leta 1812 sklenjeni mir v Bukarešti; Rusija se je morala soočiti z močno francosko (Napoleonovo) invazijo. Že naslednje leto je zato sledila ponovna turška zasedba osvobojenih srbskih ozemelj. Leta 1815 je prišlo do drugega srbskega upora, ki je po dveh letih privedel do avtonomije znotraj otomanskega imperija (Hupchick in Cox 2001: 25). Obenem je poraz Napoleonove armade proti Rusiji slednji dal precej poleta in povečal ruske strateške interese. Iskanje prostega izhoda na topla morja je usmerjalo rastočo evrazijsko velesilo proti jugu. Toda pot prek Črnega morja in Bosporja, Dardanel ter grških otokov je vodila prek turških ozemelj in tudi morske prehode je bilo enostavno nadzorovati. Turčija je torej teritorialno zapirala ruske prometne in strateške aspiracije. Iskanje zaveznikov na Balkanu je zato imelo svojo širšo logiko, ki vse do danes ni izgubila svojega pomena. Ruski vpliv se je po kongresu svete alianse (1821 v Ljubljani) še okrepil. Še istega leta je prišlo na Peloponezu do grške vstaje, ki bi se po začasnih uspehih kljub mednarodni pomoči prostovoljcev verjetno končala s porazom. Toda intervenirale so francoske, britanske in ruske sile, kar je po nekaj letih, leta 1830, pripomoglo k popolni neodvisnosti Grčije. Srbija je postala napol neodvisna kneževina: dovolj za oblikovanje lastne ozemeljske politike. Rusija se je s protektoratom nad Vlaško in Moldavijo (1829) pomembno približala jugu, ni pa dosegla ključnih strateških ciljev: da bi sama ali prek zaveznikov osvojila obale odprtega toplega morja. Njen poraz v krimski vojni (1853–1856) je pripomogel k osamosvajanju Vlaške in Moldavije, ki sta se 1862 združili v Romunijo (glej podrobneje v *Atlas evropske zgodovine* 1996a: 156–158). Razmeroma stalen pritisk Rusije na Turčijo je Srbiji leta 1833 omogočil razširitev njenega teritorija predvsem na jugovzhodu.

Habsburški monarhiji je slabitev Turčije sprva izjemno ustrezala. Toda nacionalna gibanja osvobajajočih se narodov Balkana so zelo hitro preseгла regionalne okvire. Podobno kot druge države tistega časa so se začele ozirati za združevanjem vseh ozemelj, kjer naj bi prebivali pripadniki "njihovih" narodov. Nacionalne ideologije so zato hitro trčile z interesi včerajšnjih zaveznikov. Zlasti habsburška monarhija se je pričela zavedati silne moči nacionalizmov, ki so v letih 1848 in 1849 prešle v odprta revolucionarna⁸ gibanja in avtonomaške politične zahteve. Že nekaj let prej (1844) so nastale *Načertanije* Ilija Garašanina: dejanski okvirji srbske zunanje politike, ki je predvidevala večanje njene moči in združevanje slovanskih narodov dveh monarhij: habsburške in otomanske (*Enciklopedija Jugoslavije* 1958: 428). Možnosti širjenja so bile predvsem v predelu Bosne in Hercegovine in na ozemlju severno od Save in Donave (današnji Slavonija in Vojvodina) ter proti jugu. Zadnjo smer so zagovarjali tudi s historičnimi in ne zgolj z etničnimi argumenti. Bolgari so imeli težje pogoje za osvoboditev izpod

8 Dejansko je šlo predvsem za zahteve po "narodnih" in "kulturnih" pravicah.

turške oblasti. Ozemlje današnje Bolgarije je zaradi prevlade nizkega površja, bližine in odprtosti proti jedru turške moči – Istanbulu (Carigradu) nudilo turški vojski bistveno hitrejši in lažji dostop, zato so lokalne upore in nemire hitro zatrli. Poleg tega so več kot desetino prebivalstva sestavljali etnični Turki, ki so imeli tudi ugoden gospodarski položaj. Sorazmerno močno bolgarsko nacionalno gibanje je moralo zato počakati na ustrežnejši čas. Uspeh sosedov proti turški moči je povečeval osvobodilne možnosti Bolgarije. Podobno kot v drugih balkanskih državah je tudi tu veliko vlogo igrala (bolgarska) pravoslavna cerkev, še posebej po letu 1870, ko je Visoka Porta priznala avtonomnost bolgarski pravoslavni cerkvi. Upor leta 1876 so Turki zatrli. Zaradi krutosti si je Turčija nakopala tako rusko kakor tudi angleško in francosko nasprotovanje, ki je kmalu (1877) preraslo v vojno (*Blgarite atlas – The Bulgarians Atlas* 2001a: 180–181 in 188–189). V tej diplomatski in vojaški igri je bilo precej preigravanja nasprotnikov. Oslabljena Rusija se je ne le zavedala turške moči, temveč se je bala tudi avstrijskega posredovanja. Tajni sporazum je zagotovil avstrijsko nevtralnost, v zameno pa naj bi Rusija podprla aneksijo Bosne in Hercegovine (ki je bila pomemben srbski cilj). V vojni je Rusija utrpela velike vojaške izgube (nad 200.000 vojakov). Toda rusko-turški mir, sklenjen v San Stefanu leta 1878, je bil za Bolgarijo kot strateško zaveznico Rusije izjemno ugoden: država je tako na mah postala ozemeljsko največja politična tvorba na Balkanskem polotoku, izvzemši Avstro-Ogrsko! Obsegala je ozemlja med Donavo in Egejskim morjem, celotno Makedonijo in še dele Albanije ter današnje Srbije (Apostolski 1978a). Toda bistvenega pomena – zlasti za Rusijo – je bil širok dostop do Egejskega morja. Ta “sanstefanska” bolgarska meja je še dolgo, morda vse do danes, ostala geopolitični cilj in ideal bolgarskih nacionalnih zahtev. Zaradi francoskega in britanskega nasprotovanja – zbal sta se premočnega ruskega vpliva na Balkanu – je le po nekaj mesecih še isto leto na berlinskem kongresu prišlo do bistvenih teritorialnih sprememb. Bolgarijo so zmanjšali za več kot polovico in jo omejili na ozemlje severno od Balkanskega gorstva (Apostolski 1978b). Srbija je pridobila ozemlje na jugu (dolina južne Morave), Črna gora se je razširila proti severu in segla do morja, Avstro-Ogrska je okupirala Bosno in Hercegovino ter vojaško nadzorovala Sandžak, preostalo ozemlje pa je bilo vrnjeno Turčiji. Vendar se razpadanja turškega imperija ni dalo zadržati. Leta 1881 je Grčija pridobila Tesalijo, Bolgarija pa vzhodno Rumelijo (Magocsi 2002b: 84–85). Za Makedonijo so se pulile Grčija, Srbija in Bolgarija, kar je pozneje privedlo tudi do spopada zanj. Leta 1908 je Avstro-Ogrska anektirala dotlej okupirano Bosno in Hercegovino in s tem še bolj zamejila možen srbski vpliv proti zahodu. V prvi balkanski vojni (1912) so zaveznice (Grčija, Srbija, Črna gora in Bolgarija) Turčijo praktično izrinile z Balkanskega polotoka; ostal jim je le še Istanbul za najbližjim zaledjem ter polotok Gallipoli. Bolgarija je znova dosegla obale Egejskega morja in skoraj podvojila državno površino. Grčija se je razširila na Epir, današnjo južno Albanijo in južno Makedonijo s polotokom Halkidiko. Srbija je pridobila večino

današnje (vardarske) Makedonije, večino Kosova ter Albanije. Črna gora si je s Srbijo razdelila Sandžak. Nezadovoljstva, zlasti Grčije (ki je računala na priključitev Makedonije in južne Trakije) ter Bolgarije (pričakovanja po priključitvi predvsem Makedonije, torej ozemelj, ki jih je za nekaj mesecev pridobila s "sanstefanskim" mirom 1878) so hitro pognala v novo, tokrat medsebojno vojno. Bolgarija je bila pri tem poražena in je morala odstopiti del južne Trakije Grčiji in manjša ozemlja Srbiji. Zmedo je izkoristila tudi Romunija in pridobila južno Dobrudžo. Na območju današnje osrednje Albanije je prišlo do upora in razglasitve države. Tedaj so posegle vmes velike sile in pod močnim avstrijskim in nemškim pritiskom izposlovale neodvisnost Albanije. Srbija je bila ozemeljsko blokirana pri težnjah prodora proti morju. Toda nezadovoljstvo južnoslovanskih narodov v habsburški monarhiji, ki jim ni uspelo avstrijsko-madžarske etnične dominacije znotraj mnogonarodne habsburške monarhije spremeniti v uporaben trializem (*Veliki slovenski leksikon* 2005a: 676),⁹ je pomembno prispevalo k temu, da so začeli Srbiji pripisovati vlogo "južnoslovanskega Piemonta".

Z balkanskimi vojnami je bila turška dominacija na Balkanskem polotoku končana. Narodi, ki so si v dobrem stoletju uporov in osvobodilnih vojn oblikovali nacionalne države, so hitro prešli od etničnega k teritorialnemu principu državo-tvorja. Državne teritorije so širili na območja, kamor je bilo v vsakokratnih okoliščinah mogoče. Etnični, kulturni in zgodovinski "argumenti" so imeli praviloma sekundarno vlogo. Na oblikovanje državnih ozemelj so bistveno vplivale tudi tuje sile, iščoč pri tem tudi lastne strateške koristi. Balkanski polotok je postal poligon preizkušanja moči in strategij. Velika sprememba je bila že združitev Italije (1861) in Nemčije (1866) (*Atlas evropske zgodovine* 1996b: 160). S tem sta nastali dve močni državi, ki sta tudi zaradi skromnih možnosti pridobitve kolonij na drugih kontinentih gospodarske in politične sile usmerili v labilno cono med Baltikom in jadransko-jonskim prostorom. Zlasti vloga Nemčije je zaradi gospodarske in vojaške moči naglo narasla tudi na Balkanu. Ni naključje, da so uspeli umestiti nemške plemiške rodbine v Grčijo (1832 Otto Wittelsbach Bavarski), Bolgarijo (1879 princ Alexander Battenberg), Romunijo (1866 kneza Karla I. iz rodbine Hohenzoller-Siegmaringen) in Albanijo (1913 Wilhelm zu Wied) (Natek 2006: 13, 28, 58, 146). Slednji je moral že po letu dni zapustiti deželo, ki jo je vse bolj osvajal italijanski kapital. Najmočnejši vpliv je Nemčija ohranila v Bolgariji, čeprav so imele nemške družbe v Turčiji vrsto koncesij in obsežnih poslov pri gradnji infrastrukture ter opremljanju vojske. Nemški vpliv se je v Bolgariji izkazoval tudi tako, da je država v prvi svetovni vojni pristopila k centralnim silam (kakor tudi Turčija!).

9 Idejo o trializmu so podpirali zlasti na Hrvaškem (1894) - Hrvaška stranka prava, in v slovenskih deželah (1898). To naj bi bil tretji del habsburške monarhije, ki naj bi združeval južnoslovanske dežele pod habsburško krono brez današnje Vojvodine.

Do bistvenih ozemeljskih sprememb je znova prišlo po prvi svetovni vojni. Avstro-Ogrska je po vojaškem porazu klonila in razpadla. Na njenih ruševinah so se oblikovale nove večnacionalne države Čehoslovaška in Jugoslavija, Romunija se je ozemeljsko podvojila, Italija je pridobila ozemlja v Alpah in na vzhodni obali Jadrana. Poljska je pridobila južne predele in del Galicije. Nekdanji jedri monarhije, torej Avstrija in Madžarska, sta postali klasični nacionalni državi s pestro etnično sestavo (številnimi manjšinami; zlasti Madžarska), medtem ko sta zunaj državnih okvirov pustili zelo številčne nemške in madžarske skupnosti. Tako se je konfliktni potencial v večini držav še povečal. V težnjah po doseganju čim višje stopnje etnične homogenosti so bile manjšine tarča načrtnih in neredko nasilnih asimilativnih poizkusov (Mazower 2002: 51–76). Fazi vojaške in diplomatske osvojitve ozemlja je sledila etnična homogenizacija oziroma notranja integracija. Zaostrovanje odnosov med Turčijo in Grčijo je privedlo do vojne, ki se je leta 1923 končala z novimi mejami in množičnim eksodusom Grkov iz Male Azije ter Turkov iz Grčije, predvsem južne Trakije. Pomembna zunanja sila je postala Italija. Prisvojila si je Dodekaneško otočje in gospodarsko skoraj v celoti obvladovala Albanijo.

Politični zemljevid Balkanskega polotoka je bil po prvi svetovni vojni radikalno spremenjen. Osrednji del sta zavzemali Romunija in Država SHS. Turčija je bila potisnjena povsem na rob in omejena na Malo Azijo in vzhodno Trakijo. Rusija se je zaradi uvedbe socializma znašla v mednarodni osami in je prenehala biti strateški dejavnik na Balkanu. Avstro-Ogrske ni bilo več in tudi nemški vpliv je po porazu v prvi svetovni vojni v tej regiji začasno prenehal. Srbiji je z združitvijo južnoslovanskih narodov od Triglava do Vardarja uspel velik geopolitični podvig. Dejansko je odigrala vlogo regionalnega povezovalca in postala nesporna regionalna sila, poleg prav tako multietnične Romunije. Toda konfliktni potencial novonastalih držav je bil izjemen. Značilen je primer Jugoslavije. Sprememba imena iz Države SHS v Kraljevino Jugoslavijo zelo nazorno kaže, da je začetne elemente vsaj delnega federalizma hitro zavrgla in uvedla unitarizem. Uvedba nove administrativne razdelitve države na banovine, poimenovane po rekah, le potrjuje, da je bil napor v smeri notranje etnične integracije poglavitna politična premisa. Koncept "troedinega naroda" v enotni jugoslovanski državi je zanikal bosansko-muslimansko, makedonsko, črnogorsko in tudi albansko identiteto (Klemenčič in Žagar 2004a: 101–115), prav tako pa je bilo malo posluha za težave številčne italijanske, madžarske in nemške manjšine (Biber 1966: 11–56). Čeprav je bila v takratni Evropi marginalizacija manjšin na splošno razširjena, je verjetno vsaj nekoliko prispevala k radikalizaciji manjšinskih nacionalizmov. Izstopal je zlasti nemški, ki je bil zato tudi bolj dovzeten za naslonitev na nacistično ideologijo (Klemenčič in Žagar 2004b: 121). Mednacionalna nasprotja so se stopnjevala. Leta 1939 je bil z oblikovanjem posebne banovine Hrvatske, ki je združevala večino območij s pretežno hrvaškim prebivalstvom, unitarni model upravljanja države

okrnjen (upoštevati je treba tudi sorazmerno etnično homogenost Dravske banovine s slovenskim prebivalstvom!) (Klemenčič in Žagar 2004c: 121). Dejansko je tedaj že mogoče razpoznati obrise etnične polarizacije prve Jugoslavije na relativno homogeni slovenski (s številčno nemško skupnostjo) in hrvaški del (s številčno italijansko, nemško in srbsko skupnostjo) ter preostali – srbski del, ki pa je bil etnično izrazito heterogen (bosanski muslimani (danes Bošnjaki), Črnogorci, Makedonci, Albanci, Madžari, banatski Nemci; če se omejimo le na najštevilčnejše etnične skupnosti). Tvorba ni zdržala nacifašističnega naleta leta 1941. Okupacija in razkosanje Jugoslavije s strani Nemčije, Italije, Madžarske in Bolgarije je za nekaj let povsem spremenilo politični zemljevid tega dela Evrope. Območja, naseljena z albanskim prebivalstvom, so se priključila “Veliki” Albaniji pod italijanskim nadzorom in upravo (Klemenčič in Žagar 2004d: 155). Po zahtevah Prizrenske lige iz leta 1878 je bila to prva politična tvorba, ki je približno pokrivala ozemeljske težnje političnega združevanja albanskega življa.

Po drugi svetovni vojni je ponovno prišlo do bistvenih ozemeljskih sprememb. Romunija je izgubila vzhodno Moldavijo (Besarabijo) in Bukovino, Jugoslavija pa je pridobila ozemlja Istre, slovenske Primorske in nekaj ozemelj na vzhodni obali Jadrana. Druge meje so ostale nespremenjene. Obenem se je v prvih povojnih letih odselila večina Italijanov (Klemenčič in Zupančič 2004), deportirali pa so tudi večji del nemškega prebivalstva iz mest in Panonske nižine (Magocsi 2002c: 189–193). Obstajali so tudi načrti o selitvi Madžarov, ki pa se niso uresničili (Kocsis 1998). Pač pa se je v jeku nastopajoče hladne vojne povsem spremenilo razmerje moči. Razen v Grčiji se je v vseh državah Balkanskega polotoka uveljavil socialistični družbeni red z enopartijsko politično strukturo in državnoplanskim gospodarstvom. Razen Jugoslavije, ki se je kmalu (1948) uprla “sovjetskemu” modelu družbenopolitičnega in gospodarskega ustroja, so socialistične sosedne države postale sovjetski sateliti. Iz tega okvira sta se pozneje izvili Romunija (1968) in Albanija (1961), vendar sta obe končali kot povsem izolirani državi. V sovjetski federaciji je bila nekdanja vzhodna Moldavija razglašena za republiko, Moldavci (Romuni) pa za samostojen narod. Jugoslavija je prav tako uvedla federativno ureditev. Razmejevanje med republikami ni bilo enostavno. Razen Bosne in Hercegovine, ki je zadržala svoje stare (dejansko še “turške”) meje, je bila drugod potrebna vrsta kompromisov. Pri tem je bila etnična sestava prebivalstva le eno med razmejitvenimi merili, ki ga niso dosledno upoštevali, čeprav naj bi z oblikovanjem republik zadostili prav potrebam etnično emancipiranih narodov. Analitiki so ocenjevali jugoslovansko federacijo kot zgleden primer ureditve medetničnih odnosov večnarodnih držav (Seton-Watson 1977: 148). Znotraj Srbije so oblikovali dve enoti: Avtonomno pokrajino Vojvodino in Avtonomno območje Kosmet. Omejitvev je le okvirno upoštevala etnično razporeditev prebivalstva. Vendar notranje meje v okviru tedaj trdne jugoslovanske federacije, ki je razglašala “bratstvo in enotnost” kot eno ključnih vrednot, niso bile resen problem. Avtonomno območje Kosmet

je leta 1963 spremenilo svoj status in postalo Avtonomna pokrajina Kosovo in Metohija. Leta 1969 so ime kljub nasprotovanju srbskega prebivalstva poenostavili v SAP Kosovo.¹⁰ Z reformno ustavo leta 1974 je Kosovo pomembno okrepilo svoj položaj. Predvsem je naraščajočemu deležu albanskega prebivalstva dalo možnosti oblikovanja nacionalnih institucij. Zaradi vse močnejših pritiskov na eni ter realne populacijske in tudi (prikrite) ekonomske moči albanskega prebivalstva se je albanski nacionalizem stopnjeval. Leta 1981 so se začeli odprti konflikti in upori albanskega prebivalstva. Leta 1989 je bila avtonomija obeh pokrajin formalno ukinjena (Klemenčič in Žagar 2004d: 197–213). Federacija je tonila v vse večjo politično in gospodarsko krizo. Ker se je tedaj (1989–1991) v vseh evropskih državah sesul tudi socialistični družbeni red, je jugoslovanska federacija doživela kolaps. V naslednjem desetletju je sledila nova faza intenzivnih političnoteritorialnih sprememb z oblikovanjem novih nacionalnih držav na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Osamosvojitve Kosova je zadnje dejanje tega burnega procesa.

Razkroj Jugoslavije je treba gledati tako iz njene notranje (strukturne) kakor tudi širše geopolitične perspektive. Po razpadu vojaškopolitične bipolarnosti sveta in socialističnih družbenih ureditev (zadržala se je le na Kitajskem, v Koreji ter na Kubi) so se večetnične države začele razkrajati. Čehoslovaška se je nedramatično razdelila, Sovjetska zveza se je ob nekaj lokalnih vojnah prav tako (razmeroma!) sporazumno razdelila, razkroj Jugoslavije pa je bil dramatičen in poln konfliktov. Toda ob tem ne smemo pozabiti tudi številnih regionalističnih gibanj v Evropi, ki so prav tako pripeljali do notranjih upravnih sprememb (unitarna Belgija je postala federacija, Španija je z regionalizacijo vsaj do neke mere zadostila nacionalnim težnjam Kataloncev, Baskov in Galižanov, ipd.). Obenem je Evropska gospodarska skupnost prehajala v novo obliko združene Evrope – Evropsko unijo (1992). Tako se je stari kontinent znašel v fazi naglih in velikih političnoteritorialnih sprememb, ki so vsekakor imeli določen odmev tudi na Balkanskem polotoku.

Medtem ko je Slovenija po krajši vojni zapustila jugoslovansko federacijo, je sosednja Hrvaška tonila v štiriletni krvav spopad. Na območjih z večjo prisotnostjo srbskega prebivalstva so se oblikovale "krajine", ki so oblikovale tudi nekatere organe začasne oblasti. Podobne tvorbe v tem obdobju zasledimo tudi na drugih kriznih območjih (Zupančič 2006). Obenem se je spremenil tudi način reševanja konfliktov. Namesto preprečevanja širjenja spopadov in diplomatskih dogovorov se je uveljavljal koncept mednarodnega intervencionizma (primer Kuvajta oziroma Iraka je dovolj zgovoren) in teritorialne rekonstrukcije. Vendar ima OZN kot formalno ključni dejavnik čedalje manjši vpliv. Namesto tega so se uveljavile druge sile, kar lepo razgalja geopolitično geometrijo na prelomu tisočletja. V teritorialno strukturo sedaj posegajo skupine držav, ki imajo do teh teritorijev določen strate-

10 Albanci imenu Metohija nasprotujejo; zanje je to Dukagjin.

ški interes. Prav kriza nekdanje Jugoslavije ter načini in oblike njenega reševanja kažejo, da je Balkanski polotok postal (ali ostal) presečišče interesov, zato pa tudi polje spopadov, kjer se srečujejo lokalni in globalni "igralci". Teritorialne spremembe so posledica in indikator teh burnih procesov. Čeprav je šlo pri vseh kriznih območjih na prostoru nekdanje Jugoslavije za medetnične vojne in obenem tudi spopade za ozemlje in življenjske vire, so bili koncepti reševanja s strani mednarodnih dejavnikov dejansko zelo različni. Na Hrvaškem so še prevladovali stari načini: mednarodne sile so torej zgolj preprečevale širjenje spopadov, v rekonstrukcijo države pa se niso spuščale. Krizo so razrešile hrvaške sile same in v dveh ključnih vojaških operacijah osvobodile državni teritorij (Hofbauer 2001a: 43–45). Po nekaterih virih naj bi hrvaški vojski pomembno pomagala ameriška vojska (Pirjevec 2001a: 418). V Bosni in Hercegovini je bilo drugače. Zapletene okoliščine spopadov vseh proti vsem ter oblikovanja začasnih lokalnih zavezništev so skušali mirovni posredniki urediti s koncepti regionalizacije in kantonizacije. Razmeroma močne mednarodne sile so bile pri ščititju ogroženih skupin prebivalstva neuspešne in pogosto tudi nemočne. Nepregledno medetnično vojno so prekinile šele ZDA leta 1995 in z daytonskim mirom pripravile koncept sedanje dvostopenjske asimetrične federacije. Tako je bilo zadoščeno mednarodni politiki (praksi), ki se je v Evropi uveljavila po letu 1974: tezi o nespremenljivosti političnih meja. Bosna in Hercegovina je tako ohranila zunanji okvir (mejo iz leta 1991), notranje politične meje (ki so tudi varnostno in ekonomsko nadzorovane) pa so se dejansko prilagodile novi etnični situaciji in črti spopadov (Burg in Shoup 2000a). Zopet drugačen koncept reševanja so mednarodni dejavniki ubrali v Makedoniji. Po spopadih leta 1998 in predvsem 1999 na Kosovu, ki mu je sledila vojaška akcija zveze NATO proti Zvezni republiki Jugoslaviji, je sledil upor Albancev v zahodni Makedoniji. Večmesečni spopadi pomladi 2001 so zahtevali nad 200 življenj in povzročili precej materialne škode (Smith 2003: 57). Makedoniji je vojaško pomoč ponudila le Bolgarija, zahodne sile, že dobro zastopane v mirovni misiji UNMIK na Kosovu, pa so zahtevale od obeh strani prekinitev spopadov in začetek pogajanj. Sklenjen je bil t. i. ohridski sporazum, po katerem imajo Albanci v Makedoniji pravico do tretjinske participacije v državni administraciji. Albanci formalno niso dosegli teritorialne avtonomije v zahodni Makedoniji, dejansko pa jo imajo, saj nadzirajo vse ključne gospodarske, izobraževalne in tudi politične vzvode oblasti na lokalni ravni. Pri tem so bili pritiski zlasti EU na Makedonijo zelo močni; deloma so s tem celo pogojevali začetek pogajanj o vključevanju Makedonije v EU (Lovenjak 2006).

Kosovo je zopet drugačen primer, čeprav se vzročno tesno navezuje na prej omenjene procese etnično-teritorialnega združevanja nekdanje jugoslovanske federacije. Odprt konflikt se beleži od sedaj že odmaknjenega leta 1981 in je bil po svoje preludij v jugoslovansko politično in gospodarsko krizo. Vendar do širših spopadov v obdobju največje vojaške intenzivnosti med letoma 1992 in

1992 vendarle ni prišlo. Kosovski Albanci niso oblikovali posebnih osvobojenih ozemelj (etničnih enklav), kot se je to dogajalo na Hrvaškem in v Bosni, temveč so sledeč izkušnjam urbane in ruralne gverile oblikovali tajno vzporedno oblast, ki je zajemala praktično vse družbene sfere. Do izrazite teritorializacije je prišlo šele ob prelomu tisočletja. V enklavah so se znašli Srbi, ko so po napadu zveze NATO in odhodu srbske policije in vojske ostali sami. *Status quo* pod upravo UNMIK-a je vztrajal nekaj let in ni zadovoljeval nikogar. Po letu 2000 je bilo Kosovo že povsem ločeno od Srbije, ki je v vmesnem času izgubila tudi Črno goro (junija 2006). Po drugi strani pa UNMIK ni zadovoljeval albanskih (kosovarskih) interesov po neodvisnosti.

Zato se ob koncu pregleda teritorialnih sprememb seveda sproža vprašanje, v kolikšni meri osamosvojitve Kosova (februarja 2008) kot druge albanske države zmanjšuje krizni potencial v regiji in na splošno. Razpletanje jugoslovanske krize je privedlo do večje etnične homogenosti na nekaterih območjih (na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, na Kosovu in v zahodni Makedoniji), vendar je ustvarilo tudi dvojne nacionalne političnoteritorialne enote: Srbijo in Republiko Srbsko znotraj Bosne in Hercegovine na eni ter Albanijo in Kosovo na drugi strani.

Toda obenem je bistveno spremenjeno tudi razmerje sil, ki se je krepko nagnilo v prid moči tujih sil na Balkanskem polotoku. Močne ruske dominacije, ki je bila prek socialističnih režimov prisotna v obdobju hladne vojne, praktično ni več. Prav tako ni več politično in vojaško močnih držav v regiji sami. Vzpostavlja se ravnovesje med regionalnimi dejavniki in sorazmerno močnimi mednarodnimi silami (vojaške in civilne) v srednjem delu Balkanskega polotoka. Med Bosno in Hercegovino na zahodu ter kosovsko-makedonskim prostorom na vzhodu je vezni člen prav tako multietnična pokrajina Sandžak v sklopu Srbije. Z vstopom Romunije in Bolgarije v Evropsko unijo ter tudi v zvezo NATO se je oblikovalo zavarovanje vzhodnega loka Jugovzhodne Evrope, hkrati pa se je s tem onemogočil ruski strateški vpliv v tej regiji. EU je jasno nakazala smeri nadaljnje širitve tudi na preostali del Balkanskega polotoka. Območje je hitro dobilo ime "Zahodni Balkan". Zato pri podpori novonastali državi Kosovo s strani ZDA in tudi ključnih evropskih držav ne gre zgolj za eno od oblik reševanja kriznega območja, temveč tudi za spreminjanje strateških razmerij.

ALBANCI

Albanci sodijo med izvorno najstarejša ljudstva Balkanskega polotoka. Jezik – albanščina je posebna veja indoevropske jezikovne skupine in sodi med tiste jezike, ki nimajo posebnih sorodnosti z nobeno drugo skupnostjo. Zaradi očitnih romanskih jezikovnih vplivov so jim nekateri avtorji pripisovali imigrantsko poreklo (iz takratnih rimskih provinc Trakije in Dacije) (Stipčević 1984a: 12), kar pa drugi argumenti, predvsem etimologija toponimov na bistveno širšem območju od današnje albanske poselitve, gladko zanikajo (Stipčević 1984b: 14). Albanci naj bi bili potomci Ilirov, staroselcev obširnih predelov Balkanskega polotoka, ki naj bi v antiki naseljevali razmeroma na gosto tudi predele današnje severne Grčije, torej Epir in Tesalijo (*Leksikon Minerva* 1936: 51). Starejši viri govorijo tudi o Arnavtih oziroma Arbanasih (isti vir), pa tudi Šiptarjih (nekaj časa je v mednacionalnih odnosih ta izraz veljal za slabšalnico), čeprav je v resnici albanski endoetnonim iz besede *Shqiptar* (dobesedno: 'sin orla') (*Slovenski etnološki leksikon* 2004: 605) in je torej original. Ker gre za kulturno, jezikovno in versko raznoliko skupnost, se podatki o njihovem skupnem številu precej razlikujejo. Tako govorijo nekateri o skupno petih milijonih Albancev (Klemens 1995: 112), drugi o 5.414.000 (od tega 3.098.000 v Albaniji) (Pan in Pfeil 2000: 17), drugi pa o 6,1 milijona (od tega tri milijone v Albaniji), medtem ko naj bi bilo govorcev celo več – osem milijonov (*Veliki slovenski leksikon* 2007: 33). Poleg sklenjene poselitve na Balkanskem polotoku je pomembno jedro stalne tradicionalne naselitve tudi albanski jezikovni otok v Italiji (t. i. Italo-Albanci), ki je nastal kot rezultat bega pred turškim nasiljem in podprto islamizacijo v obdobju od 14. do 17. stoletja, največ pa v 15. stoletju. Ti se imenujejo tudi Arbereši (alb. *Arbëreshi*) in so po veroizpovedi grkokatoliki. Prebivajo v pokrajinah Kalabrija, Apulija in Lukanija; največ jih je v provinci Cosenza. Tam se je v izolaciji ohranil stari arhaični albanski jezik v govoru in liturgiji, ne pa tudi v drugih oblikah jezikovne rabe. Po nekaterih virih naj bi jih bilo okrog 100.000 (Zimpel 1997: 15, 36), kar je krepka redukcija; še v drugi polovici 19. stoletja naj bi jih v 79 občinah prebivalo skoraj 200.000 (Drançolli 1984a: 32). Okoli pol milijona Albancev živi v evropski, neznano število (a gotovo vsaj nekaj deset tisoč) pa v ameriški diaspori. Slednji so rezultat tako posamičnega razseljevanja zaradi gospodarskih razlogov (predvsem z območij nekdanje Jugoslavije), kakor zaradi neznosnih gospodarskih razmer in političnih nemirov v letih 1996 in 1997 tudi množičnega bega iz Albanije. Tedaj se je v kratkem času izselilo najmanj 500.000 ljudi (Natek 2000: 12); nekateri ocenjujejo albanski eksodus na okrog 700.000 (*Der Fischer Weltalmanach* 1999: 36).

Družbena in verska struktura sta pri Albancih nekoliko posebni, medtem ko se praktično vsi balkanski narodi tesno navezujejo na eno samo religijo, to je pravoslavje (kar je v veliki meri zasluga avtokefalnosti pravoslavnih – “narodnih” cerkva; to poudarja tudi njihov nacionalni značaj). Delni izjemi so tukaj le Hrvatje (tesna navezanost na katoliško cerkev) in Bošnjaki (prej muslimani; sicer pa v

veliki večini sunitiski muslimani). Pri Albancih je drugače. Zaradi trde protiverske politike v Albaniji (vera je bila v obdobju 1967–1990 uradno prepovedana) je po uradnih podatkih tam velik del versko neopredeljenih oziroma so agnostiki, od verujočih pa naj bi bilo okoli 65 odstotkov muslimanov (večidel suniti, nekaj pa je tudi Bektašev, manjše muslimanske ločine), 20 odstotkov pravoslavnih (večinoma na jugu Albanije; organizirani so v avtokefalno albansko pravoslavno cerkev), okrog 13 odstotkov pa je katoličanov (vključno z grkokatoliki – uniati; prebivajo predvsem na severu države v okolici Skadra in gorati pokrajini Malesiji vzhodno od Skadra; odtod tudi (starejše) ime Malisori (v prostem prevodu: gorjanci)) (Zimpel 1997: 330). Prav tako so katoliki v sicer redko naseljenih Mirditih (in se tudi prebivalci imenujejo Mirditi). V Črni gori je še nekaj albanskih katoličanov, nekaj krajev na zahodnem Kosovu ter v zahodni Makedoniji; sicer pa so v nekdanjem jugoslovanskem prostoru prevladovali sunitiski muslimani. Vera in verske organizacije torej ne igrajo (kakor pri vseh sosednjih narodih) pomembnejše integrativne vloge. Mnogo pomembnejši dejavnik povezovanja je jezik, ki pa se tudi deli na dve med seboj dokaj različni narečji: severno gegovščino in južno toskovščino; ločnica med obema naj bi potekala po reki Shkumbi.

Ne glede na versko pripadnost je vsem skupna močna rodbinska povezanost, ki je nekoč igrala ključno preživetveno vlogo. Posebno v goratem, močno razgibanem površju z velikimi razdaljami med naselji je bila vloga velike družine skoraj nenadomestljiva. Ta družbeni arhaizem je sicer znan tudi še pri nekaterih gorjanskih skupinah starega avtohtonega prebivalstva balkanskega polotoka, toda tako močno kot med Albanci zanesljivo pri nobenem (Jezernik 2004). V to tradicijo sodi tudi krvno maščevanje, ki je bilo posebno med gorjanskimi rodovi splošno razširjeno. V Albaniji so ga zakonsko ukinili leta 1953 (Pushka 1978: 52–54). Pri tem verska pripadnost očitno ni igrala resne vloge, saj je bila rodovna ureditev celo najmočnejše zasidrana prav med katoliškimi Malisori v gorati severni Albaniji. Nekateri avtorji namigujejo tudi na velik obrambni pomen rodbinskih zadrug. V času turškega gospostva ni imelo primarne obrambne vloge pred turškim nasiljem, temveč pred nenadejanim nasiljem lokalnih velikašev. Muslimani so se lahko v večji meri naslonili na pomoč turške uprave, vojske in drugih institucij (kolikor so sploh delovale!), drugim je ostala samopomoč. Gorjanski rodovi so zato praktično živeli neodvisno po nenapisanem pravu (Kanun Lek Dukagjinit) (Sušnik in Šarabon 1914a: 84–88). Na Kosovu in v zahodni Makedoniji so bile rodovne vezi zelo močne tudi v moderni dobi in celo pri urbanem prebivalstvu. Na individualni ravni je bila to krepka ovira, rodovnemu (družinskemu) poglavarju pa je omogočalo veliko gospodarsko moč. To so tudi s pridom izkoriščali in makedonski in srbski kmetje so bili brez resnih konkurenčnih možnosti pri kupovanju posesti. Posebej v zahodni Makedoniji so na ta način Albanci naglo širili obseg kmečkih posesti, ki so jih za nizko ceno kupovali od Makedoncev. Ti so zemljo radi prodali

jali pri odhodu v mesto, kjer so (neformalno) imeli prednosti pri zaposlovanju v neagrarnih dejavnostih (Trifunski 1988a: 145–161).

Rodovna ureditev, velike družine in delovanje vzporednih nenapisanih pravnih praks je spodbujalo tudi številčnost družin kot neke vrste obrambni mehanizem. Močno patriarhalni družbeni odnosi so bili dodaten dejavnik (Trifunski 1988b: 102–113). Isti vir navaja krepke razlike v demografski rasti med Albanci in Makedonci, kar je v nekaterih predelih močno spremenilo etnično podobo. Na Kosovu se to kaže še bolj očitno; številčnost albanskega prebivalstva je stalno naraščala. Ker se je z izboljšanjem življenjskih razmer daljšala tudi življenjska doba, je prišlo do demografskega prehoda med Albanci vsaj eno generacijo pozneje kot npr. med Srbi. K temu moramo prišteti še tendenco odseljavanja Srbov zaradi boljših možnosti v mestih, predvsem Beogradu. Vendar pa analize kažejo na rahle spremembe v demografskem obnašanju ter družbenih (tudi družinskih) odnosih tudi pri kosovskih Albancih (Islami 1981). Trifunski odmerja pomembno vlogo pri številčnem porastu Albancev tudi njihovim asimilacijskim zmožnostim. Ker so imeli kot pretežno muslimani v času turške dominacije položaj vodilne etnične skupine, so zato ob čvrstem obstoju družbenih tradicij svojo številčno moč krepili tudi z vključevanjem preostalega prebivalstva. V mešanih porokah, pogosto tudi nasilno sklenjenih (ugrabitve deklet ali celo žena niso bile redkost), je bila asimilacija skoraj dosledno enosmerna (proalbanska); vključevali so pač samo ženske, ne pa moških. Nasprotni primeri so dokaj redki (Trifunski 1988c: 114–125).

Naposled opravimo še z eno kontradiktorno tezo o Albancih: o selitveni mobilnosti. Zlasti srbski viri navajajo močan selitveni tok tudi v novejših obdobjih. Beg pripadnikov manjšin in tudi Albancev v Makedonijo in na Kosovo naj bi bil predvsem rezultat tiranije totalitarizma Enverja Hoxhe (Šaranović 1981). Trifunski je na podlagi večletnega terenskega proučevanja dokazal priseljenko poreklo številnim albanskim družinskim zadrugam v Pologu (zahodna Makedonija) (Trifunski 1988d: 13–70). Vendar so bili selitveni tokovi predvsem proti današnjemu Kosovu že v odmaknjeni preteklosti dokaj intenzivni. Cvijić trdi, da so se že med 6. in 8. stoletjem albanska (ilirska) plemena umikala pred slovanskim (srbskim) naselitvenim valom proti današnji gorati Albaniji. Toda slovanski naselitveni val je sledil zlasti po dolini Drima v smeri proti jadranskim obalam (Cvijić 1966: 138–40); teza ima precej pristašev. Sušnik in Šarabon temu pritrjujeta in dobo srbskega despotstva imenujeta "zlato dobo" tudi za Albance. Sobivanje Albancev in Srbov tudi po prepričanju nekaterih albanskih avtorjev tedaj ni bila resna težava, saj navajajo več medplemiških in celo dinastičnih porok in drugih oblik sodelovanja. Sodelovali so tudi z Balšići (vladarji Zete) in Dubrovniško ter Beneško republiko, ki je imela ob jadranski obali več posesti; najpomembnejši je bil Drač. Ko so v 14. stoletju večji del Balkanskega polotoka osvojili Turki in uničili cvetoče gospodarstvo srbske srednjeveške države, so se začeli obratni procesi. Sledilo je dolgo obdobje negotovosti in manjših uporov, v katerih so bili Albanci celo boljši.

Jurij Kastriot (Gjergj Kastrioti), imenovan tudi Skenderbej (Skenderbeg), je sredi 15. stoletja zanetil upor in se nekaj desetletij uspešno upiral turškim napadom in celo oblikoval dejansko neodvisno oblast v osrednji Albaniji. Po njegovi smrti so Turki območje zavzeli, veliko Albancev pa se je prek morja izselilo v Italijo in nekaj tudi v Dalmacijo (Drançolli 1984b: 28–33). Nekateri avtorji so prepričani, da je k naglemu uveljavljanju islamske veroizpovedi med Albanci prispevalo zlasti dejstvo, da so bili praktično brez lastne cerkvene infrastrukture. Ta primanjkljaj na eni strani ter privlačnost različnih služb rastočega turškega imperija so prispevali k islamizaciji albanskega življa. Religiozna pripadnost je bila vsaj generacijo ali dve pogosto le delna; islamizirali so se predvsem moški. Nasploh naj bi bile na območjih z naglimi političnimi spremembami tudi religiozne konverzije razmeroma pogost pojav (Duijzings 2005a: 30). Spremembe verske pripadnosti so postopoma vplivale tudi na selitvene tokove ter asimilacijske procese. Vsekakor se je začela prebivalstvena slika današnjega Kosova v 15. stoletju bistveno spreminjati. Nikolić in Vučković (1996) v svoji analizi trdita, da je bilo na ozemlju današnjega Kosova slovanskega (srbskega) prebivalstva še dobrih 90 odstotkov. Delež Albancev je zaradi doseljavanja in tudi asimilacije postopno naraščal. V 19. stoletju so prevladovali kot lastniki posesti in tudi številčno. Nekateri viri govorijo o pomembnih albanskih kolonijah tudi v Sandžaku. Novi Pazar naj bi imel na prelomu stoletja dve tretjini albanskega prebivalstva (Pushka 2000: 129). To ne čudi, saj se jih je veliko udinjalo v turški vojski in administraciji (Altić-Slukan 2006: 75–93). Viri poročajo o zelo slabem položaju krščanskih ljudstev pod pozno turško oblastjo: poleg marginalnega družbenega položaja jim je bila v največjo nadlogo predvsem kaotična in od lokalnih velikašev odvisna oblastna struktura, ki je delovala skoraj povsem samovoljno. Vendar vodilne strukture niso bile *a priori* protisrbske, temveč na splošno usmerjene proti krščanskemu prebivalstvu. Tako so bili katoliški Mirditi v Albaniji v povsem podobnem položaju kot Srbi na Kosovu (Sušnik in Šarabon 1914b: 28–29). V opisanih okoliščinah so bile velike družine oziroma tesna rodovna povezanost gospodarska nuja. Etnično razlikovanje – tako Duijzings v svoji študiji – naj bi še na začetku 19. stoletja ne bilo posebej ostro. Za preživetje rodovne skupnosti so bila v kaotični družbeni situaciji usihajočega otomanskega imperija pač pomembna lokalna partnerstva ne glede na etnično (jezikovno) poreklo. Značilen primer tega je albanski klan, ki je več desetletij ščitil slovit srbski samostan Dečani pred nasiljem roparjev iz drugih klanov. Še več: v letih 1901–1902 je samostan pred albanskimi grožnjami varoval oddelek turške vojske (Viski Dečani Monastery 2007: 24–25).

Albanci nesporno izstopajo kot demografsko najmlajši in tudi najbolj vitalen evropski narod. V vseh državah, kjer nastopajo bodisi kot večinski narod bodisi manjšina, izstopajo z visoko rodnostjo. Ta je še najmanjša v Albaniji, kar je v prvi vrsti posledica velikega odselitvenega vala sredi devetdesetih let 20. stoletja. Posamezna območja tako že beležijo demografski upad in celo opuščanje kul-

turne pokrajine. Razlike v demografski rasti so postale očitne v šestdesetih letih prejšnjega stoletja z nastopom industrializacije in moderne urbanizacije, ki sta prej in intenzivneje zajela nealbansko prebivalstvo (npr. na Kosovu). Nekoliko pozneje se je začel – kot smo že prej omenili – tudi val posamičnega odseljevanja Srbov, Črnogorcev in drugih skupin zaradi slabih gospodarskih razmer in tudi različnih pritiskov. Občutna nihanja števila manjših etničnih skupin na Kosovu pa lahko pripišemo tako slabostim statističnega popisa kakor tudi inkorporaciji zlasti v albanski etnični korpus (podobno kot ugotavlja Trifunovski za razmere v Makedoniji).

Tabela 1: Narodna sestava prebivalstva Kosova v obdobju 1921 – 1991; statistični popisi

Leto popisa	Srbi	Črnogorci	Hrvati	Albanci	Muslimani	Romi	Turki	Ostali	Skupaj
1921 št. %	92.490 21,1	(skupaj s Srbi)	2.700 0,6	288.907 65,8	13.630 3,1	11.000 2,5	27.920 6,4	2.360 0,5	439.007 100
1931 št. %	148.809 26,9	(skupaj s Srbi)	5.555 1,0	331.549 60,1	24.760 4,5	14.014 2,5	23.698 4,3	3.679 0,7	552.064 100
1939 št. %	213.746 33,1	(skupaj s Srbi)	7.998 1,2	350.946 54,4	26.215 4,1	15.221 2,4	24.946 3,9	5.940 0,9	645.012 100
1948 št. %	171.911 23,6	28.050 3,9	5.290 0,7	498.242 68,5	9.679 1,3	11.230 1,5	1.315 0,2	2.103 0,3	727.820 100
1953 št. %	189.869 23,5	31.343 3,9	6.201 0,8	524.559 64,9	6.240 0,8	11.904 1,5	34.583 4,3	3.541 0,3	808.141 100
1961 št. %	227.264 23,6	37.588 3,9	7.251 0,8	646.805 67,2	8.026 0,8	3.202 0,3	25.784 2,7	8.310 0,7	963.988 100
1971 št. %	228.264 18,4	31.555 2,5	8.264 0,7	916.168 73,7	26.357 2,1	14.493 1,2	12.244 1,0	6.248 0,4	1.243.693 100
1981 št. %	209.498 13,2	27.028 1,7	8.717 0,6	1.226.736 77,4	58.562 3,7	34.126 2,2	12.513 0,8	7.260 0,4	1.584.441 100
1991 št. %	195.301 10,1	20.045 1,0	8.161 0,4	1.607.609 82,2	57.408 2,9	42.806 2,2	10.838 0,6	12.498 0,7	1.954.747 100

Viri: Statistički godišnjak Jugoslavije (1981) Beograd: Savezni zavod za statistiku; Nikolić G. in M. Vučković (1996) *Stanovništvo Kosova od 1918. do 1991 godine sa osvrtom na prethodni istorijski period*. München: Slavica & Carniola Verlag, (po Klisarič, Nina (2004) Seminarska naloga. Ljubljana: FF, Oddelek za geografijo).

Tabela 2: Primerjava števila Albancev v Albaniji, na Kosovu in v Makedoniji v obdobju od 1921 do 2002

Država	Albanija		Kosovo		Makedonija		Skupaj	Indeks rasti
	Število	% od vseh	število	% od vseh	število	% od vseh		
1921	736.000	64,6	288.907	25,4	110.669	10,0	1.135.576	100
1931	925.600	66,8	331.549	23,9	129.150	9,3	1.386.299	122,1
1948	1.075.500*	64,5	498.242	29,8	95.900	5,7	1.669.642	120,4
1953	1.349.100*	66,2	524.559	25,8	162.500	8,0	2.036.159	122,0
1961	1.810.000*	68,5	646.805	24,5	183.108	7,0	2.639.913	129,7
1971	1.886.400*	61,2	916.168	29,8	279.900	9,1	3.082.468	116,8
1981	2.539.900*	62,1	1.226.736	29,9	373.700	7,9	4.136.336	134,2
1991	3.117.600*	60,5	1.607.609	31,2	429.600	8,3	5.154.809	124,6
2002	2.975.000*	55,8	1.850.000	34,7	509.083	9,5	5.334.090	103,5

Viri: Eberhard Piotr (2003) *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe*. New York: M. E. Sharpe Ltd.: 337–420.

Zupančič Jernej (2006) "Geopolitične razsežnosti makedonskega narodnega vprašanja." *Razprave in gradivo* 48/49: 124–154.

Opomba: popisi v Albaniji so bili 1945, 1955, 1960, 1969, 1979, 1989; za 2002 ocena po Fisher *Weltalmanach* 2008.

Prebivalstvena rast torej ni bila povsem enakomerna. V Albaniji se je začela rahlo upočasnjevati v sedemdesetih letih. V devetdesetih letih je opazen manjko prebivalstva zaradi odseljavanja iz Albanije, kar je okrepilo albansko diasporo. Ta je v evropskih državah številčna in dobro organizirana ter zaradi rodbinskih vezi in tudi bližine močno povezana z izvornim okoljem. Zato lahko vsaj v prvi generaciji pričakujemo skromno asimilacijo albanskega življa v tujini. Kljub temu pa je očitno premikanje prebivalstvenega težišča albanskega etničnega korpusa na Kosovo.

ALBANSKO VPRAŠANJE IN GENEZA ALBANSKO-SRBSKEGA KONFLIKTA

Albansko vprašanje je postalo politični problem v drugi polovici 19. stoletja, ko so po ozemlju današnjega Kosova in Albanije začele segati osamosvojene sosednje države Srbija, Grčija, Bolgarija in Črna gora. Albansko narodno gibanje je imelo skoraj povsem identične cilje kot prej omenjene države. Toda v spopadu za ozemlje so se namesto lokalnih, parcialnim interesom podrejenih zavezništav, oblikovale nove povezave, ki so se nujno sklicevale na pripadnost širšemu etnič-

nemu korpusu. Albanci so bili v težjem položaju, saj jih je veliko zaradi vključenosti v turški administrativni in vojaški aparat omahovalo pri radikalizaciji političnih ciljev, na drugi strani pa niso imeli izoblikovanih nobenih institucij nacionalnega značaja. Religija, ki je bila pri drugih balkanskih narodih zaradi čvrste hierarhije krepka zaslomba nacionalnih ideologij, je bila pri Albancih spričo večreligioznosti sama po sebi le skromen dejavnik. Poglavitni element narodne pripadnosti je postal jezik. Uvajanje albanščine je bilo dokaj težavno, saj turške oblasti nasploh niso imele dosti posluha za izobraževalni sistem. V teh maloštevilnih šolah so poučevali v turškem, grškem in italijanskem jeziku. K vzniku albanskega šolstva so poleg domačih poskusov precej prispevali tudi jezuiti in frančiškani, ki jih je podpirala Avstro-Ogrska. Podpora verjetno ni bila brez političnih kalkulacij, saj naj bi razvoj albanske nacionalne ideje po eni strani slabil "bolnika ob Bosporju" – Turčijo, po drugi pa preprečeval širitev Srbije proti jugu in s tem njeno krepitev (Vickers 2006a: 27). Sčasoma je prišlo do močnega albanskega kulturnega gibanja in literarnega razcveta. Kulturni razvoj je krepil narodno zavest, ni pa uspel združiti različnih struj v enotno politično gibanje. Pri albanskem narodnem preporodu (*rilindja*) je imela precejšnjo vlogo tudi takratna albanska diaspora v Istanbulu in Italiji. V otomanski prestolnici so tedaj kulturno in vse bolj politično delovali bratje Frashëri, ki so bili vplivni tudi v bolj liberalnih turških krogih. Imeli so močan vpliv zlasti na večinski muslimanski del albanske populacije. Zahtevali so avtonomno Albanijo znotraj otomanskih državnih okvirov. Sorazmerno vpliven dejavnik so postali tudi Albanci v Italiji, ki so jim takratne politične struje italijanskega *risorgimento* navdihnile sorodne ideje o neodvisni in združeni Albaniji. Oblikovali so tudi poseben "komite za albansko vprašanje na vzhodu" (Malcolm 2002a: 219–222). Vendar zaradi velikih političnih in ideoloških razlik ni prišlo do združitve idej obeh glavnih političnih struj. Na severu Albanije je med katoliškimi Mirditi zorela ideja o avtonomni ali pa celo povsem neodvisni katoliški albanski kneževini (Malcolm 2002b: 218). Ko so se s stopnjevanjem pritiskov balkanskih držav in njihovih močnih evropskih zaveznic proti Turčiji odprle možnosti za velike ozemeljske spremembe v letih 1876–1878, je albansko nacionalno gibanje izkazalo tudi državotvorne ambicije. V nizu uporov in rusko-turške vojne je morala slednja priznati poraz in pristati na krepko skrčenje turškega ozemlja na evropskih tleh. Mir v San Stefanu marca 1877 je oblikoval veliko Bolgarijo, ki je zajela tudi nekatera ozemlja, naseljena delno ali pretežno z Albanci (in jih je albansko narodno gibanje smatralo za svoja). Albanska reakcija na "sanstefanske" meje je bilo oblikovanje "Prizrenske lige". To je bil torej odpor proti teritorialni širitvi slovanskih držav Bolgarije, Črne gore in Srbije na "albanska" ozemlja (Vickers 2006b: 29–30). Liga je združevala islamski del Albancev. Razmeroma hitro so se začela kazati ostra nasprotja med zmernim proturškim (avtonomaškim) in radikalnim proalbanskim krilom. Po nekaj uporih je Liga v nekaterih območjih, tudi na

Kosovu, začasno vzpostavila albansko oblast. Toda neenotnost je bila usodna in Turki so leta 1881 albansko avtonomijo zatrli (Chiari in Keßellring 2006a: 46–47).

Oblikovanje močnih slovanskih držav na Balkanskem polotoku zlasti Avstro-Ogrski in Nemčiji ni bil pogodu, saj je posredno krepil tudi ruski vpliv v regiji. Zato je le pol leta po San Stefanu sledila temeljita teritorialna revizija balkanskih meja. Berlinski kongres (1877) je Turčiji omogočil ponovno zasedbo vsaj dela nekdanjih otomanskih ozemelj. Kljub temu pa so se vse balkanske države ozemeljsko povečale. Z osvojenih predelov Srbije se je moralo turško prebivalstvo izseliti. Med izseljenci je bilo tudi veliko Albancev, ki so se naseljevali zlasti na ozemlju današnjega Kosova. Selitveni tokovi so spodbujali etnično polarizacijo, medetnični odnosi pa so se vse bolj zaostrovali. Za isto (kosovsko) ozemlje so tekmovali nacionalizmi Srbov, Albancev in deloma še Bolgarov. Turška državna oblast je bila na omenjenih območjih šibka, kar je dopuščalo lokalnim velikašem skoraj proste roke. Po avstrijski okupaciji Bosne in Hercegovine se je trgovina prek Kosova in Sandžaka močno zmanjšala. Nasploh je gospodarstvo nazadovalo, kar je spodbujalo odselitvene težnje zlasti med Srbi (ki so se lahko umikali v Srbijo). Kljub temu se je etnična sestava prebivalstva današnjega Kosova v tem nemirnem, kaotičnem obdobju prav zaradi selitvenih tokov izdatno popestrila. Poleg Albancev in Srbov kot najštevilčnejših skupnosti je bilo veliko zlasti Turkov, naraščal je delež muslimanskih Slovanov, pa tudi Vlahov, Romov in Egipčanov.¹¹ Prisotni so bili tudi Čerkezi, Kurdi, Judje, Armenci in Grki (Malcolm 2002c: 202–215). Zaradi neznosnih razmer so bili upori zelo pogosti. V teh so lokalna partnerstva pogosto presešla etnične okvire. Upori so rahljali turško vojaško moč na evropskih tleh. Albanske struje so kljub številnim nasprotjem, izvirajočih predvsem iz raznolike verske sestave in tudi medplemenskih (medklanovskih) sporov ter zamer, postopoma preraščale v prikrito regionalno silo (Gawrich 2006).

Leta 1912 je prišlo do protiturške vstaje na skoraj celotnem Kosovu (Chiari in Keßellring 2006b: 47). Oktobra istega leta so združene sile mladih balkanskih držav Srbije, Črne gore, Grčije in Bolgarije napovedale vojno Turčiji. V borih dveh mesecih je morala Turčija kloniti. Po nekajmesečnem premirju je na mirovni konferenci v Londonu izgubila večino evropskega ozemlja, ostalo ji je le zaledje Istanbula. Veliko večino ozemlja, naseljenega z Albanci, sta osvojili Srbija in Črna gora. Albanija je novembra 1912 razglasila neodvisnost. Državo sta pri njenih prvih korakih podprli zlasti Nemčija in Avstro-Ogrska, da bi preprečili krepitev Srbije kot regionalne balkanske sile. Zaradi pritiskov je morala Črna gora odstopiti že osvojeni Skadar Albaniji. Nesoglasje med zaveznicami je hitro privedlo do druge balkanske vojne (junij–avgust 1913). Poražena Bolgarija je morala odstopiti nekatere dele ozemlja svojim sosedam, tudi Turčiji (*Veliki slovenski leksikon*

11 Gre za skupino Romov (tedaj so jih na splošno imenovali Cigani), ki sami zase trdijo, da izhajajo iz Egipta.

2003: 148). Albansko vprašanje se je pojavilo kot pereči problem razdeljenosti Albancev. Srbija, ki je z osvojitvijo Kosova dosegla pomembne, ne pa tudi ključne politične cilje (ni uspela doseči morske obale), se je soočila s svojim problemom "južnih pokrajin", ki so bile etnično makedonske (in za Bolgare seveda bolgarske!) in albanske (deli zahodne Makedonije in predeli Kosova). Srbski pritisk je z različnimi oblikami nasilja na Kosovu skušal potisniti čim več albanskega življa v izseljenstvo. Čeprav so v pripravah na vojaške operacije poleti 1912 računali tudi na pomoč lokalnih albanskih upornikov, so v valu vojaške invazije proti Turkom in tudi pozneje uprizorili precej masakrov albanskega prebivalstva. Posebna oblika nasilja je bilo tudi nasilno spreminjanje verske pripadnosti (iz islama in katolištva v pravoslavje), posebno v predelu Metohije, ki je prišla pod črnogorsko oblast. Pozneje so sledili ukrepi proti "razbojništvu", ki so ga srbske oblasti proti Albancem zelo dosledno izvajale (Malcolm 2002: 252–257). Proti temu so se uprle manjše skupine Albancev ('kačaki'; alb. *kaçak*). Protialbansko ravnanje se je Srbom kmalu maščevalo. Leta 1914 se je začela prva svetovna vojna. Srbska vojska je po začetnih uspehih na Kolubari in Ceru morala kloniti pred avstrijsko-bolgarsko premočjo. Vojska se je prek Kosova in Albanije umikala proti jadranski in jonski obali. Območje Kosova so začasno zasedle avstrijske enote, v manjši meri pa tudi bolgarske. Albansko prebivalstvo jih je sprejelo večinoma s simpatijami (kot osvoboditelje), mnogi so tudi sodelovali pri napadih na umikajočo se srbsko armado. Proti bolgarski okupaciji so se zaradi slabega ravnanja pogosto upirali vsi, ne glede na etnično poreklo. Poleti 1918 se je začela avstrijska oblast umikati pred srbsko in francosko. Kosovo je znova postalo del Srbije (Malcolm 2002e: 259–263), ki se je po razpadu habsburške monarhije ozemeljsko skoraj podvojila. Oblikovala se je Država SHS, poznejša Kraljevina Jugoslavija, v kateri so imeli Srbi politično prevlado. Na mirovni konferenci je Albanija zahtevala revizijo meja, toda ostalo je pri starem. Še leta 1921 je na ozemlju med Prizrenom in Drimom prišlo do vstaje in razglasitve "Mirditske republike", ki pa so jo jugoslovanske (srbske) oblasti zatrle (Magocsi 2002d: 166–167).

Jugoslovanske oblasti so se zavedale težavnosti albanskega vprašanja. Pričakovanja, da bo s sistematičnim pritiskom asimilacijska politika uspešna, so se hitro izjalovila. S kolonizacijo Srbov in Črnogorcev so skušali nekoliko razredčiti sorazmerno kompaktnost albanske poselitve na nekaterih kosovskih predelih. V dvajsetih letih 20. stoletja je nastal podroben načrt Vasa Čubrilovića o izselitvi Albancev v Turčijo. Turčija je bila pripravljena sprejeti do 250.000, po nekaterih virih pa celo 400.000 albanskih muslimanskih izseljencev in jih (s finančno podporo Jugoslavije) naseliti na Anatolski planoti v osrednji Turčiji. Načrt je bil operativno in diplomatsko zahteven, zato se je zavlekel v pozna trideseta leta. Realizacijo preselitve je prekinila druga svetovna vojna (Hoxha 1984). Kljub temu pa so po ocenah izselili do 100.000 jugoslovanskih državljanov, večinoma Albancev (Malcolm 2002f: 286). Kosovo se je torej po spremembi političnih meja zopet zna-

šlo v položaju popolne periferije; le oblasti so se zamenjale. Čvrstemu srbskemu primežu so se Albanci upirali, kjer se je le dalo. Kačaško gibanje se je obnovilo in vse bolj ustvarjalo dualni sistem oblasti: legalno jugoslovansko (srbsko) in ilegalno albansko. Upor Azema Bejte, ki je zajel obsežna območja in razpolagal z nad 10.000 oboroženimi pripadniki, je bil resna grožnja (Malcolm 2002g: 266–286). Pri tem ne gre prezreti rastoče vloge Italije v omenjeni regiji. Potem ko je po prvi svetovni vojni postala najpomembnejši gospodarski partner Albanije, se je njen vpliv širil tudi prek albansko-jugoslovanske meje. Leta 1939 je Mussolinijeva Italija zasedla Albanijo, dve leti pozneje pa je po napadu fašističnih sil na Jugoslavijo ponovno prišlo do velikih ozemeljskih sprememb. Velika Albanija pod italijansko upravo je segla v obe konkurenčni državi: na Kosovo in v Makedonijo v Jugoslaviji ter severni Epir v Grčiji. Radikalni medetnični odnosi na Kosovu so se nadaljevali, le da so bili sedaj žrtve predvsem Srbi in druge nealbanske etnične skupnosti. Pri tem so bili najbolj dejavni t. i. “balisti” (“narodno gibanje” – alb. *Balli Kombëtar*), desnoekstremna albanska struja (Malcolm 2002h: 291–313). Na drugi strani so v partizanskem odporiškem gibanju sodelovali tudi Albanci. Med jugoslovanskimi in albanskimi komunisti je bilo precej sodelovanja tudi še nekaj let po drugi svetovni vojni, zahvaljujoč znatni Titovi medvojni podpori. Vendar pa ideološka sorodnost ni uspela preseči realnih napetosti in starih zamer, še manj pa se izogniti tujim strateškim težnjam, v katerih sta se znašli obe državi po koncu druge svetovne vojne. Nedvomno pa je na razmeroma tesno jugoslovansko-albansko navezo vplival razvoj v Grčiji. Ta južna sosedja je imela neprikrite teritorialne zahteve po južni Albaniji, ki je naseljena z razmeroma številčno grško manjšino. (Albanske in grške ocene števila grškega prebivalstva v južni Albaniji se močno razlikujejo. Po nekaterih grških ocenah naj bi jih bilo okrog 300.000) (Meta 2006a: 207–209). Vendar je tudi Albanija po drugi svetovni vojni (kakor tudi že po prvi!) zahtevala pokrajino Camëria (Epir) zase. Odnosi so bili zelo napeti tudi zaradi albanske podpore grškim komunistom v državljanski vojni (Meta 2006b: 286–288). Čeprav je albansko politično vodstvo ob resoluciji informbiroja nastopilo proti Jugoslaviji verjetno tudi zaradi preračunljivosti na račun možnih sprememb meja, je bila naslonitev na močni sovjetski blok tudi odraz odkrite ameriške pomoči Grčiji v boju s komunistično gverilo. Vsekakor so ti procesi vplivali na zapiranje Albanije pred sosedami, na koncepcijo totalne obrambe z množico utrdbenih linij in bunkerjev, ki so se pozneje množili brez resne obrambne oziroma vojaške logike. Na ta način so se stiki z Albanci v sosednjih državah praktično prekinili za skoraj pol stoletja. Ilegalni prebegi so bili usmerjeni kamorkoli, najlažje pa je bilo doseči zahodno Makedonijo in Kosovo, kjer so bili Albanci že naseljeni. Točno število prebežnikov ni bilo nikoli ugotovljeno, vendar ni bilo ravno skromno (Šaranović 1981b: 71–75). Isti vir poroča tudi o številnih mejnih incidentih in grobem odnosu do manjšin v Albaniji ter spodbujanju upornišтва med kosovskimi Albanci.

Družbeni položaj Albancev je bil tudi po drugi svetovni vojni zelo neugoden. Razdeljeni so bili med tri države, od katerih je le Albanija razvila vse nacionalne institucije. Toda bila je povsem zaprta totalitarna država, ki kljub nekaterim izjemnim pogojem (rudno in energetsko bogastvo ter odlična prometna lega) ni omogočala gospodarskega razvoja. Zato je bila komunikacija z Albanci v Jugoslaviji in Grčiji močno otežena in iz ideoloških razlogov reducirana na komunistično in nacionalistično propagando. Realne pomoči albanske skupnosti od Albanije niso mogle pričakovati. Albanija je razpolagala s skromnimi potenciali, infrastruktura je bila nezadostna, politični, gospodarski in kulturni odnosi s sosedami pa napeti (Kohl 1998: 98–104). Vendar so tudi sosednje države zaradi zaprte, a obenem tudi etnično agresivne albanske politike strožje varovale obmejni pas. Grčija je – podobno kot še mnoge članice zveze NATO – oblikovala celo posebne tajne enote za primer ukrepanja ob morebitnih albanskih ali makedonskih vstajah (Ganser 2007: 339–358). Položaj Albancev je bil še sorazmerno najboljši v Jugoslaviji. Prvi dve desetletji je Kosovo imelo omejeno avtonomijo, ki tedaj že večinskemu albanskemu prebivalstvu ni omogočala polnega kulturnega in narodnega razvoja. Vendar je bil njihov položaj bistveno boljši kot poprej. Sistematičen razvoj osnovnih in srednjih šol v albanskem jeziku, oblikovanje kulturnih in medijskih ustanov ter participacija v političnem življenju so predstavljali pomembno izboljšavo in afirmacijo številčne albanske skupnosti. Toda zaradi pomanjkanja kvalificiranih kadrov je bilo oblikovanje albanske inteligence zelo počasno. Forsirana industrializacija je zaposlovala nekvalificirano delovno silo. Zaradi pomanjkanja industrijske tradicije in močnega obrtnega tradicionalizma obsežni ukrepi socialistične modernizacije niso bili uspešni. Kosovo je kljub velikim jugoslovanskim vlaganjem ostajalo daleč najmanj razvita jugoslovanska regija. Socialno stisko so reševali z državnim ekonomskim intervencionizmom ter različnimi zasebnimi iniciativami, ki so se močno razširili zlasti v sedemdesetih letih (Pak 1990). Vendar je prišlo v vodilne gospodarske strukture podjetij na Kosovu zelo malo Albancev. Poleg slabosti šolskega sistema (na univerzi v Prištini je bil učni jezik samo srbski) so napredovanje Albancev pogosto ovirali tudi iz etničnih (političnih) vzgibov. Tudi v administraciji, policiji in vojski jih je bilo malo (Petritsch idr. 1999c: 135–148). Tak položaj je ob visoki rodnosti naravnost stimuliral močno emigracijo, po drugi pa krepil vlogo še obstoječih in tradicionalno močnih rodbinskih vezi in velike družine. S pomočjo prihodkov iz emigracije so družinski klani razpolagali z znatnim kapitalom. Trgovinske dejavnosti so lahko pomembno razširili v sedemdesetih in osemdesetih letih z liberalizacijo notranjega jugoslovanskega trga. Tedaj so se uveljavili zlasti kot prodajalci sadja in zelenjave ter slaščičarji. V osemdesetih letih so to panogo zelo dobro obvladovali na ozemlju celotne federacije. V domačem okolju jim je akumulacija kapitala omogočala večjo konkurenčnost pri kupovanju nepremičnin.

Čeprav so Albanci z novo jugoslovansko ustavo leta 1974 dobili precej več "manjšinskih" pravic (med drugim univerzo in možnosti realnega razvoja nacionalnih institucij), so se medetnični odnosi slabšali. Vzroke za to je treba iskati na obeh straneh. Zvezne oblasti so Albancem očitale kontrarevolucionarno držo in separatizem, na lokalni ravni pa tudi korupcijo. Albanci so bili nezadovoljni tako z gospodarskim, kakor tudi s političnim položajem in možnostmi osebne afirmacije. Oboje je bilo sicer v celoti res, a vodilo je v vse bolj strmo spiralo medsebojne nezaupanja, nato v konfrontacijo in slednjič v odkrit spopad. Rast števila in povečevanje realne gospodarske moči albanskega prebivalstva ter privatizacija nepremičnin na Kosovu sta začeli srbske kroge močno skrbeti. Občasno so se pojavljali tudi manjši lokalni odpori, ki so jih jugoslovanske oblasti prva desetletja štele za ostanke "reakcionarnih" balistov in sorodnih grupacij (Hoxha 1984b: 211). Pozneje so te pojave pripisovali intenzivni albanski propagandi (iz Albanije) in pojavu separatizma, ki naj bi bila glavna krivca kontrarevolucionarnih nastopov za nemire in vstajo leta 1981. Zato je jugoslovanska politika prepoznala zahteve po preoblikovanju Samoupravne avtonomne pokrajine (SAP) Kosovo v Republiko Kosovo kot del odcepitvenega načrta. Albanski manjšinski nacionalizem je predstavljal realno politično tveganje in čeprav se je skliceval prav na marksistično-leninistične filozofske temelje, so mu očitali kontrarevolucionarno naravo. Pri tem naj bi se opirali tudi na tuje (nedefinirane) sile, usmerjene proti Jugoslaviji (Rajović 1985: 315–324). Prav tako so jim očitali netenje medetničnih nemirov, katerih cilj naj bi bil pritisk na kosovske Srbe in Črnogorce ter krepitev njihovega izseljevanja. Mišović opozarja na številne primere več desetletij trajajočega kapilarnega nasilja Albancev nad svojimi nealbanskimi sosedi, katerega cilj je bila pospešena albanizacija Kosova. Univerza v Prištini, ki je dala veliko diplomantov humanistične in družboslovne smeri in premalo tehnično-naravoslovnih kadrov, so mnogi prepoznali za leglo nacionalizma in separatizma (Mišović 1987: 239–318).

Med analitiki kosovske krize prevladuje stališče, da je za njen zaplet kriva (in odgovorna) predvsem srbska nacionalistična politika, ki je Kosovo in še posebno Albance v tej pokrajini vztrajno potiskala na družbeni rob. Vse bolj se je kazalo, da je bilo Kosovo pravzaprav ves čas jugoslovanske uprave dejansko v položaju polkolonije (Malcolm 2002i: 327–333), kjer sta nastopala dva nasprotujoča si nacionalizma. Srbski je načeloma zagovarjal "legalistično" pot, dejansko pa skušal etnični, politični, gospodarski in kulturni vpliv Albancev čim bolj zmanjšati. Albanski nacionalizem je sprva skrival separatistične tendence, a jih je ob dodatni stalni asistenci iz Albanije vse bolj postavljal v ospredje. Albansko vprašanje je postajalo vse bolj jasen in tudi mednarodno prepoznaven problem. Toda politike (s tem mislimo na politično delovanje na različnih področjih) nikakor niso bile edini razlog zaostrovanja medetničnih odnosov. Ozreti se je treba nekoliko tudi na socialni in prostorski razvoj celotne regije in v tej luči presoјati položaj različnih etničnih skupin. Albanska skupnost se je številčno močno okrepla (njihovo

število se je v nekaj desetletjih najmanj podvojilo!) in po ustanovitvi prištinske univerze tudi kulturno afirmirala. Vendar je naraščanje albanske inteligence le skromno prispevalo h gospodarskemu razvoju te južnosrbske province. Smelejši nastop Albancev v kosovskem gospodarstvu so ovirale tako močne tradicionalne družbene sponе kakor tudi zaviranje jugoslovanskih oblasti. Obenem se je tedaj krepila zasebna albanska gospodarska iniciativa, ki pa pridobljenega kapitala ni akumulirala v proizvodne kapacitete, temveč v druge projekte. Družbeni ustroj albanske skupnosti na Kosovu je bil skoraj povsem nekompatibilen s srbskim. Podjetja so bila ne glede na tehnološko opremljenost gospodarsko med najmanj uspešnimi v vsej federaciji, deloma tudi zaradi sabotaž. Srbski kadri so imeli sicer skoraj zagotovljen vodilni položaj, vendar so se mnogi zaradi vse slabšega političnega položaja selili v osrednjo Srbijo. Kapitalsko mnogo močnejše albanske rodovne zadruge so sistematično kupovale srbske nepremičnine in vlagale sredstva tja, kamor se je pač dalo. Lastništvo zemljišč je ob neuspešni industrializaciji za mnoge pomenilo edino alternativo. Ker pa kmetijstvo ni bilo vključeno v kooperacijske mreže, so jih morali Albanci postopoma izoblikovati sami. Družbena modernizacija je bila v teh specifičnih pogojih med Albanci počasnejša, kar je ohranjalo vzporedno družbeno mrežo in s tem tudi visoko rodnost. Prebivalstvo Kosova je kljub stalnemu odseljevanju številčno naraščalo, medetnično razmerje pa se je vse bolj spreminjalo v odločno albansko prevlado. Razdrobljena kmečka posest bi morebiti dajala boljše dohodke le ob večjih vlaganjih (namakanje in različni agrotehnični in agrokemični ukrepi); a tudi to je vprašljivo. Najboljša zemljišča na Kosovem polju, na Malem Kosovu in marsikje v Metohiji so bila podržavljena. Večina državnih posestev se je slabo izkazala, deloma tudi zaradi pogostih krajin in malomarnega dela. Zato na prvi pogled preseneča dokajšnja odprtost pokrajinskega pejzaža na Kosovu in dejstvo, da so bila ravninska zemljišča pogosto slabo izkoriščena ali pa celo sploh ne. Skromna kupna moč domačega prebivalstva ni spodbujala rastočega zasebnega sektorja, ki je bil – gotovo tudi zaradi politične negotovosti in nezaupanja v organe oblasti – vse bolj ilegalen in zato toliko bolj vpet v klanovske verige. Ilegalnost gospodarskih dejavnosti zasebnega sektorja in neuspešnost javnega (industrije, rudarstva, energetike) sta dajali premalo kapitala za t. i. terciarne in kvartarne dejavnosti – torej upravo in storitve. Te so bile tako kronično odvisne od zvezne pomoči. Ta se je pogosto porabljala za krpanje “vreče brez dna”, obetavni gospodarski projekti pa večinoma niso zaživel. Neugoden položaj pokrajinske in lokalnih administracij je te nagibal h korupciji. Zaradi nje je prišlo do umika tudi minimalnega prava in smiselnih dolgoročnih regulativ, ki so v drugih delih Jugoslavije vendarle učinkovale. Zato je bila javna oskrba slaba, kar pa je – paradoksalno – celo bolj prizadelo srbski živelj.

Pomanjkanje regulativ in še zlasti nespoštovanje predpisov se jasno kaže tudi na področju prostorskega razvoja. Beg prebivalcev je polnil mesta, gradnje so bile stihijske in največkrat brez urbanega načrtovanja. Infrastruktura je bila zato

tehnično pomanjkljivo zgrajena in pozneje le sporadično vzdrževana. Tako je bila cela pokrajina v pogostem električnem mrku že pred eskalacijo konfliktov. Pomanjkljiva skrb za odpadne vode, komunalne odpadke in zagotavljanje pitne vode je slabšala zdravstvene in higienske razmere. Kljub skromni industrializaciji se je Kosovo znašlo med občutneje okoljsko obremenjenimi območji. Velika individualizacija je zato nekontrolirano posegala v naravne vire. Zelo pomanjkljivo vodena zemljiška knjiga je po eni strani omogočala vrsto manipulacij in samovoljnih posegov, ob spremembah lastništva in pri posegih v prostor pa je neredko netila zamere in spore. Medsosedski spori v mestih in na podeželju so bili pogosti, še posebno, če so nastali med pripadniki različnih etničnih skupin. V vsakem primeru se je kakovost življenja praktično za vse poslabševala. Politični pritisk je soustvarjal kaotično pravno stanje, reduciriral in ogrožal razvojne potenciale in privedel do skoraj brezizhodnih gospodarsko-socialnih situacij.

Stopnjevanje medetnične konfrontacije je prebivalce omejevalo na skoraj vseh področjih. Srbsko prebivalstvo (manj preostale nealbanske etnične skupnosti) je bilo varnostno in socialno ogroženo, kar je spodbujalo k nadaljnjemu odseljivanju. Zvezne in še posebej srbske (republiške) oblasti so ta primanjkljaj skušale nadomestiti s policijsko zaščito in pozneje celo z vojaško silo, kar pa se ni najbolje obneslo. Ogroženost je stopnjevala tudi radikalizacijo medetničnih odnosov. Da so bile razmere slabe že v socialistični dobi, kaže izbruh nemirov leta 1981. Slabšanje položaja Srbov na Kosovu je po drugi strani spodbudilo ekstremne srbske sile, ki so se pod Miloševićem oklenile izrazito etnocentralistične politike. Ta je stopnjevala vojaško-policijski pritisk proti Albancem, omejevala njihovo kulturno in politično življenje ter slednjic (leta 1989) ukinila avtonomijo Kosova. Celoten šolski sistem v albanskem jeziku je moral v ilegalo. Ta korak so Albanci uspešno izvedli tudi zaradi predhodnih izkušenj, saj so že vsaj pred dvema desetletjema delovale vzporedne albanske družbene mreže. Čeprav je več kot desetletje deloval vzporedni ilegalni šolski sistem od osnovne šole do univerze, je bila ta situacija zlasti za javne delavce in torej pomemben del albanske inteligence kratkoročno nezavidljiva in dolgoročno skoraj brezizhodna. V srbski državi praktično niso več videli nobene perspektive. To je radikaliziralo politična stališča. Zahteve po "Republiki Kosovo" kot sedmi (tedaj še socialistični) zvezni republiki so prehajale v odkrite zahteve po odcepitvi, še posebno po letu 1991 in razpadu jugoslovanske federacije.

Hkrati je prišlo do velikih sprememb tudi v Albaniji. Po smrti diktatorja Enverja Hoxhe leta 1985 je povsem izolirana država tonila v čedalje hujšo krizo. V valu padcev socialističnih režimov med letoma 1989–1991 se je to zgodilo tudi v Albaniji. Odpiranje meja pa je bilo za večino prebivalcev pravi šok. Ker ni bilo zasebne gospodarske iniciative, državna (družbena) podjetja pa so ob srečanju s konkurenco večinoma propadla, so državo zajeli kriza, številni nemiri in množična emigracija. Največ so bežali čez morje v Italijo in prek južne meje v Grčijo.

Po številnih aferah je bilo potrebno celo humanitarno posredovanje, s katerim so zagotovili razdelitev nujne pomoči in vzpostavitev reda. Kljub izredno težkemu socialnemu položaju se je vsaj v obalnih in osrednjih predelih začela gospodarska prenova (Vickers 2006c), medtem ko so nekateri gorati predeli doživeli izrazito depopulacijo in mestoma celo propadanje kulturne pokrajine. Kaotične razmere in skrajna revščina so razgalile težaven položaj Albancev ne glede na državne okvire. Toda odprta meja in obilica razpoložljivega orožja so omogočili oborožitve nastopajočih albanskih odporiških formacij. Pri tem so se pojavili tudi vojni dobičkarji in tihotapci različnega vojaškega in civilnega blaga; žal tudi droge in ljudi. Albanska mafija je razpredla svojo ilegalno mrežo tudi zaradi razpršene albanske poselitve in številčne diaspore ter nenazadnje tudi izkušenj ilegalnega gospodarskega in družbenega delovanja v nekdanji Jugoslaviji (Kramer in Džihić 2005: 157–165).

VOJNA NA KOSOVU IN PROSTORSKE TER DRUŽBENE POSLEDICE DOLGOTRAJNE KOSOVSKE KRIZE

Dramatične politične spremembe z razpadom socialističnega “vzhodnega” bloka in uveljavljanje globalnega gospodarstva so temeljito spremenile geopolitično razmerje v širšem prostoru. Socialistični režimi preprosto niso bili kos globalnim ekonomskim izzivom, zato so se otepali z znatnimi gospodarskimi in s političnimi krizami. V Jugoslaviji je centralistično naravnana politika krnila gospodarski in kulturni razvoj posameznih republik in na ta način vsaj pospešila razkroj federacije leta 1991. Marsikdo je pričakoval odprtje t. i. južne fronte na Kosovu že kmalu po agresiji jugoslovanske armade v Sloveniji, na Hrvaškem in še posebno po krvavi eskalaciji v Bosni in Hercegovini v letih 1992–1995. Vendar so močne srbske policijske in vojaške sile zadrževale spopade širših razsežnosti. Albansko prebivalstvo je v minulih desetletjih organiziralo vrsto oblik civilnega odpora, ki je relativno učinkovito pariralo vojaško-policijskim in administrativnim pritiskom, posredno pa vplivalo tudi na večje odseljevanje Srbov (Clark 2000). Postopoma se je krepilo tudi vojaško krilo odporiškega gibanja. Obenem je prišlo do čedalje večjih razhajanj med vsaj navzven “gandhijevskim” nastopom Ibrahima Rugove (Maliqi 1993) ter bolj radikalnimi albanskimi nacionalističnimi frakcijami, ki so naposled tudi prevladale. Jeseni 1998 sta se glede na okrepljene aktivnosti albanske gverile (UÇK), ki so ustvarile nekaj osvobojenega ozemlja predvsem v hribovitem osrednjem predelu (Drenica), srbska vojska in policija odločili za obsežnejše operacije. Spomladi 1999 je stekla dobro pripravljena ofenziva srbskih sil, ki je sprožila velik val beguncev (okrog 800.000). Ti so se stekali predvsem v tri smeri: manjši del proti Sandžaku (okrog 70.000), proti območju okrog mesta Kukës v Albaniji (okrog 245.000) in proti Makedoniji (okrog 550.000) (Smith 2003c: 54–55). Toda reakcija zahodnih sil je bila tokrat hitra in je zahtevala umik vseh srbskih

sil s Kosova. Miloševićevemu kljubovanju je zato sledila vojaška ofenziva sil zveze NATO na Zvezno Republiko Jugoslavijo. Načrtovana je bila omejena nekajdnevna operacija letalskih sil, ki pa se je nato spremenila v skoraj tri mesece trajajoče bombardiranje vojaških in strateških ciljev po vsej Srbiji in Kosovu. Srbske sile so se morale umakniti s Kosova in pristati na mirovno misijo na Kosovu, ki je bilo poslej razdeljeno na pet operativnih sektorjev: ameriškega, francoskega, britanskega, nemškega in italijanskega. Ruske sile, ki so začasno zasedle letališče Slatina, so se morale umakniti. Okrog Kosova je bil oblikovan petkilometrski varnostni pas. Postopoma so se vračali tudi albanski begunci s Kosova. Precej jih je za stalno ostalo v Makedoniji, predvsem v Skopju. Kosovo je postalo specifičen protektorat pod skrbništvom mednarodnih mirovnih sil (KFOR). Vojaškovarnostni nadzor vršijo mednarodne sile, ki jih upravljajo vojske Francije, Italije, Nemčije, ZDA in Velike Britanije. V misiji delujejo tudi mirovniki drugih držav (na primer Slovenije, Ukrajine, Grčije, Turčije, Poljske, itd.). Številčna tuja vojaška in policijska prisotnost ni uspela povsem preprečiti izbruha nemirov in grobih represalij, ki so jih Albanci uprizorili pomladi 2004. Mirovno in varnostnopreventivno delovanje vključuje tudi alociranje močne vojaške baze "Bondsteel", ki ima poleg Kosova na skrbi tudi nemirno zahodno Makedonijo. Tam je v povezavi s konflikti na Kosovu domače albansko prebivalstvo leta 2001 izvedlo vstajo. Pomiritev, ki jih je prinesel t. i. ohridski sporazum pod pokroviteljstvom diplomatov EU, predvideva večjo mero avtonomnosti ter politično in gospodarsko vključenost številčne albanske manjšine. Na Kosovu je civilna uprava zaupana UNMIK-u (United Nations Mission Interim of Kosovo). Te so imele poleg varnostnih tudi zelo pomembne gospodarske in civilne načrte. UNMIK je postal zelo obsežna mirovna misija (Reka 2003). Podobno kot v postdaytonski Bosni in Hercegovini se je misija oblikovala v administrativno obsežno in ne preveč učinkovito tvorbo. Kosovo je formalno ostalo v okviru Srbije, funkcionalno pa je bilo iz nje praktično izločeno. Del srbske javnosti in politike se je tega zavedal, a je še vedno gojil upe o začasnosti ukrepov mednarodnega nadzora. Vendar je bila ponovna integracija skoraj nemogoča; sporazuma ni bilo mogoče doseči. Formalno je to odprlo pot kosovski samostojnosti z mednarodno asistenco in nadzorom (Bebler 2008).

Dolgotrajna kriza je zapustila na Kosovu in v sosedstvu globoke sledi v družbeni strukturi in prostoru. Večdesetletna konfrontacija in kapilarno nasilje enih in drugih je vplivalo na gospodarski razvoj, medetnične in medčloveške odnose ter družbeno atmosfero v regiji, torej na Kosovu in v zahodni Makedoniji. Ker je bil po gospodarskem in administrativnem kolapsu v Albaniji tudi ta del albanskega etničnega prostora dejansko v krizi, ima albansko vprašanje večplastno družbeno, politično in tudi prostorsko dimenzijo.

Neposredni spopadi so povzročili že na pogled precej opazno škodo, čeprav so bile vojaške operacije razmeroma kratkotrajne. Napad sil zveze NATO na ZR Jugoslavijo leta 1999 je bil prvenstveno usmerjen proti vojaškim objektom in

napravam. Toda jugoslovanska vojska je tam doživela neznatne izgube v živi sili in vojni tehniki. Prizadeti so bili vojaški objekti in tudi precej civilne (prometne) infrastrukture v Srbiji in nekaj tudi na Kosovu (Pirjevec 2003b: 530–531). Nekaj pozneje so se razširile vesti, da so pri izstrelkih uporabljali tudi projekte z osiromašenim uranom. Kontaminacija je za več let prizadela širša območja, stavbe, infrastrukturo, vodne vire in kmetijska zemljišča (Hofbauer 2001b: 129–130). Po Srbiji je krožila tudi karta z večjimi koncentracijami kot posledica napada severnoatlantskega zavezništva. Na okoljske vidike kmetijsko prenaseljene pokrajine v mirovnem posredovanju očitno ni nihče računal niti potem, ko so se tam po umiritvi razmer namestile sorazmerno številčne mirovne sile. Pri lokaciji so sledili predvsem varnostnim merilom. Vprašljivo je, ali so se sploh ozirali na možnosti preobrazbe vojaških baz in drugih objektov v različne civilne namene (npr. v poslovne ali stanovanjske cone).

Spopadi so terjali tudi žrtve. Točno število ni in morda tudi ne bo ugotovljeno, ker je v fazi najbolj intenzivnih spopadov v letih 1997 in 1999 prišlo do množičnih selitev. Pozneje so odkrili več množičnih grobišč: posledica pokolov, ki sta jih zagrešili tako ena kot druga stran zlasti med civilnim prebivalstvom (Rüb 1999: 157–170). Analitiki dopuščajo možnost, da je pri povratnem toku beguncev iz severne Albanije prišlo v kosovska mesta tudi nekaj Albancev iz Albanije. Večja mesta, kot so Peć, Priština, Prizren, Uroševac in Djakovica so doživela nesluteno naglo in divjo urbanizacijo s strani prebivalstva, ki se je na mestni rob preprosto priselilo. Širjenje mest je bilo povsem stihijsko, brez urbanega reda in ustreznih infrastrukturnih naprav, zato je hitro prišlo do velikih težav v delovanju urbanih sistemov. Podvojeno število prebivalstva je bilo sprva velik problem, pozneje pa so se sem začele seliti tudi poslovne dejavnosti, posebno trgovina in storitve. Najbolj rodovitni predel Kosova – Kosovo polje je že v znatni meri pozidano. V smeri proti jugu se širijo zlasti poslovne dejavnosti. Tako se je število mest z več kot 100.000 prebivalci povečalo s predvojnega enega (Priština) na tri (Priština, Prizren in Peć). Tudi stopnja urbanizacije je po grobi oceni v borem desetletju, dejansko pa malodane čez noč narasla na dobrih 50 odstotkov (oziroma za okrog 15 odstotkov). Obenem že lahko sledimo za kosovske razmere nenavadni situaciji: pojavu praznjenja podeželja. Proces, ki je v severni Albaniji zaradi ekonomske krize že zelo občuten, se prvič sporadično javlja tudi v kosovskem prostoru. Glede na silni demografski potencial mladega kosovskega prebivalstva obstaja možnost ponovne zapolnitve teh vrzeli.

Posebnost kriznih in postkriznih območij je tudi spremenjena prebivalstvena sestava. V našem primeru se zaradi opisanih medetničnih odnosov in procesov številčno razmerje med različnimi etničnimi skupinami ni bistveno spremenilo. Kontigent albanskega prebivalstva zaradi visoke rodnosti in tudi asimilacijskih procesov in inkorporacije manjših skupin prebivalstva Kosova in zahodne Makedonije še naprej narašča, povečuje pa se tudi njihov delež v lokalnih oko-

ljih. Nekoč precej razpršene skupine srbskega in črnogorskega prebivalstva so sedaj skoraj brez izjeme prostorsko močno omejene v precej homogenih enklavah. Največje so v dolini Ibra (edina, ki se sklenjeno drži srbskega državnega in etničnega ozemlja!), v Gračanici in na Kosovem polju ter v Štrpcah pod Šarskim gorstvom na jugu. Prostorske omejitve, pomanjkljiva infrastruktura in slaba oskrba so razlogi za odseljevanje in tiho prodajo zemljišč. To so otočki, kjer so se tudi po razglasitvi neodvisnosti Kosova obdržali elementi srbske države (npr. denar). Posebnost je največja enklava na severu, ki je praktično odcepljena od Kosova. Kot kaže, je mednarodne sile, ki so sicer varuhi zunanjih meja kosovske države, pri tem ne ovirajo (Grošelj 2008: 30). Nekatero manjše lokalne etnične skupine so se odselile že prej. Tako se je leta 1992 hrvaška skupnost v vasi Letnica na jugu Kosova skoraj v celoti (nad 2.200 oseb) izselila na Hrvaško, v zahodno Slavonijo (Duijzings 2005b: 74–88). Razeseljevali so se tudi Romi, ki so bili napoti vsem. Po nekaterih podatkih UNHCR naj bi jih bilo še sedaj okrog 60.000 na ozemlju Makedonije; sedaj se razseljujejo po Evropi. Gorska in precej izolirana skupnost Goranov (območje Dragaša) se je zadržala zaradi odročne lege.¹² Po oceni jih je med 10.000 in 25.000; zelo veliko jih živi v tujini kot zdomci. Albanizacija je tudi tam intenziven proces (Zimpel 1997c: 183). Kosovo je, z izjemo srbskih enklav, precej centralizirano, kar resno ogroža možnosti kulturnega razvoja nealbanskih skupnosti (Janjić 2002). Decentralizacija in s tem določena upravna moč lokalnih skupnosti pa terja tudi njihovo večjo angažiranost ter tudi odgovornost (Žagar 2007). Brez tega si je težko predstavljati realizacijo Ahtisaarijevega načrta v delu, ko govori o upravljanju različnosti.

Pogled na novejšo karte območja razkrije tudi spremembo krajevnih imen. Medtem ko na terenu opazimo razmeroma dosledno dvojezično toponomastiko, so na novejših kartah večinoma le albanski napisi. Ob uničenju velikega števila pravoslavnih srbskih sakralnih spomenikov je mogoče širom Kosova opaziti velike mavzoleje v čast padlim albanskim borcem. Ta simbolna markiranja in demarkiranja ozemlja so zgovoren znak močnega protisrbskega naboja in slab obet za še obstoječe srbske, pa tudi druge skupnosti na tem prostoru. Tu se v praksi lomi Ahtisaarijev načrt z izrecnimi zahtevami glede spoštovanja pravic srbske skupnosti. Etimologija mnogih krajev je namreč precej jasno srbska tudi na območjih, kjer so Albanci že v 19. stoletju krepko prevladovali (Vemić in Mirčeta 2007).

Posledice večdesetletne prikrite krize in konfliktov se močno odražajo v gospodarstvu, njegovi usmerjenosti in strukturi. Kot smo že navedli, je bilo Kosovo vselej periferija in niti znatni napor jugoslovanskih oblasti po drugi svetovni vojni tega stanja niso mogli preseči. Primerjalno gledano je zaradi prej navedenih

¹² Gorani (Goranci) so skupnost, ki govori mešanico starosrbskega in makedonskega jezika z veliko turškimi izposojenkami. So islamske veroizpovedi.

razlogov ta predel v jugoslovanskem okviru celo povečal svoj zastoj, še posebno po začetku odprtih konfliktov. Razcvet sive ekonomije so posebno v devetdesetih letih narekemale tudi ugodne okoliščine po odprtju albansko-jugoslovanske (srbske in makedonske) meje ter množica kriz in medetničnih spopadov. Zaradi že prej vzpostavljenih ilegalnih socialnih mrež se je močno razmahnil organizirani kriminal. Po prepričanju mnogih je njegova globoka zasidranost v ravnanju ljudi med najtežjimi razvojnimi težavami mlade kosovske države. Uveljavljeni individualizem in klanovska pripadnost se pač upirata pravni izenačenosti in državljanškemu ravnanju, kar se navadno začneja s spoštovanjem javno kodificiranih in bolj ali manj mednarodno transparentnih norm ter plačevanja davkov. Posebej pereč problem tako Kosova kakor Makedonije je trgovina z orožjem, drogo in "belim blagom" (Hofbauer 2001c: 162–164). Misija UNMIK med domačim prebivalstvom ni priljubljena, vendar nudi s svojo navzočnostjo vrsto gospodarskih priložnosti. Razvoj industrije in energetike je skromen, čeprav razpolaga Kosovo z velikimi gospodarskimi potenciali (rudnim in energetske bogastvom). Med socialistično industrializacijo postavljena podjetja so večinoma propadla, novih tovrstnih investicij pa je zaradi še vedno negotovih razmer malo. Poleg tega manjka tehnične inteligence in veščakov za različna opravila v proizvodnem procesu ter menedžmentu. Prištinska univerza tega ni uspela oblikovati. Podobno je v energetiki. Kosovski bazen lignita je med najbogatejšimi v Evropi. Kapacitete termoelektrarn so zadostne za pokrivanje domačih potreb in izvoz energije. Zaradi slabe infrastrukture, finančne nediscipline in pomanjkanja tehničnih kadrov pa je oskrba z električno energijo pogosto motena. Posebna težava so tudi kmetijska zemljišča. Na najboljših legah na dnu širokih dolin in kotlin so opuščena in marsikje že močno pozidana. Kmetijska proizvodnja je močno nazadovala, namesto tega pa se hitro uveljavljata drobno podjetništvo in obrt ter zaposlovanje v vse bolj zapleteni kosovski administraciji.

EPILOG: (VELIKO)ALBANSKA INTEGRACIJA

Na koncu se lahko vrnemo k začetnemu izzivu in hipotezi: prihodnosti albanskega vprašanja v luči novih teritorialnih sprememb na Balkanskem polotoku. Prikazani razvoj ozemeljskih sprememb v zadnjih dveh stoletjih nazorno kaže na spremenljivost meja kot praktično njihovo edino konstanto. S tega vidika gre torej le za nadaljevanje starih procesov. Toda v luči mednarodnopravnih (še posebno evropskih) norm razvoja držav pa je ta razvoj svojevrsten precedens. Bojazen, da bi utegnil kosovski primer k podobnim postopkom privabiti še druge, je do neke mere upravičena. Prav tako je mogoče pričakovati, da bo Rusija, ki je z uveljavitvijo proameriških strategij na Balkanu znova odrinjena, skušala to kompenzirati s pritiski na vzhodni in južni evroazijski lok: na baltiške države, Ukrajino (in potencialno tudi Poljsko) ter Moldavijo, na drugi strani pa zlasti učinkovito reintegrirati izjemno pomembno kavkaško energetska vozlišče. Pritiski proti Gruziji so sestavni del ruskega geopolitičnega manevra.

Na drugi strani so negotove perspektive kosovske države, katere ključna naloga bo realno obvladovati vzvode oblasti in uveljaviti državljanstvo kot kategorijo kolektivnega obnašanja, namesto dosedanjih lokalnih in še kako pogosto klanovskih povezav, izvirajočih iz večdesetletnega življenja v kriznih razmerah. V kategorijo državljanskega obnašanja sodi tudi skrb za manjšine – sedaj predvsem srbske enklave. Uspešnost norm pravne države se bo zelo hitro zrcalila tudi v gospodarski uspešnosti. Stabilen razvoj lahko zagotavlja preživetvene možnosti vse številčnejšega albanskega prebivalstva in tudi kakovost življenja. V nasprotnem primeru lahko pričakujemo Kosovo predvsem kot eksodusno regijo, ki bo sproti izgubljala ključni človeški kapital in s tem vztrajno zavirala lastne razvojne perspektive.

Tretje vprašanje je integracija ozemelj, naseljenih z Albanci. V prvi vrsti gre za zbliževanje Kosova in Albanije. S samostojnostjo Kosova so vrata za ta scenarij kljub njegovi nezaželenosti (Ahtisaarijev načrt sicer izrecno prepoveduje politično združevanje obeh držav) (Fischer Weltalmanach 2008: 433) dolgoročno vendarle do neke mere odprta. Toda gospodarski razvoj obeh držav je in bo v prihodnje še bolj usodno odvisen od vzpostavljanja prometne infrastrukture po uvodoma navedenih prometnih koridorjih, ki se z gradnjami avtocest od Sofije prek Makedonije in Tirane ter od Prištine prek Tirane do Drača že uveljavlja. Interesi za te povezave so bistveno širši in torej nikakor niso zgolj albanska makroekonomska in geopolitična strategija. V tem primeru lahko pričakujemo povečane pritiske na albansko obalo in zlasti povečevanje tiranske aglomeracije, ki je podobno kakor tista v Prištini že preseгла polmilijonsko koncentracijo. Da bi povezave kar najbolje delovale, lahko pričakujemo, da bodo tudi zahteve po formalni združitvi že zaradi odpravljanja administrativnih ovir vse večje. Če drugače ne, lahko pričakujemo povečevanje stvarne, funkcionalne povezanosti

omenjenih območij. Narekoval jih bo kapital in terjal (politične) kompromise. Opisane politične spremembe odpirajo torej nova poglavja v prostorskem, ekonomskem in tudi etničnem razvoju območja, ne glede na to, kako se bo ta razvoj približal ideji albanskega nacionalizma – Veliki Albaniji. Vendar Srbija pri tem ni edini primer. V Makedoniji se je delež Albancev močno povečal tudi v okolici Skopja in v Kumanovem. Tam so pozneje konfrontacije prešle v odprt konflikt. Podobne trende zaostrovanja medetničnih odnosov je mogoče zaslediti tudi na južnem robu albanske etnično-teritorialne kontinuitete, ki sega v grški Epir. Precej izpraznjeno grško periferijo so v devetdesetih letih naseljevali tudi ilegalni tokovi albanskih beguncev iz Albanije. Mnogi so se zaposlovali na začasnih kmečkih delih in v turizmu. Precej jih je tudi v okolici Soluna. Proces je torej podoben kot v zahodni Makedoniji in okolici Skopja, kjer se je ob povečevanju deleža albanskega prebivalstva : Vse to usmerja k misli, da bo albanski etnični in politični prostor doživljal še burne spremembe.

- državna meja
- meja pokrajine
- - - - - avtocesta v izgradnji
- pomembna cesta
- cesta
- reka
- večje naselje
- ✈ letališče
- ameriško vojaško oporišče

območja s pretežno srbskim prebivalstvom

0 10 20 30 km

Meje operativnih con mirovnih sil (KFOR)

- francoska cona
- italijanska cona
- britanska cona
- nemška cona
- ameriška cona

marec 2007
Kartografija: Andrej Herakovič
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo

Vir: UN Department of Public Information, New York, 1999.
Chiari, Kesselring, 2006.
Sulkan Altic, 2005.
Smith, 2003.

VIRI IN LITERATURA:

- Altić Slukan, Mirela (2006) *Povjesna geografija Kosova*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
- Apostolski, Mihailo (1978) *Velikobugarske pretenzije od San Stefana do danas*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Atlas evropske zgodovine* (1996) Ljubljana: Slovenska knjiga (prevod izvirnika: *The Times Atlas of European History*, 1994).
- Bebler, Anton (2008) "Neodvisnost Kosova. Kdaj se bo Srbija kaj naučila iz lastnih napak?" *Delo, Sobotna priloga* (10. maj): 16–18.
- Benkovič, Monika (2003) *Bolgarija*. Ljubljana: Založba ZRC in Ljubljansko geografsko društvo.
- Meta, Beqir (2006) *Greek-Albanian Tension 1939–1949*. Tirana: Academy of Sciences of Albania, Institute of History.
- Biber, Dušan (1966) *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Blgarite atlas – The Bulgarians atlas* (2001). Sofia: Tangra.
- Bufon, Milan (2007) *Osnove politične geografije*. Koper: Annales.
- Chiari, Bernhard in Johann Keßelring, ur. (2006) *Kosovo: Wegweisser zur Geschichte*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.
- Cvijić, Jovan (1966) *Balkansko poluostrvo*. Beograd.
- Der Fischer Weltalmanach 1999* (1998) Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Der Fischer Weltalmanach 2008* (2007) Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Ducette R., Serge in Hamdi Thaçi (2004) *Kosova: "Moral Democracy" or Kosova: "Greater Serbia"*. Prishtinë: samozaložba.
- Drançolli, Jahja (1984) "Albanci v srednjem veku". V Janez Stanič (ur.) *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Duijzings, Ger (2005) *Religija i identitet na Kosovu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Eberhard, Piotr (2003) *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe*. New York: M. E. Sharpe Ltd.: 337–420.
- Enciklopedija Jugoslavije*, 3. knjiga (1958) Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- Šaranović, Mihailo, ur. (1981) *Enver hodžina Albanija*. Beograd: Tanjug.
- Ganser, Daniele (2006) *Natova skrivna vojska: Operacija Gladio in terorizem v zahodni Evropi*. Mengeš: Ciceron.

- Gawrych, George (2006) *The Crescent and The Eagle. Ottoman Rule, Islam and the Albanians*. New York: I. B. Tauris.
- Gerolymatos, André (2002) *The Balkan Wars. Conquest, Revolution and Retribution from the Ottoman Era to the Twentieth Century and Beyond*. New York: Basic Books.
- Grošelj, Klemen (2008) "Samostojno Kosovo (?)" *Revija Obramba* 40 (februar): 29–31.
- Grošelj, Klemen (2008) "Kosovo: kako naprej?" *Revija Obramba* 40 (marec): 29–31.
- Harta: Shqipëria në vitet 1877–1881 / Map: Albania in Years 1877–1881* (2007) (reprodukcija Parim Kosova in Nagip Belegu, Prizren).
- Hofbauer, Hannes (2001) *Balkankrieg: Zehn Jahre Zerstörung Jugoslawiens*. Wien: Promedia.
- Hoxha, Hajredin (1984) "Albansko nacionalno vprašanje v stari Jugoslaviji." V Janez Stanič (ur.) *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba: 165–186.
- Hoxha, Hajredin (1984) "Kosovo in Albanci v novi Jugoslaviji." V Janez Stanič (ur.) *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba: 201–226.
- Howard, Clark (2000) *Civil Resistance in Kosovo*. London in Sterling: Pluto Press.
- Hupchick, Dennis P. in Harold E. Cox (2001) *The Palgrave Historical Atlas of the Balkans*. New York: Palgrave.
- Ilchev, Ivan (2005) *The Rose of the Balkans: A short history of Bulgaria*. Sofia: Colibri.
- Islami, Hivzi (1981) *Populisia e Kosovës: Studium geografik*. Prishtina: Biblioteka – Botime të veçanta.
- Janjić, Dušan (2002) *Decentralizacija Kosova*. Beograd: Dosije.
- Jezernik, Božidar (2004) *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. London: Saqi – The Bosnian Institute.
- Klemenčič, Matjaž in Jernej Zupančič (2004) "The effects of the dissolution of Yugoslavia on the minority rights of Hungarian and Italian minorities in the Post-Yugoslav states." *Nationalities papers* 32(4): 853–896.
- Klemenčič, Matjaž in Mitja Žagar (2004) *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples*. Santa Barbara, Denver in Oxford: ABC CLIO.
- Klemens, Ludwig (1995) *Ethnische Minderheiten in Europa: Ein Lexikon*. München: Beksche Reihe.

- Kocsis, Karoly in Eszter Kocsis-Hodosi (1998) *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute RCES.
- Kohl, Christine (1998) *Albanien*. München: Verlag C. H. Beck.
- Kramer, Helmut in Vedran Džihic (2005) *Die Kosovo Bilanz*. Wien: LIT Verlag.
- Lovenjak, Damir (2006) *Etnične razmere v zahodni Makedoniji*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Magocsi, Paul Robert (2002) *Historical Atlas of Central Europe*. Seattle: U of Washington Press.
- Malcolm, Noel (2002) *Kosovo: A short History*. London: Pan Books.
- Maliqi, Shqëlzen (1993) *Albansko gandhijevstvo na Kosovu*. Celovec/Klagenfurt: Založba Wieser.
- Mazower, Mark (2002) *Temna celina: dvajseto stoletje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Leksikon Minerva* (1936) Zagreb: Minerva nakladna knjižara.
- Lieberman, Benjamin (2006) *Terrible Fate: Ethnic Cleansing in the Making of Modern Europe*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Mišović, Miloš (1987) *Ko je tražio republiku Kosovo?: Kosovo 1945–1985*. Beograd: Narodna knjiga.
- Natek, Karel in Marjeta Natek (2000) *Države sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Natek, Karel in Marjeta Natek (2006) *Države sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Nikolić, G. in M. Vučković (1996) *Stanovništvo Kosova od 1918. do 1991. godine sa osvrtom na prethodni istorijski period*. München: Slavica & Carniola Verlag.
- Pak, Mirko (1990) "Kosovo." *Geografski obzornik* 27(3–4): 4–32.
- Pan, Cristoph in Beate Sibylle Pfeil (2000) *Die Volksgruppen in Europa: Ein Handbuch*. Wien: Braumüller Verlag.
- Petritsch, Wolfgang, Karl Kaser in Robert Pichler (1999) *Kosovo – Kosova: Mythen, Daten, Fakten*. Klagenfurt/Celovec: Wieser Verlag/Založba Wieser.
- Pettifer, James in Miranda Vickers (2007) *The Albanian Question*. New York: I. B. Tauris.
- Petschauer, Erich (1980) *Das Jahrhundertbuch der Gotscheer*. Wien: Wilhelm Braumüller.

- Pirjevec, Jože (2001) *Jugoslovanske vojne 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Pushka, Asslan (1978) *Albanija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pushka, Asslan (2000) *Aspekte gjeopopulative në Kosovë dhe rreth SAJ*. Prishtinë: ALB Shtanz.
- Rajović, Radošin (1985) *Autonomija Kosova: Istorijско-pravna studija*. Beograd: Izazov.
- Reka, Blerim (2003) *UNMIK as international governance in post-war Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*. Prishtina: Logos.
- Rüb, Mathias (1999) *Kosovo: Ursachen und Folgen eines Krieges in Europa*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Statistički godišnjak Jugoslavije 1981 (1983)*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Slovenski etnološki leksikon (2004)* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovenski veliki leksikon, I. knjiga (2007)* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Smith, Dan (2003) *The Atlas of War and Peace*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Sušnik, Anton in Vinko Šarabon (1914) *Vojska na Balkanu*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- Stipčević, Alexandar (1984) "Nastanek albanskega naroda." V Janez Stanič (ur.) *Albanci*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Trifunovski, Jovan (1988) *Albansko stanovništvo u Makedoniji*. Beograd: Književne novine.
- Veliki slovenski leksikon (2003)* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Tunjić, Filip (2004) *Vmesna Evropa*. Koper: Annales.
- Veliki slovenski leksikon (2005)* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Vemić, Mirčeta in Mladen Strugar (2007) *An Atlas of old Serbia: European Maps of Kosovo and Metohija*. Cetinje in Beograd: Portal.
- Vickers, Miranda (2006) *The Albanians: A Modern History*. New York in London: I. B. Tauris.
- Visoki Dečani Monastery (2007)* Dečani.

- Vrkatić, Lazar (2004) *Pojam i biće srpske nacije*. Sremski Karlovci in Beograd: Izdavačka knjižarnica Zorana Stankovića.
- Zgodovina narodov Jugoslavije II.* (1959) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Zimpel, Heinz-Gerhard, (ur.) (1997) *Lexikon der Weltbevölkerung. Geografie-Kultur-Gesellschaft*. Hamburg: Nikol-Verlag.
- Zupančič, Jernej (2006) "Geopolitične razsežnosti makedonskega narodnega vprašanja." *Razprave in gradivo* 48/49: 124–154.
- Zupančič, Jernej (2006) "Geografski pristopi k proučevanju kriznih območij." *Dela* 26: 161–179.
- Žagar, Mitja (2007) "Diversity Management – Evolution of Concepts." *Razprave in gradivo* 52: 6–36.

APOLONIJA OBLAK FLANDER

DEMOGEOGRAFSKO PROUČEVANJE NARODNIH IN ETNIČNIH MANJŠIN – PRIMER ITALIJANSKE NARODNE MANJŠINE V SLOVENIJI

POPULATION GEOGRAPHY ANALYSIS OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES – BASED ON THE SLOVENE
ITALIAN MINORITY STUDY CASE

Population geography analysis of national and ethnic minorities, groups and communities is usually facing difficulties due to the unavailability of high quality data sources, which would enable continuous following of their demographic developments and changes. Only little data sources in Slovenia enables analysis of demographic dynamics of so-called hidden population groups. Data sources most often offer only possibilities to study the stock data – data on the number and structures in defined time in the past. New possibilities on the field of population geography analysis, not only of national and ethnic minorities, but also of other special population minorities, groups and communities can be found in the use of secondary analysis, in particular in the linkage of various data sources. The population geography analysis based on the Italian minority study case in Slovenia (population with Italian nationality, population with Italian mother tongue and population with Italian language spoken in the family/household) has on the basis of linkage of population census 1991 and 2002 with databases of vital statistics for the period 1991–2005 and with respect to all genuine characteristic that the analysis of small and specific population groups demands from the researcher shown that Italian national minority in Slovenia is more than with the lack of adequate minority protection facing with the internal demographic threat.

Keywords: population geography, population geography analysis, national minorities, Italian national minority, Slovene Istria

Demogeografsko proučevanje narodnih in etničnih manjšin, skupin in skupnosti je pogosto oteženo zaradi nedostopnosti kakovostnih podatkovnih virov, ki bi omogočali nepretrgano sledenje njihovemu demografskemu razvoju in spremembam. Le malo podatkovnih virov v Sloveniji omogoča analizo demografske dinamike t. i. skritih prebivalstvenih skupin. Podatkovni viri navadno omogočajo le analizo stanja – števila in struktur v določenem trenutku v preteklosti. Nove možnosti na področju demogeografskega proučevanja ne le narodnih in etničnih manjšin, pač pa tudi drugih posebnih prebivalstvenih manjšin in skupin ter skupnosti se kažejo v uporabi sekundarne analize, in sicer v povezavi obstoječih podatkovnih virov. Demogeografska analiza na primeru italijanske narodne manjšine v Sloveniji (prebivalstva italijanske narodnosti, prebivalstva z italijanskim maternim jezikom in prebivalstva z italijanskim pogovornim jezikom v družini/gospodinjstvu) je ob povezavi podatkov popisa prebivalstva 1991 in 2002 z bazami vitalnih statistik za obdobje 1991–2005 in ob upoštevanju vseh posebnosti, ki jih proučevanje majhnih in specifičnih prebivalstvenih skupin zahteva od raziskovalca, potrdila, da se italijanska narodna manjšina bolj kot s pomanjkanjem ustreznega manjšinskega varstva sooča z notranjo demogeografsko grožnjo.

Ključne besede: demogeografija, demogeografska analiza, narodne manjšine, italijanska narodna manjšina, Slovenska Istra

UVOD

Raziskovalci, ki se ukvarjajo s področjem narodnih in etničnih manjšin, skupin in skupnosti, se zaradi posebnosti predmeta proučevanja, kot so (a) pogosta družbena ter prostorska "skritost", (b) spremenljivo odgovarjanje posameznikov pri opredeljevanju oziroma identificiranju z določeno narodno ali etnično skupino (manjšino) in (c) vse pogostejša nezainteresiranost posameznikov za opredeljevanje po narodni/etnični pripadnosti, soočeni z izzivom možnosti neposredne uporabe demogeografskih, statističnih in družboslovno-raziskovalnih metod za prikaz demogeografskega razvoja in demografskih ter socioekonomskih sestav številčno majhnih in skritih skupin prebivalstva. Omenjene specifike narodnih in etničnih manjšin namreč od raziskovalca zahtevajo posebno pozornost pri uporabi raziskovalnih pristopov in metod v celotnem procesu raziskovalnega dela. Neposredna uporaba omenjenih metod je zlasti otežena zaradi variabilnosti pojavov in statistične zaupnosti, ki izhaja iz številčne majhnosti tovrstnih populacij.

Za potrebe raziskovalnega dela sem oblikovala dve delovni hipotezi, ki sem ju skušala ovreči oziroma potrditi s pomočjo sekundarne analize dinamike narodnih in etničnih manjšin, in sicer na primeru italijanske narodne manjšine v Republiki Sloveniji.

Prva, metodična oziroma metodološka delovna hipoteza je bila, da neposredna aplikacija splošnih demogeografskih¹ metod pri proučevanju narodnih in etničnih manjšin zaradi narave predmeta proučevanja za dosego kakovostne demogeografske analize ni mogoča in da od raziskovalca zahteva njihovo adaptacijo v celotnem procesu proučevanja (od zbiranja podatkov, njihove obdelave, analize in predstavitve rezultatov). Druga delovna hipoteza je bila vsebinska. Po njej se negativne posledice demografske krize, ki je zajela Slovenijo v 80. letih 20. stoletja, izraziteje odražajo na primeru narodnih in etničnih manjšin.

PROBLEMATIKA DEFINIRANJA PREDMETA PROUČEVANJA

Pri proučevanju narodnih in etničnih manjšin, skupin ali skupnosti se raziskovalci različnih strok (sociologi, geografi, antropologi, etnologi, politologi, demografi, statistiki, itd.) srečujejo s temeljno težavo: kako definirati predmet

1 Demogeografija je "znanstvena disciplina v sklopu družbene geografije, ki proučuje prebivalstvo kot subjekt zelo povezanih prostorskih odnosov in značilnosti, zaradi razumevanja in pojasnjevanja zemeljske površinske sfere, njenih sprememb in vrednotenja" (Nejašmić 2005: 9). Temeljna vprašanja, ki si jih zastavlja demogeografija, so (1) kako se prebivalstvo v času in prostoru spreminja, (2) kakšne so njegove sestave in (3) kako je prostorsko distribuirano.

proučevanja? Če ne moremo definirati predmeta proučevanja, se raziskovalcu zastavi vprašanje: kako ga potem raziskovati, opazovati, meriti in analizirati?

Sociologi navadno poudarjajo naslednje značilnosti narodnih in etničnih skupin (Hutchinson in Smith 1996: 20):

- skupno ime, ki označuje njihovo skupino;
- obstoj mita o skupnih prednikih;
- skupen zgodovinski spomin;
- posebna kultura (temelječa na jeziku, veri, navadah, ipd.);
- povezanost s prostorom (ki je lahko povsem simbolična) in
- občutek pripadnosti (vsaj med delom populacije).

Za potrebe proučevanja prebivalstva Slovenije italijanske narodnosti, ki je najpogosteje imenovano kar italijanska narodna manjšina v Sloveniji, se je zdela najbolj uporabna Bufonova definicija (1992: 26). Ta je narodno manjšino sicer definirala za potrebe proučevanja slovenske manjšine v Italiji. Ker je ta nastala na podoben način kot italijanska manjšina v Sloveniji, se njegovo definicijo lahko smiselno uporabi tudi zanjo. Po njegovem mnenju je narodna manjšina "del nekega naroda, ki je zaradi različnih historičnih in političnih motivov ostal zunaj politično-teritorialnih meja tega naroda, a ga s tem narodom povezuje enovita in sklenjena distribucija, skupni zgodovinski in politični razvoj ter zlasti skupni kulturni elementi, z jezikom na čelu".

Raziskovalci, ki se ukvarjajo s področjem proučevanja narodnih in etničnih manjšin, pa poudarjajo, da je "koncept njihovega proučevanja nujno večdimenzionalen, in sicer je kulturni, zgodovinski in prostorski. Večdimenzionalen koncept proučevanja še dodatno otežuje kompleksnost izrazov naroden in etničen ter pomanjkanje natančnih in splošno priznanih definicij o omenjenih izrazih. Prvi pogoj proučevanja narodnih in etničnih manjšin je namreč njihovo prepoznavanje in razlikovanje od drugih tovrstnih skupin (manjšin)" (Hutchinson in Smith: 1996: 20).

VPRAŠANJE UPRAVIČENOSTI ZBIRANJA PODATKOV O NARODNI/ETNIČNI PRIPADNOSTI

Definicije pojma narodne/etnične pripadnosti niso jasne ali pa se med posameznimi popisi, raziskovanji, državami in leti znatno razlikujejo. Zato je zbiranje podatkov o pripadnosti določeni narodni/etnični skupini zelo zapleteno, njihovo primerjanje v času in prostoru pa precej omejeno. Navadno je to področje še bolj nedefinirano kot področji jezikovne ali verske pripadnosti. Ti dve dimenziji pa se v večini primerov zelo tesno povezujeta tudi z narodno in etnično pripadnostjo.

Statistična raziskovanja, namenjena zbiranju podatkov o narodni/etnični pripadnosti uporabljajo najrazličnejše definicije in koncepte (prim. Hutchinson in Smith 1996). V nekaterih državah (primeri popisov okoli leta 2000 v Ukrajini, Belorusiji, na Madžarskem, Slovaškem in Hrvaškem) pri raziskovanju jasne definicije o narodni/etnični pripadnosti niti ne obstajajo in je zbiranje podatkov o omenjenih dveh elementih prepuščeno anketarjem oziroma popisovalcem. Ti si ustvarijo subjektivno predstavo o tem, kaj naj bi se skrivalo pod vprašanjem o narodni in etnični pripadnosti. V nekaterih državah v ospredje postavljajo "etnično ozadje" ob priselitvi oziroma "etnični izvor" (Kanada). Druge zanimajo rasne opredelitve (Združene države Amerike) ali pa etnične skupine v ožjem pomenu in iščejo pripadnost t. i. "vidnim manjšinam", ki jih v nekaterih državah enačijo z "etničnimi manjšinami" (Velika Britanija). V Evropi so statistična raziskovanja navadno bolj usmerjena v narodno kot etnično pripadnost.

Poleg nejasnih definicij in neprimerljivosti podatkov o narodni/etnični pripadnosti v času in prostoru je analiza dodatno otežena, ker je narodna/etnična identiteta posameznikov spremenljiva. Spreminja se pod vplivom zgodovinskih dogodkov, politike, medijev, izobrazbe, itd. (Južnič 1993: 270–271; Smith 1991: 24–25, 30–31).

POMEN USTREZNE IZBIRE VIROV ZA KAKOVOSTNO DEMOGEOGRAFSKO ANALIZO

Pogosto so raziskovalci soočeni z dejstvom, da morajo za oceno števila (ali vsaj deleža) pripadnikov določene narodne ali etnične manjšine poseči (poleg jezika) tudi po drugih podatkih, ki posredno kažejo na prisotnost določene narodne ali etnične manjšine v določenem prostoru. Ocene na podlagi t. i. kombiniranih in posrednih kazalcev na določeno narodno ali etnično skupino (manjšino) so lahko zelo koristne. Zavedati pa se je treba, da ti elementi ne vsebujejo dimenzije narodne in etnične pripadnosti v smislu identitete opazovanega subjekta (oziroma enote).

Mednje sodijo:

- število otrok, vključenih v vzgojno-varstvene enote, osnovne in srednje šole, ki so namenjene posebej manjšinam ali pa so dvojezičnega tipa;
- število učencev pri dvojezičnem pouku ali pri pouku iz materinščine narodne ali etnične manjšine;
- župnije (ali kaka druga institucionalna oblika izvajanja verskih obredov) z jezikom narodne ali etnične manjšine pri bogoslužju;

- napisi na nagrobnikih;
- število poslušalcev radijskih in gledalcev televizijskih programov, ki so v jeziku narodne ali etnične manjšine;
- število naročnikov dnevnega časopisja v jeziku narodne ali etnične manjšine, in druge.

Na področju zbiranja podatkov o narodni/etnični pripadnosti se raziskovalcem pogosto porajajo dvomi o primernosti zbiranja omenjenih podatkov in njihovi uporabnosti. Med argumente proti zbiranju tovrstnih podatkov se uvrščajo (po Ahmad in Sheldon 1993: 124–125):

- dvom o tem, da pomanjkanje kakovostnih podatkov o narodni/etnični pripadnosti ovira pripravo ustreznih politik za varstvo določenih narodnih/etničnih skupin, skupnosti in manjšin;
- vprašanje uporabnosti tovrstnih podatkov (zlasti zbranih s popisi) za raziskovanje, načrtovanje in oblikovanje politik;
- težave pri operacionalizaciji koncepta etnične/narodne pripadnosti;
- težave pri natančnem "registriranju" etnične/narodne pripadnosti;
- namen zbiranja ne bi smel biti namenjen le oblikovanju politik na državni ravni, pač pa oblikovanju okvirov, ki bi omogočili zmanjšanje in izkoreninjenje diskriminacije na podlagi narodne/etnične pripadnosti;
- podatkov o narodnih in etničnih skupinah in manjšinah med državami ne moremo neposredno primerjati;
- definicije narodne/etnične pripadnosti se znotraj držav skozi čas spreminjajo;
- definicije uradnih državnih statistik se razlikujejo od definicij registrov oziroma anket.

Na drugi strani "zagovorniki zbiranja tovrstnih podatkov trdijo, da za analizo ni na voljo dovolj kakovostnih podatkov o narodni/etnični pripadnosti in da je to edina ovira pri zatiranju in izkoreninjanju narodne/etnične diskriminacije. Zbiranje podatkov o etnični/narodni pripadnosti (pri popisih ali z anketo) se naj v osnovi ne bi razlikovalo od zbiranja katerihkoli drugih podatkov, dokler je to le eden med podatki, ki se ga zbira za oblikovanje politik in njihovo implementacijo" (Ahmad in Sheldon 1993: 126).

Zagovorniki zbiranja tovrstnih podatkov npr. navajajo, da (povzeto po Ahmad in Sheldon 1993: 126):

- je na njihovi podlagi mogoče pripraviti analize in oblikovati ter pripraviti projekte, ki bi rabili narodnim in etničnim manjšinam. Ti projekti namreč omogočajo pridobitev določenih finančnih sredstev (od državnih ali mednarodnih ustanov in skladov) in posledično njihovo uresničitev;
- se s tem zagotovi ustrezne podatke o narodni/etnični pripadnosti za širši krog uporabnikov (pri tem je mišljena zlasti znanstvenoraziskovalna sfera);
- podatki o narodni/etnični pripadnosti omogočajo lociranje določenih storitev na primernih območjih (občinah, naseljih);
- tovrstni podatki lahko zagotovijo dokaze o diskriminaciji na različnih ravneh družbene ali katere druge organizacije (npr. v podjetjih);
- podatki o narodni/etnični pripadnosti zagotavljajo državam oblikovanje ustreznih politik, in nenazadnje, da
- tovrstni podatki rabijo narodnim in etničnim manjšinam samim za potrebe propagande in opozarjanja nase ter na probleme, s katerimi se soočajo v družbi večine.

Med najpogosteje uporabljene metode zbiranja podatkov o narodni/etnični pripadnosti se uvrščajo popisi, zbirke podatkov (in njihovo povezovanje) ter ankete.

PODATKOVNI VIRI ZA IZVEDBO DEMOGEOGRAFSKE ANALIZE² PREBIVALSTVA ITALIJANSKE NARODNOSTI V SLOVENIJI

Za potrebe analize prebivalstva Slovenije italijanske narodnosti so bile identificirane naslednje uporabne zbirke (podatkovne baze), ki jih hrani Statistični urad RS:

- popisi (pri samem povezovanju baz podatkov sem se omejila na Popisa 1991 in 2002);
- baze rojenih (po posameznih letih za obdobje 1991–2005);
- baze umrlih (1991–2005);
- baze sklenitev zakonskih zvez (1991–2005) in
- baze razvez zakonskih zvez (1991–2005).

Baz selivcev za posamezna leta pri uparjanju s popisi ni bilo mogoče uporabiti, ker temeljijo na agregiranih podatkih in zato njihovo povezovanje s popisi ni mogoče. Vendar pa so posamezni popisi s podatkovnega vidika o selitvah

2 Podrobneje o vsebini demogeografskega proučevanja narodnih in etničnih manjšin, skupin in skupnosti v Oblak Flander (2007: 8–13).

vsebinsko zelo bogati in je analiza temeljila le na njih. Prav tako pri uparjanju ni bilo mogoče uporabiti baz prebivalcev za posamezna leta, ker Statistični urad podatkov o tujcih za obdobje 1991–2005 na individualni ravni še ni imel.

NADGRADNJA OBSTOJEČIH PODATKOV - UPARJEVANJE RAZLIČNIH ZBIRK PODATKOV

Zakaj je bila potrebna povezava med različnimi podatkovnimi bazami vitalnih statistik s Popisom prebivalstva 1991 in 2002? V naravi popisov je, da dajejo statično sliko prebivalstva na določeno časovno točko in navadno ne vsebujejo podatkov, ki omogočajo popolno analizo demografske slike in razvoja prebivalstva ali izbrane skupine (v našem primeru italijanske narodne manjšine). Podatki s področja redne vitalne statistike pa ne vsebujejo dovolj kakovostnega podatka o narodni/etnični pripadnosti, sploh pa ne vsebujejo podatka o maternem in pogovornem jeziku, zaradi česar je nemogoče narediti demogeografsko analizo posebej za narodne in etnične manjšine samo na podlagi podatkov iz vitalnih statistik.

Pri povezovanju popisov z bazami podatkov rojenih, umrlih, sklenjenih in razvezanih zakonskih zvez so bile kot kriterijske spremenljivke vključitve enot v analizo definirane naslednje spremenljivke popisov:

- opredelitev po narodni/etnični pripadnosti;
- opredelitev po maternem jeziku in
- opredelitev po pogovornem jeziku.

Postopek povezovanja je potekal s pomočjo programa Access. Prvi pogoj povezovanja enot iz baz vitalnih statistik je bil, da imajo zapisi v bazah vitalnih statistik in Popisu 1991 ter 2002 enoznačni identifikator, ki bo omogočil njihovo povezovanje.

Že v idejni zasnovi povezovanja podatkovnih baz je bilo ugotovljeno, da povezava enot iz letnih statističnih raziskovanj zaradi različnih dejavnikov ne bo popolna. Predvideni razlogi so bili:

- razlika v časovnem opazovanju; Popisa 1991 in 2002 sta bila izvedena na kritični datum, dogodke vitalne statistike pa se spremlja za koledarsko leto;
- selitve; pri povezavi podatkov iz baz vitalnih statistik s popisoma bodo izpadle tiste osebe, ki so se v obdobju med 1. 4. 1991 in 31. 3. 2002 oziroma med 1. 4. 2002 in 31. 12. 2005 odselile (tujci in državljani);
- umrli; pri povezavi podatkov iz baz vitalnih statistik s popisoma bodo izpadle tiste osebe, ki so v obdobju med 1. 1. 1991 in 31. 3. 1991 oziroma med 1. 1. 2002 in 31. 3. 2003 umrle - omenjenih oseb na kritični datum popisa zaradi smrti ni bilo več na ozemlju RS.

Delež zapisov, ki se niso povezali pri povezovanju podatkov o rojenih za obdobje 2001 do 2005 preko enoznačnih identifikatorjev mater s Popisom 2002,

se je gibal med 2,1 in 4,7 odstotka, delež zapisov, ki se niso povezali pri povezovanju podatkov o rojenih za koledarska leta od 1991 do 2000 preko identifikatorjev otroka s Popisom 2002, pa med 2,2 in 4,0 odstotka. Pri povezovanju baz umrlih za obdobje 1991–2005 s Popisoma 1991 in 2002 zaradi izpada prvega četrletja umrlih v letu 1991 in 2002, ker je bil popis izveden na kritični datum 31. 3., v koledarskem letu 1991 in 2002 med povezanimi zapisi za obe omenjeni koledarski leti manjka 28,1 odstotka umrlih. Analiza umrlih za leti 1991 in 2002 torej zaradi izpada četrte umrlih v koledarskem letu ni bila smiselna. Za preostala leta se je delež zapisov, ki se niso povezali, gibal med 2,8 in 4,9 odstotka, kar je bilo za analizo umrljivosti sprejemljivo.

Pri povezovanju podatkov o nevestah in ženinih, ki so po posameznih letih sklepali zakonske zveze, bi bilo treba povezati tako zapise o nevestah kot ženinih, in sicer od leta 1991 do 2001 s Popisom 1991, in od leta 2002 do 2005 s Popisom 2002. Glede na izkušnjo o številu povezanih zapisov pri rojenih in umrlih bi bila analiza razveznosti in poročnosti za prebivalstvo italijanske narodnosti v Sloveniji sporna zaradi majhnega števila opazovanih enot in posledično velike verjetnosti slučajnih vplivov, pa tudi statistične zaupnosti, zato povezovanje teh podatkov ni bilo izvedeno.

Za primerjavo v analizo vključene narodne manjšine z večinskim prebivalstvom so bili uporabljeni tudi statistični podatki popisov prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter podatki rednih statističnih raziskovanj, ki jih izvaja Statistični urad RS in so dostopni širši javnosti.

Za demografsko analizo po posameznih letih in posameznih starostnih skupinah, zlasti računanje kazalnikov, pa sem potrebovala še podatke o številu prebivalcev italijanske narodnosti in številu prebivalcev z italijanskim maternim jezikom za obdobje 1991–2005, in sicer po posameznih starostnih skupinah. Ker ni na voljo vseh podatkov, ki bi omogočali izračun njihovega števila na podlagi osnovne demografske bilance (število prebivalcev konec leta = rojeni – umrli + selitve – odselitve), sem podatke za obdobje 1992–2001 in 2003–2005 ocenila na podlagi povprečne letne spremembe števila prebivalcev italijanske narodnosti in prebivalstva z italijanskim maternim jezikom v posameznih starostnih skupinah med Popisoma 1991 in 2002. Za leta 2003, 2004 in 2005 sem predpostavila, da je povprečna letna sprememba števila prebivalcev italijanske narodnosti in število prebivalcev z italijanskim maternim jezikom enaka tisti v obdobju 1991–2002 (glej Preglednici 1 in 2).³

3 Na podlagi povprečne letne spremembe izračunane ocene števila prebivalcev italijanske narodnosti in prebivalcev z italijanskim maternim jezikom za petletne starostne skupine, ločeno po spolu in za posamezna leta v obdobju 1992–2001 in 2003–2005 so na voljo v prilogi magistrskega dela Oblak Flander (2007: 250–255).

Preglednica 1: Povprečna letna sprememba števila prebivalcev italijanske narodnosti po spolu in starosti, Slovenija, Popisa 1991 in 2002

Starost	1991 ⁴			2002			Povprečna letna sprememba števila $\bar{R} = \frac{D}{t}$		
	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske
Skupaj	2.959	1.388	1.571	2.258	1.085	1.173	-63,73	-27,55	-36,18
0-4	100	58	42	46	28	18	-4,91	-2,73	-2,18
5-9	106	62	44	57	26	31	-4,45	-3,27	-1,18
10-14	123	65	58	69	37	32	-4,91	-2,55	-2,36
15-19	166	75	91	78	49	29	-8,00	-2,36	-5,64
20-24	134	72	62	115	57	58	-1,73	-1,36	-0,36
25-29	191	90	101	110	50	60	-7,36	-3,64	-3,73
30-34	213	111	102	128	75	53	-7,73	-3,27	-4,45
35-39	215	108	107	169	89	80	-4,18	-1,73	-2,45
40-44	161	78	83	168	76	92	0,64	-0,18	0,82
45-49	151	63	88	192	86	106	3,73	2,09	1,64
50-54	242	115	127	150	79	71	-8,36	-3,27	-5,09
55-59	236	109	127	147	75	72	-8,09	-3,09	-5,00
60-64	277	123	154	203	100	103	-6,73	-2,09	-4,64
65-69	244	107	137	186	87	99	-5,27	-1,82	-3,45
70-74	131	68	63	180	74	106	4,45	0,55	3,91
75-79	116	43	73	145	59	86	2,64	1,45	1,18
80-84	90	23	67	69	30	39	-1,91	0,64	-2,55
85 +	56	16	40	46	8	38	-0,91	-0,73	-0,18

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991, lastni izračuni.

⁴ Za leto 1991 so podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002, in sicer tako, da so odštet i. i. zdomci.

Preglednica 2: Povprečna letna sprememba števila prebivalcev z italijanskim maternim jezikom po spolu in starosti, Popisa 1991 in 2002

Starost	1991 ⁵			2002			Povprečna letna sprememba števila $\bar{R} = \frac{D}{t}$		
	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske
Skupaj	3.882	1.817	2.065	3.762	1.735	2.027	-10,91	-7,45	-3,45
0-4	124	74	50	66	36	30	-5,27	-3,45	-1,82
5-9	124	74	50	91	46	45	-3,00	-2,55	-0,45
10-14	160	81	79	132	71	61	-2,55	-0,91	-1,64
15-19	176	72	104	112	65	47	-5,82	-0,64	-5,18
20-24	173	94	79	159	77	82	-1,27	-1,55	0,27
25-29	247	121	126	167	73	94	-7,27	-4,36	-2,91
30-34	261	136	125	176	98	78	-7,73	-3,45	-4,27
35-39	316	152	164	271	136	135	-4,09	-1,45	-2,64
40-44	259	136	123	290	138	152	2,82	0,18	2,64
45-49	230	105	125	360	160	200	11,82	5,00	6,82
50-54	321	149	172	303	159	144	-1,64	0,91	-2,55
55-59	316	142	174	244	117	127	-6,55	-2,27	-4,27
60-64	342	151	191	330	160	170	-1,09	0,82	-1,91
65-69	317	135	182	319	130	189	0,18	-0,45	0,64
70-74	172	82	90	297	122	175	11,36	3,64	7,73
75-79	153	56	97	245	86	159	8,36	2,73	5,64
80-84	111	30	81	121	43	78	0,91	1,18	-0,27
85 +	72	24	48	79	18	61	0,64	-0,55	1,18

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991, lastni izračuni.

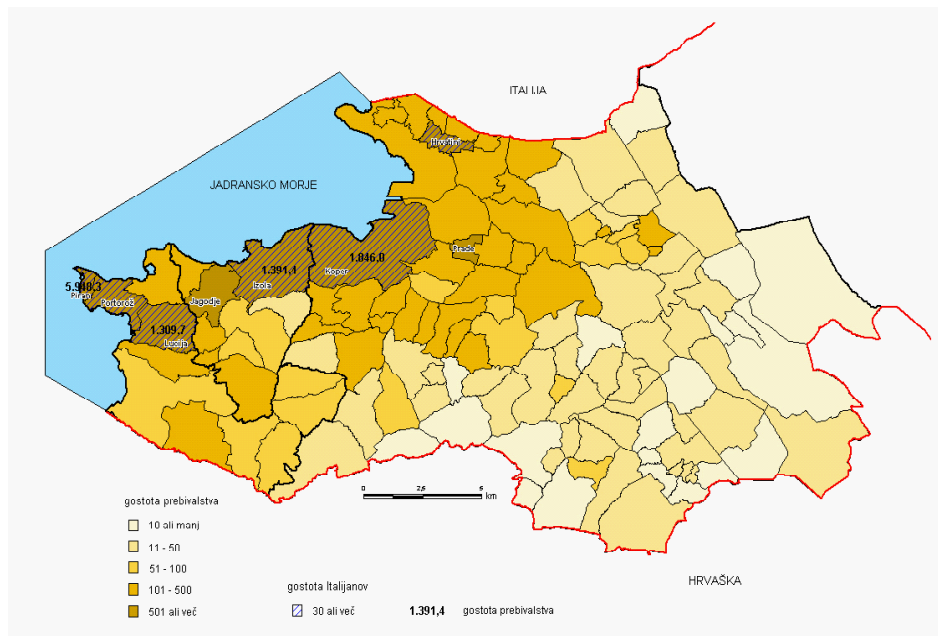
REZULTATI DEMOGEOGRAFSKE ANALIZE NA PRIMERU ITALIJSKE NARODNE MANJŠINE V SLOVENIJI

Demogeografska analiza prebivalstva Slovenije italijanske narodnosti, ki v večji meri poseljuje obalni pas Slovenske Istre (glej Sliko 1), je pokazala, da se to izrazito prostorsko krči. Na drugi strani pa število prebivalcev v obalnih občinah narašča (glej Preglednico 3).

5 Za leto 1991 so podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002, in sicer tako, da so odšteti t. i. zdomci.

Slika 1: Gostota prebivalstva in prebivalstva italijanske narodnosti v občinah Izola, Koper in Piran, Popis 2002

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Geodetska uprava RS, lastni izračuni.

Preglednica 3: Indeks rasti/úpada prebivalstva in prebivalstva italijanske narodnosti, obalne občine (upravne enote) in njihova narodno mešana območja, Slovenija, Popisi 1961 – 2002* NMO – narodno mešano območje – opredeljeno na podlagi statotov občin Koper, Izola, Piran.

	1961		1971		1981		1991		2002		1971/1961		1981/1971		1991/1981		2002/1991	
	Preb.	Ital.	Preb.	Ital.	Preb.	Ital.	Preb.	Ital.	Preb.	Ital.	Preb.	Ital.	Preb.	Ital.	Preb.	Ital.	Preb.	Ital.
Skupaj (Slovenija)	1.591.523	3.072	1.727.137	2.568	1.891.864	2.187	1.965.986	3.064	1.964.036	2.258	83,6	109,5	85,2	103,9	140,1	99,9	73,7	
Skupaj - obalne občine	49.977	3.072	58.292	2.568	69.591	2.187	75.929	2.751	78.846	1.840	83,6	119,4	85,2	109,1	125,8	103,8	66,9	
Skupaj -NMO1)	34.063	...	45.505	2.492	55.975	1.853	61.730	2.575	62.487	1.700	133,6	...	123,0	74,4	110,3	139,0	101,2	66,0
Izola/Isola	9.339	467	10.488	485	12.513	358	13.770	567	14.549	430	112,3	103,9	73,8	110,0	158,4	105,7	75,8	
NMO1)	8.250	...	9.484	451	10.275	316	12.334	516	12.774	390	115,0	...	108,3	70,1	120,0	163,3	103,6	75,6
Koper/ Capodistria	29.228	872	35.445	877	41.843	727	45.391	1.015	47.539	712	121,3	100,6	118,1	82,9	108,5	139,6	104,7	70,1
NMO1)	15.195	...	24.301	841	31.083	722	33.240	902	33.633	617	159,9	...	127,9	85,9	106,9	124,9	101,2	68,4
Piran/Pirano	11.410	1.208	12.359	1.206	15.235	816	16.768	1.169	16.758	698	108,3	99,8	123,3	67,7	110,1	143,3	99,9	59,7
NMO1)	10.618	...	11.720	1.200	14.617	815	16.156	1.157	16.080	693	110,4	...	124,7	67,9	110,5	142,0	99,5	59,9

*NMO – narodno mešano območje – opredeljeno na podlagi statotov občin Koper, Izola, Piran. 2) Podatki za Popise 1971, 1981 in 1991 niso preračunani po metodologiji Popisa 2002, ker bi bilo treba za izračun po naseljih lsešeta v kategorijo narodno mešano območje) za vsako naselje posebej preveriti, koliko od tistih, ki so se po narodnosti opredelili za Italijane, je bilo na začasnem delu v tujini oziroma so bili družinski člani take osebe. Skupno je bilo Sloveniji ob Popisu 1981 49 oseb, ki so se po narodnosti opredelile za Italijane in so spadale v kategorijo "zdomcev", ob Popisu 1991 pa 105.

Viri: Popisi prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj od leta 1961 do 1991; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002 [2003a]; lastni izračuni.

Podatki in izračunani kazalniki so pokazali na ogroženost italijanske identitete v slovenskem prostoru in to ne le zaradi pritiskov večinskega naroda. Po drugi svetovni vojni, zlasti pa od 60. let so namreč Italijani v Sloveniji zaradi obsežnega priseljevanja prebivalstva drugih narodnosti v obalne občine, kjer je bilo po uradnih podatkih največ narodno opredeljenih za Italijane, postali manjšina med manjšinami. V obdobju 1945–2001 se je iz tujine v obalne občine Slovenije priselilo 15.879 prebivalcev. Med njimi največ, kar 91,5 odstotka z ozemlja nekdanje Jugoslavije. Največ se jih je priselilo v 70. letih (26,4 odstotka od vseh priseljenih z ozemlja nekdanje Jugoslavije od leta 1945 do 2001). Podrobnejša analiza priseljenih iz posameznih držav, ki so nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, je pokazala, da so se iz Hrvaške najintenzivneje priseljevali že v 60. letih, iz Srbije in Črne gore ter iz Bosne in Hercegovine v 70. letih, iz Makedonije iz drugih držav pa v 90. letih. Med priseljenimi prebivalci z ozemlja nekdanje Jugoslavije (14.525) jih je bilo največ iz republike (pozneje države) Hrvaške (47,1 odstotka), sledijo jim priseljeni iz Bosne in Hercegovine (35,1 odstotka) ter Srbije in Črne Gore (14,0 odstotka). Najmanj med priseljenimi je bilo priseljenih iz nekdanje jugoslovanske republike Makedonije (3,8 odstotka).

Število opredeljenih za Italijane je od Popisa 1961 do Popisa 2002 v absolutnem smislu upadlo za 814 (glej Preglednico 4).

Preglednica 4: Absolutna in relativna sprememba števila prebivalcev italijanske narodnosti v Sloveniji med Popisi 1961–2002

Leto	Število	Medpopisno obdobje	Absolutna sprememba števila	Povprečna letna sprememba števila	Stopnja povprečne letne spremembe števila
1961 ¹⁾	3072				
1971 ¹⁾	2987	1961/1971	-85	-8,5	-0,28
1981 ¹⁾	2138	1971/1981	-849	-84,9	-3,31
1991 ¹⁾	2959	1981/1991	821	82,1	3,22
2002	2258	1991/2002	-701	-63,7	-2,44

¹⁾ Za leta 1961–1991 so podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002, in sicer tako, da so odšeti t. i. zdomci.

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002 (2003), lastni izračuni.

Podrobnejši vpogled v podatke o številu prebivalcev, opredeljenih za italijansko narodnost v medpopisnih obdobjih od leta 1961 do 2002 pokaže, da upad števila ni posledica konstantnega upadanja števila prebivalcev italijanske narod-

nosti. Ob Popisu 1991 je bilo namreč zaznati intenziven porast števila opredeljenih za Italijane, in sicer za 821 oziroma za 23,7 odstotnih točk. Tako v absolutnem kot tudi relativnem smislu je število prebivalcev italijanske narodnosti od Popisa 1961 najbolj upadlo v medpopisnem obdobju 1971–1981, in sicer za 849 (oziroma za 28,4 odstotnih točk), sledilo mu je medpopisno obdobje 1991–2002, v katerem je njihovo število upadlo za 701 oziroma 23,7 odstotnih točk. Najbolj negativna povprečna letna sprememba števila prebivalcev italijanske narodnosti med dvema popisoma je bila v obdobju 1971–1981 (-84,9), sledilo mu je medpopisno obdobje 1991–2002. Med zadnjima popisoma je namreč na leto v povprečju število prebivalcev italijanske narodnosti upadlo za 63,7.

Na neugodna demografska gibanja v prebivalstvu italijanske narodnosti v Sloveniji je pokazala tudi analiza izračunanih celotnih stopenj rodnosti in bruto stopenj obnavljanja v obdobju 1991–2005. Izračunane vrednosti kazalnikov, ki kažejo na to, da se prebivalstvo italijanske narodnosti in z italijanskim maternim jezikom v Sloveniji ne obnavlja več enostavno, niso presenetile, saj se tudi prebivalstvo Slovenije v tem obdobju ni več obnavljalo enostavno (glej Preglednico 5).

Preglednica 5: Povprečna celotna stopnja rodnosti in bruto stopnja obnavljanja prebivalk, prebivalk italijanske narodnosti, prebivalk z italijanskim maternim jezikom, Slovenija, 1991–2005

	Prebivalke Slovenije ¹⁾	Prebivalke italijanske narodnosti	Prebivalke z italijanskim maternim jezikom
	Ø 1991–2005		
Celotna stopnja rodnosti (F)	1,27	0,44	0,66
Bruto stopnja obnavljanja (R)	0,62	0,21	0,32
Bruto stopnja obnavljanja (R)	0,62	0,21 ²⁾	0,35 ²⁾
Neto stopnja obnavljanja (Ro)	0,61	0,20 ³⁾	0,33 ³⁾

1) Izračun iz povprečij (uradnih) objavljenih podatkov Statističnega urada RS za obdobje 1991–2005.

2) Upoštevana demografska konstanta, izračunana za obdobje 1991–2005, za razmerje med živorojenimi dečki in deklicami med italijanskim prebivalstvom in prebivalstvom z italijanskim maternim jezikom v Sloveniji.

3) Upoštevano tablično število žensk za Slovenijo za obdobje 1991–2005.

Viri: Podatkovne baze rojenih 1991–2005; Naravno in selitveno gibanje 2005, 2006; Prebivalstvo Slovenije 2003, 2006; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991; lastni izračuni.

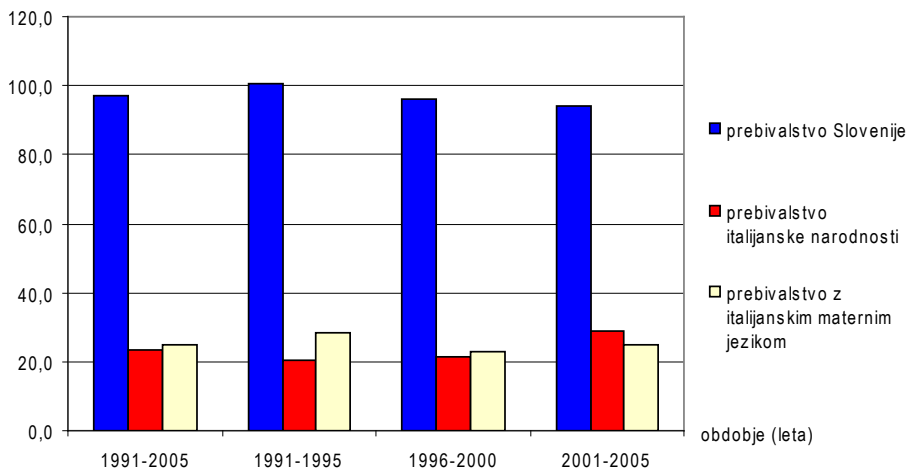
Še toliko bolj alarmantne demografske razmere pa so med prebivalstvom italijanske narodnosti v Sloveniji. Če je bila povprečna celotna stopnja obnavljanja med prebivalstvom Slovenije v obdobju 1991–2005 za 0,83 nižja od stopnje, ki še

zagotavlja enostavno obnavljanje prebivalstva (2,1),⁶ je bila ta v prebivalstvu italijanske narodnosti v Sloveniji od te vrednosti nižja kar za 1,66 oziroma v prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom za 1,44. Na podlagi omenjenega kazalnika v primeru prebivalstva italijanske narodnosti v Sloveniji lahko govorimo celo o procesih ekstremne naravne depopulacije.

Iz izračunov vitalnih indeksov za prebivalstvo Slovenije, prebivalstvo italijanske narodnosti v Sloveniji in za prebivalstvo Slovenije z italijanskim maternim jezikom (glej Sliko 2) je razvidno, da je bila njihova reprodukcija v zadnjih petnajstih letih okrnjena. Slovenija v celoti se je glede na vitalni indeks z okrnjeno reprodukcijo prvič soočila v letu 1993 in nato ponovno leta 1997. Vse odtlej pa do leta 2005 smo se v Sloveniji na letni ravni srečevali z zoženo reprodukcijo. Za prebivalstvo italijanske narodnosti in prebivalstvo z italijanskim maternim jezikom ni na voljo podatkov, ki bi nam omogočili izračun vitalnega indeksa pred letom 1991 in posledično tudi ne ugotovitve, od kdaj se omenjena populacija v Sloveniji sooča z zoženo reprodukcijo. Vsekakor pa se je prebivalstvo italijanske narodnosti in prebivalstvo z italijanskim maternim jezikom v obdobju 1991–2005 srečevalo z izrazito zoženo reprodukcijo, saj so vrednosti vitalnega indeksa dosegale le slabo četrtno vrednosti, ki še zagotavlja enostavno reprodukcijo.

● ● ●
6 Znano je, da vse ženske v rodni dobi ne sodelujejo pri (bio)reprodukciji. Razlogi so različni – socialna sterilnost (neporočenost, nepartnersko razmerje, brez želje po otrocih, idr.) ali fiziološka sterilnost (neplodnost). Zaradi naštetih razlogov bi morala celotna stopnja rodnosti, da bi se prebivalstvo objavlalo po naravni poti, znašati celo 2,56 (Nejašmič 2005: 109).

Slika 2: Vitalni indeks⁷ prebivalstva, prebivalstva italijanske narodnosti in prebivalstva z italijanskim maternim jezikom, Slovenija, 1991–2005

Viri: Podatkovne baze rojenih 1991–2005; Podatkovne baze umrlih 1991–2005; Prebivalstvo Slovenije 2004 in 2005 (2007); Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991; lastni izračuni.

Nizke vrednosti omenjenih kazalnikov v populaciji italijanske narodnosti v Sloveniji so povezane tudi z nižjim deležem žensk v rodni dobi. Že ob Popisu 1991 je bilo za 7,7 odstotka manj žensk v rodni dobi v prebivalstvu z italijansko narodnostjo in za 7,3 odstotka manj žensk v rodni dobi v prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom ter kar za 11,0 odstotka manj žensk v rodni dobi v prebivalstvu z italijanskim pogovornim jezikom kot v prebivalstvu Slovenije. Ob Popisu 2002 se je ta razkorak sicer za malenkost zmanjšal, še vedno pa ostaja največji med deležem žensk v rodni dobi v prebivalstvu z italijanskim pogovornim jezikom in prebivalstvom Slovenije.

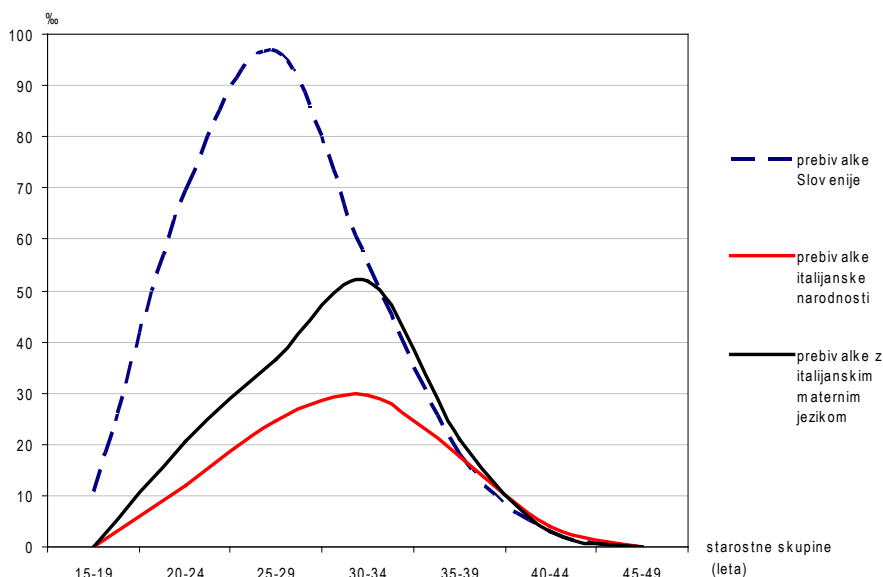
Iz analize starostnospecifičnih stopenj splošne rodnoti prebivalk Slovenije in prebivalk italijanske narodnosti v obdobju 1991–2005 je bilo mogoče ugotoviti, da je bila rodnot prebivalk Slovenije najvišja v starostnem razredu 25–29, medtem ko je bila najvišja rodnot prebivalk italijanske narodnosti in prebivalk z italijanskim maternim jezikom v Sloveniji v starostnem razredu 30–34. V starost-

● ● ●

7 Vitalni indeks (število živorojenih na 100 umrlih) je še eden med pokazatelji smeri (bio)reprodukcije. Če je večji od 100, potem ima opazovana populacija razširjeno reprodukcijo, če je manjši od 100, je (bio)reprodukcija prebivalstva okrnjena.

nem razredu 25–29 so bile stopnje splošne rodnosti med prebivalkami italijanske narodnosti in prebivalkami z italijanskim maternim jezikom za 72,2 oziroma 60,1 promila nižje kot med prebivalkami Slovenije. Iz Slike 3 ni razvidno le, da se prebivalke italijanske narodnosti in prebivalke z italijanskim maternim jezikom v Sloveniji pozneje odločajo za rojstvo otrok, ampak da je njihova rodnosti izrazito nižja kot med prebivalkami Slovenije.

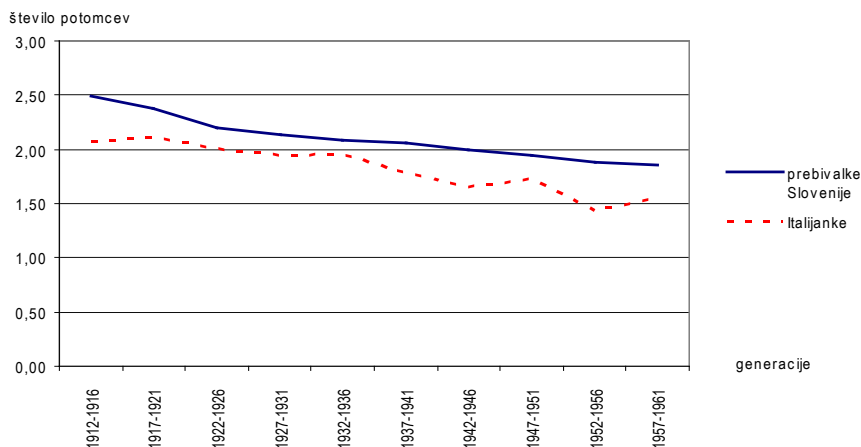
Slika 3: Starostnospecifične stopnje splošne rodnosti prebivalk, prebivalk italijanske narodnosti in prebivalk z italijanskim maternim jezikom, Slovenija, 1991–2005

Viri: Podatkovne baze rojenih 1991–2005; Naravno in selitveno gibanje 2005 (2006); Prebivalstvo Slovenije 2003 (2006); Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991; lastni izračuni.

Pri analizi ženskega prebivalstva v rodni dobi je treba upoštevati tudi ugotovitve o končnem potomstvu generacij Italijank, ki so že prenehale rojevati, in ugotovitve o verjetnostih za povečanje družine. Te kažejo na to, da rodnostno obnašanje žensk italijanske narodnosti v Sloveniji ne prinaša svetle demografske prihodnosti (glej Sliko 4).

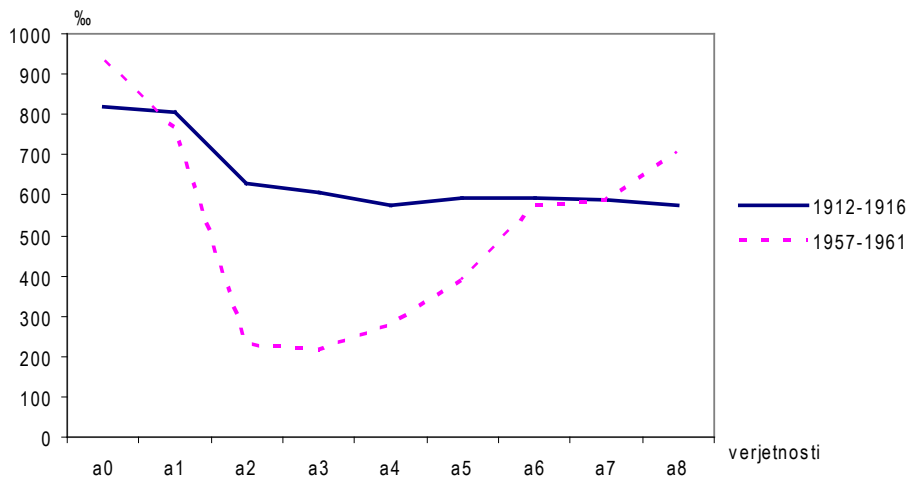
Slika 4: Končno potomstvo prebivalk in prebivalk italijanske narodnosti, generacije 1912–1961, Slovenija, Popis 2002

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, lastni izračuni.

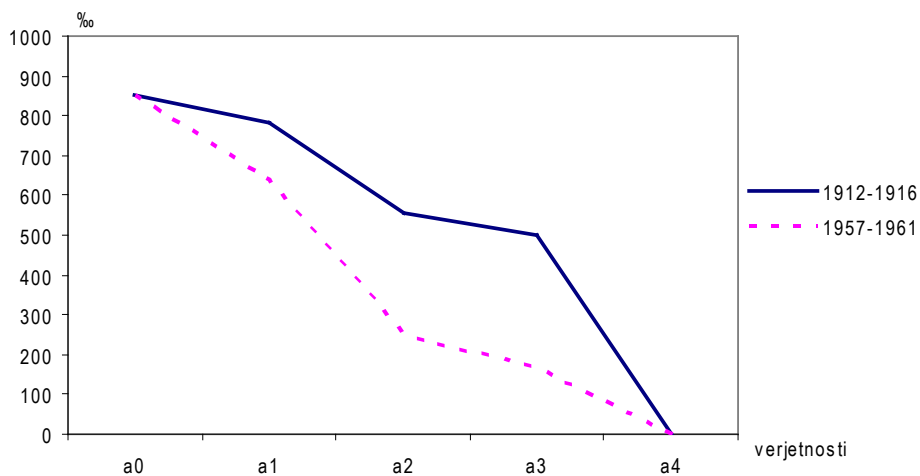
Zanimalo me je tudi, ali se pri prebivalkah italijanske narodnosti v Sloveniji v generacijah 1957–1961 verjetnost za povečanje družine še s četrtem in petim otrokom povečuje tako kot pri drugih prebivalkah Slovenije. Iz grafov, ki prikazujeta verjetnost povečanja družine v generacijah 1912–1916 in 1957–1961 med prebivalkami Slovenije (Slika 5) in prebivalkami Slovenije italijanske narodnosti (Slika 6), je razvidno, da verjetnost povečanja družine s tretjim ali četrtem otrokom med prebivalkami italijanske narodnosti strmo pade. Zanimivo je tudi, da to ne velja le za generacije iz srede 20. stoletja, pač pa tudi za generacije Italijank z začetka 20. stoletja. Posledica tega je, da se je število Italijanov v Sloveniji po naravni poti zelo krčilo in to že vse od začetka 20. stoletja.

Slika 5: Verjetnost povečanja družine za prebivalke Slovenije, generacije 1912-1916, 1957-1961, Slovenija, Popis 2002

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, lastni izračuni.

Slika 6: Verjetnost povečanja družine za prebivalke italijanske narodnosti, generacije 1912-1916, 1957-1961, Slovenija, Popis 2002

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, lastni izračuni.

Poleg zožene reprodukcije se prebivalstvo italijanske narodnosti izrazito stara in je v povprečju precej starejše od prebivalstva Slovenije ter prebivalstva slovenske narodnosti. Povprečna starost prebivalcev italijanske narodnosti je ob Popisu 1991 znašala 44,9 leta, leta 2002 pa že 49,0 leta (glej Preglednico 6). Povprečna starost se je v 11-letnem obdobju med Italijani dvignila za 4,1 leta, medtem ko se je povprečna starost opredeljenih za Slovence v istem obdobju s 36,2 leta dvignila na 39,9 leta. Povprečna starost prebivalstva italijanske narodnosti se je v tem 11-letnem obdobju v povprečju sicer dvignila le za 0,4 leta več kot med opredeljenimi za Slovence, vendar pa je bila njihova povprečna starost ob Popisu 1991 višja za 8,7 leta, ob Popisu 2002 pa že za 9,1 leta.

Preglednica 6: Povprečna starost prebivalstva, prebivalstva slovenske narodnosti in prebivalstva italijanske narodnosti po spolu, obalne občine, Slovenija, Popis 2002

Občina	Prebivalstvo po narodnosti	Povprečna starost		
		skupaj	moški	ženske
Slovenija	Prebivalstvo – skupaj	39,5	37,7	41,1
	Prebivalstvo slovenske narodnosti	39,9	37,9	41,8
	Prebivalstvo italijanske narodnosti	49,0	47,0	50,9
Izola/Isola	Prebivalstvo – skupaj	40,8	39,0	42,5
	Prebivalstvo slovenske narodnosti	41,3	38,8	43,6
	Prebivalstvo italijanske narodnosti	49,0	46,6	51,0
Koper/ Capodistria	Prebivalstvo – skupaj	40,8	39,3	42,2
	Prebivalstvo slovenske narodnosti	41,1	39,1	42,8
	Prebivalstvo italijanske narodnosti	48,7	47,0	50,2
Piran/ Pirano	Prebivalstvo – skupaj	40,8	39,5	42,1
	Prebivalstvo slovenske narodnosti	40,5	38,7	42,1
	Prebivalstvo italijanske narodnosti	49,3	47,0	51,3

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, lastni izračuni.

Ni presenetljivo, da je prebivalstvo Slovenije z italijanskim maternim jezikom že ob Popisu 1981 sodilo med prebivalstva s staro starostno strukturo,⁸ saj se je tudi prebivalstvo Slovenije (v celoti) ob Popisu 1981 že uvrščalo med “stara”

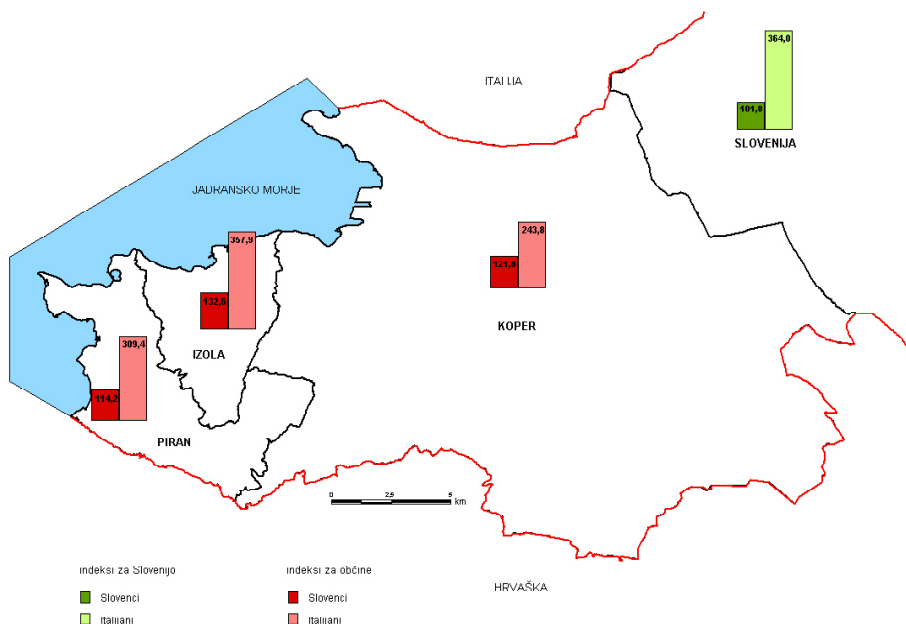

8 V takih prebivalstvih je v starejših starostnih skupinah (starih 65 let ali več) že več kot 8 odstotkov vsega prebivalstva. Kriterij za določitev tipa prebivalstva glede na starostno strukturo je povzet po Nejašmiću 2005: 178-179.

prebivalstva. Delež starih 65 let ali več je ob Popisu 1981 v prebivalstvu Slovenije znašal 11,4 odstotka, v prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom pa kar 23,3 odstotka.

Tako prebivalstvo Slovenije kot italijansko prebivalstvo v Sloveniji se je od Popisa 1981 še dodatno postaralo. Še izrazitejše staranje kot za prebivalstvu Slovenije je bilo značilno za prebivalstvo italijanske narodnosti. Delež starega prebivalstva (starega 65 let ali več) je v prebivalstvu Slovenije od Popisa 1991 do 2002 narasel na 14,7 odstotka, medtem ko je ta delež v prebivalstvu italijanske narodnosti narasel kar na 27,7 odstotka. Posledično je bilo ob Popisu 2002 v Sloveniji v prebivalstvu italijanske narodnosti za polovico manj otrok v starosti 0–14 let, kot je znašalo slovensko povprečje (15,3 odstotka). Analiza deleža otrok v starosti od 0–14 ob Popisih 1991 in 2002 kaže, da se je delež otrok v prebivalstvu italijanske narodnosti zmanjšal za 3,5 odstotnih točk, v prebivalstvu z italijanskim maternim jezikom pa za 2,8 odstotni točki. Delež mladih (v starosti od 15 do 29) je bil ob Popisu 2002 v prebivalstvu italijanske narodnosti prav tako nižji od slovenskega povprečja, in sicer kar za 8,1 odstotka. Delež mladih v Sloveniji je med Popisoma 1991 in 2002 v povprečju upadel za eno odstotno točko, v prebivalstvu italijanske narodnosti za 2,2 odstotni točki, najbolj pa v prebivalstvu z italijanskim pogovornim jezikom – za 8,9 odstotnih točk. Ob tem se je delež starih 65 let ali več in najstarejših (starih 80 let ali več) občutno povečal.

Slika 7: Indeks staranja prebivalstva slovenske narodnosti in prebivalstva italijanske narodnosti, obalne občine, Slovenija, Popis 2002

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, Geodetska uprava RS, lastni izračuni.

Glede na ugotovljeno, da gre v primeru italijanske manjšine v Sloveniji za ostarelo prebivalstvo, je bilo nujno analizo demografske dinamike v populaciji oplemenititi tudi z analizo umrljivosti. Vendar je treba, če želimo primerjati umrljivost italijanske populacije v Sloveniji, izvesti standardizacijo. To lahko izvedemo tudi na način, da se pri standardizaciji stopnje umrljivosti uporabi populaciji, ki ju primerjamo. To je v našem primeru ustrezno, saj sta omenjeni populaciji na podoben stopnji družbenoekonomskega razvoja, pri čemer ima večji vpliv na umrljivost starostna sestava obeh populacij. Primerjava stopenj umrljivosti in izračunanih standardiziranih stopenj umrljivosti za prebivalstvo, prebivalstvo italijanske narodnosti in prebivalstvo z italijanskim maternim jezikom za leti 1992 in 2005 je razvidna iz Preglednice 7.

Preglednica 7: Stopnje umrljivosti in standardizirane stopnje umrljivosti prebivalstva, prebivalstva italijanske narodnosti in prebivalstva z italijanskim maternim jezikom po spolu, Slovenija, 1992 in 2005

	Stopnje umrljivosti, računane iz starostno specifičnih stopenj				Standardizirane stopnje umrljivosti, računane iz starostno specifičnih stopenj				Razlika			
	1992		2005		1992		2005		1992		2005	
	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske	Moški	Ženske
Prebivalstvo	10,3	9,1	9,6	9,2	19,7	15,9	17,6	16,0	9,4	6,8	8,0	6,8
Prebivalstvo italijanske narodnosti	8,8	12,4	18,0	11,3	3,8	6,6	7,3	5,2	-5,0	-5,7	-10,7	-6,1
Prebivalstvo z italijanskim maternim jezikom	11,6	12,6	21,0	12,4	6,5	7,2	12,0	7,3	-5,1	-5,4	-9,0	-5,1

Viri: Baze umrlih; Prebivalstvo Slovenije 2004 in 2005 (2007); Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991; lastni izračuni.

Splošna stopnja umrljivosti je za leto 1992 za prebivalstvo italijanske narodnosti znašala 10,6 na 1000 Italijanov (za moške 8,8 promila, za ženske 12,4 promila), za umrle v Sloveniji pa 9,7 promila (9,1 promila za moške in 9,6 promila za ženske). Razlika je bila torej za 0,9 umrlih na 1000 prebivalcev. V letu 2005 je ta razlika narasla na 5,2 umrlih na 1000 prebivalcev. Podobno so pokazali tudi izračuni za splošno stopnjo umrljivosti za prebivalstvo z italijanskim maternim jezikom. Ta je od leta 1992 z 12,1 promila narasla na 16,7 promila v letu 2005. V letu 2005 je bila od stopnje umrljivosti v prebivalstvu Slovenije višja že kar za 7,3 promila. Standardizirana stopnja umrljivosti (pri kateri izločimo vpliv starostne strukture) pa nam za leti 1992 in 2005 pokaže, da bi bila stopnja umrljivosti v prebivalstvu Slovenije dejansko precej višja, če bi imela tako starostno strukturo kot je v prebivalstvu italijanske narodnosti v Sloveniji in da bi bila splošna stopnja umrljivosti v prebivalstvu italijanske narodnosti precej nižja, če bi bila njihova starostna struktura taka, kot je v Sloveniji. Med moškimi, opredeljenimi za Italijane, bi bila tako v letu 2005 splošna stopnja umrljivosti (računana iz starostnospecifičnih stopenj in standardizirana s prebivalstvom Slovenije) kar za 10,7 primila nižja kot je bila dejanska, med ženskami pa za 6,1 promila. Nasprotno pa bi bile stopnje umrljivosti moških in žensk v prebivalstvu Slovenije (računane iz starostnospecifičnih stopenj in standardizirane s prebivalstvom italijanske narodnosti) višje za 8,0 oziroma 6,8 promila. Izračuni so seveda hipotetični, kažejo pa na to, da je dejanska umrljivost v prebivalstvu Slovenije italijanske narodnosti in prebivalstvom z italijanskim maternim jezikom nižja kot v prebivalstvu Slovenije.

Staranje prebivalstva italijanske narodnosti pa nima le demografskih posledic. Kazalci obremenjenosti aktivnega prebivalstva italijanske narodnosti (starega 15–64 let), izračunani iz popisnih podatkov za leto 1991 in 2002, kažejo na izrazito obremenjenost aktivnega prebivalstva s starim prebivalstvom. Koeficient starostne odvisnosti je bil med opredeljenimi za Italijane v letu 2002 za 11,8 promila višji od slovenskega povprečja, pri čemer je k skupnemu koeficientu starostne odvisnosti v prebivalstvu italijanske narodnosti koeficient starostne odvisnosti starih v letu 2002 prispeval že 78,4 odstotka. Podobno velja tudi za koeficiente starostne odvisnosti, izračunane za prebivalstvo z italijanskim maternim in prebivalstvo z italijanskim pogovornim jezikom v Sloveniji, le da so koeficienti starostne odvisnosti in starostne odvisnosti starih pri njih še višji kot med prebivalstvom Slovenije in prebivalstvom Slovenije italijanske narodnosti (glej Preglednico 8).

Preglednica 8: Koeficienti starostne odvisnosti prebivalstva, prebivalstva italijanske narodnosti, prebivalstva z italijanskim maternim jezikom in prebivalstva z italijanskim pogovornim jezikom, Slovenija, Popisa 1991 in 2002

Popis	Koeficient starostne odvisnosti			Koeficient starostne odvisnosti starih			Koeficient starostne odvisnosti mladih		
	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske
Prebivalstvo Slovenije									
1991 ¹⁾	47,1	43,2	50,8	16,4	11,5	21,3	30,7	31,8	29,6
2002	42,9	37,6	48,3	21,0	15,4	26,8	21,8	22,1	21,5
Prebivalstvo italijanske narodnosti									
1991 ¹⁾	48,6	46,8	50,3	32,1	27,2	36,5	16,6	19,6	13,8
2002	54,7	47,4	62,0	42,9	35,1	50,8	11,8	12,4	11,2
Prebivalstvo z italijanskim maternim jezikom									
1991 ¹⁾	46,7	44,2	49,0	31,2	26,0	36,0	15,4	18,2	12,9
2002	56,0	46,7	64,9	44,0	33,7	53,9	12,0	12,9	11,1
Prebivalstvo z italijanskim pogovornim jezikom									
1991 ¹⁾	49,9	44,8	54,5	38,0	31,5	44,0	11,9	13,3	10,5
2002	73,2	61,3	83,6	60,2	47,4	71,4	13,0	14,0	12,2

¹⁾ Podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002 tako, da so izključeni t. i. zdomci (osebe na začasnem delu v tujini skupaj z družinskimi člani).

Viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002, lastni izračuni.

SKLEP

Sekundarna analiza se je na primeru demogeografske analize dinamike italijanske narodne manjšine v Sloveniji ob upoštevanju vseh omejitev, ki jih taka analiza prinaša, izkazala za zelo ustrezno. V procesu identifikacije opazovane populacije iz obstoječih podatkov tovrstna analiza zahteva precej inovativen raziskovalni pristop in dobro poznavanje podatkovnih virov ter metodologije zbiranja podatkov, shranjenih v podatkovnih virih.

Študij t. i. "etnične" literature in konkretna demogeografska analiza sta potrdila hipotezo, da je italijanska narodna manjšina (skupnost) v Sloveniji še bolj kot večinsko prebivalstvo soočena z demogeografskimi izzivi 21. stoletja. Še bolj kot večinsko prebivalstvo mora italijanska narodna manjšina (skupnost) v razmerah individualizacije, ob izgubljanju kolektivne zavesti na individualni ravni, relativizaciji prostora in vse večji individualni in prostorski mobilnosti (prim. Mlinar 1994) iskati mehanizme, ki ji bodo omogočili preživetje v slovanskem okolju. Italijanska narodna manjšina (skupnost) v Sloveniji je namreč po spremembi državnih meja med Italijo in Jugoslavijo ter političnih dogajanjih po drugi svetovni vojni v Sloveniji doživela hud udarec. Posledice so v demogeografskem smislu vidne še danes.

Ob primerjavi italijanske narodne manjšine (skupnosti) v Sloveniji z drugimi manjšinami ali slovensko narodno manjšino v Italiji in Avstriji, se na prvi pogled zdi, da italijanska narodna manjšina (skupnost) biva v sožitju s prebivalstvom Slovenije, pa tudi s prebivalstvom slovenske narodnosti. Vendar pa sožitje in razmeroma visoka raven zagotavljanja in varstva njihovih temeljnih (manjšinskih) pravic⁹ tej manjšini ne zagotavljata obstoja na slovansko-romanski meji. Demogeografska analiza je ob posebni pozornosti odkrivanja mogočih napak ter napačnemu interpretiranju, ker so bili podatki in kazalniki analizirani za subpopulacijo, potrdila, da italijanska narodna manjšina v Sloveniji ni le demografsko ogrožena, pač pa tudi, da so negativni demografski procesi, kot so staranje prebivalstva, nizka rodnost, priseljevanje drugih etničnih in narodnih skupin na izredno bivanjsko in ekonomsko zanimiv poselitveni prostor italijanske narodne manjšine (skupnosti) v Sloveniji, v tej manjšini intenzivnejši kot v večinskem prebivalstvu. V določenih segmentih pa so posledice negativnih demografskih procesov dosegle tako stopnjo, da je njihovo slabšanje že skoraj nemogoče. Zlasti to velja za izrazito nizko rodnost in zelo staro starostno strukturo.

9 Obširnejši pregled varstva italijanske narodne manjšine v Sloveniji skozi prizmo zgodovinskih mejnikov oblikovanja te manjšine na ozemlju Republike Slovenije je prikazan v Oblak Flander (2007: 79–85).

VIRI IN LITERATURA:

- Ahmad, Waqar I. U. in Trevor A. Sheldon (1993) *'Race' and Statistics*. London: Sage Books.
- Bufon, Milan (1992) *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost: obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: primer Slovencev v Furlaniji - Julijski krajini*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Bufon, Milan (1997) "Prostorski aspekti manjšinske problematike v luči slovenskega socialnogeografskega in političnogeografskega proučevanja." *Dela* 12: 81-93.
- Hutchinson, John in Adam D. Smith, ur. (1996) *Ethnicity*. Oxford: Oxford University Press.
- Naravno in selitveno gibanje 2005* (2006). Ljubljana: Statistični urad RS (Statistične informacije; 188).
- Južnič, Stane (1993) *Identiteta*. Ljubljana: FDV.
- Mlinar, Zdravko (1994) *Individuacija in globalizacija v prostoru*. Ljubljana: SAZU (Razred za zgodovinske in družbene vede).
- Nejašmič, Ivo (2005) *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga, 283 str.
- Oblak Flander, Apolonija (2007) *Demogeografsko proučevanje narodnih in etničnih manjšin*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Podatkovne baze rojenih 1991-2005*. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Podatkovne baze umrlih 1991-2005*. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002; podatkovna baza 2006-2007*. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj ter kmečkih gospodarstev 1991; podatkovna baza 2006-2007*. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v RS v letu 2002* (2003). Ljubljana: Statistični urad RS (Statistične informacije; 92).
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002* (2003b) Ljubljana: Statistični urad RS (Statistične informacije; 93).
- Prebivalstvo Slovenije 2002* (2005). Ljubljana: Statistični urad RS (Rezultati raziskovanj; 816).

Prebivalstvo Slovenije 2003 (2006). Ljubljana: Statistični urad RS (Rezultati raziskovanj; 824).

Prebivalstvo Slovenije 2004 in 2005 (2007). Ljubljana: Statistični urad RS (Rezultati raziskovanj; 282).

Repolusk, Peter (1991) "Etnično-regionalni problemi italijanske narodnosti v Sloveniji." *Geografija v šoli* 1: 34–35.

Smith, D. Anthony (1991) *National Identity*. Reno, Las Vegas in London: University of Nevada Press.

NEURAVNOTEŽENA ČEZMEJNA JAVNA SFERA: NESORAZMERNÁ PRISOTNOST SLOVENIJE IN SLOVENSKE MANJŠINE V ITALIJI V JAVNOMNENJSKIH PROCESIH

UNBALANCED CROSS-BORDER PUBLIC SPHERE: DISPROPORTIONATE PRESENCE OF SLOVENIA AND SLOVENE MINORITY IN ITALY IN THE PUBLIC OPINION FORMATION PROCESSES

By the evaluation of the attention of minority press and Slovene national press to the events in Slovenia and among the Slovene minority in Italy respectively, and by the analysis of conflicts between Slovenia and minority, the author analyses the cross-border public communication processes. The method used for empirical analysis was the quantitative content analysis of minority and national newspapers. Public communication between the nation state of Slovenia and the minority was, by the comparison of contemporary theories of the public sphere, conceptualized as a public discussion about problems on broader spheres of politics, economy and civil society. The results of the analysis show that cross-border communication processes are marked by disproportionate participation and influence of public actors. This entails continuous endeavour of the minority to become recognized and respected partner in public discussion, whereas the Slovene actors have the power to overlook conflicts, which by minority's opinion are mainly produced by the Slovene political system. Media interfere in public discussion as distributors of subsided information, however, only the minority is interested in subsidization, whereas the actors from Slovenia are – because of their power – the inevitable object of attention of minority and its media at almost all problems that are of concern of both the minority and the actors from Slovenia..

Keywords: Slovene minority in Italy, minority media, public communication, influence, subsidization of information

Na podlagi ocene pozornosti manjšinskih in slovenskih tiskanih medijev do dogajanja v Sloveniji oziroma do dogajanja med slovensko manjšino v Italiji ter analize v medijih zabeleženih konfliktov med Slovenijo in manjšino, avtor poda analizo javnega čezmejnega komuniciranja. V raziskavi je bila uporabljena kvantitativna metoda analize besedil manjšinskega časnika in dveh časnikov iz Slovenije. Javno komuniciranje med Slovenijo in manjšino je s pomočjo primerjave sodobnih teorij javne sfere konceptualizirano kot k sporazumu usmerjeno javno razpravljanje o problemih na širših področjih politike, ekonomije in civilne družbe. Rezultati analize dejanskega stanja pokažejo, da čezmejno komuniciranje zaznamujeta nesorazmerna participacija in vpliv akterjev, kar se kaže v neprestanih naporih manjšine postati razpoznan in upoštevanja vreden partner v razpravi, pri akterjih iz Slovenije pa kot moč prezreti konflikte, ki jih po mnenju manjšine producira predvsem slovenski politični sistem. Mediji v javno razpravo posegajo kot distributerji subvencioniranih informacij, ob tem, da si za subvencioniranje prizadeva predvsem manjšina, medtem ko so akterji iz Slovenije zaradi svoje moči največkrat nujni objekti pozornosti manjšine in njenih medijev ob težavah, ki zadevajo tako manjšino kot Slovenijo.

Ključne besede: slovenska manjšina v Italiji, manjšinski mediji, javno komuniciranje, vpliv, subvencioniranje informacij

ČEZMEJNA JAVNA SFERA

V nedavno končani raziskavi, ki je bila del širše raziskave, poimenovane Manjšine in obmejne družbene stvarnosti kot dejavniki integracijskih procesov – Študija območja slovensko-italijanskega stika, je Znanstveno-raziskovalno središče v Kopru, Univerza na Primorskem, poskušalo dobiti vpogled v naravo čezmejnega komuniciranja med slovensko manjšino v Italiji in Slovenijo. Izhodiščni problem, ki je motiviral raziskavo, je temeljno nesorazmerje v obsegu medijske pozornosti v obmejnem prostoru. Če se po eni strani slovenski mediji le redko podrobneje ukvarjajo s temami, ki zadevajo manjšino v Italiji, se po drugi strani slovenski manjšinski mediji, ki delujejo v italijanskem prostoru, zelo pogosto in sistematično ukvarjajo z družbenim, s kulturnim in političnim življenjem v Sloveniji. Na omenjeno nesorazmerje opozarjajo tako strokovnjaki, publicisti kot medijski delavci, posledica pa je okrnjeno čezmejno komuniciranje. Osrednja pozornost omenjenega dela raziskave je veljala manjšinskim in slovenskim tiskanim medijem, konkretno *Primorskemu dnevniku*, na drugi strani pa regionalno usmerjenim *Primorskim novicam* in po nakladi največjemu slovenskemu časniku *Delo*.

Trditve o nesorazmerni pozornosti pa potrebujejo konkretnejšo opredelitev, saj se ob problemsko fokusiranem razmisleku takoj pojavijo naslednja vprašanja. V kolikšni meri in na katera področja slovenske družbe manjšinski tisk v Italiji usmerja svojo pozornost? In obratno, v kolikšni meri tisk v Sloveniji obravnava slovensko manjšino in katere zadeve so predmet njihove pozornosti? Ali nesorazmerna pozornost – in v katerih dimenzijah – vpliva na zmožnost vključevanja akterjev z obeh strani meje v javno razpravo? Lahko govorimo o čezmejni javni sferi, če se problemi kljub nesorazmerni pozornosti vseeno tematizirajo v medijih, pa naj bodo ti manjšinski ali iz Slovenije? Še preden pa se na podlagi empiričnih ugotovitev izkristalizirajo odgovori na omenjena vprašanja, se odpre problem opredelitve narave in kakovosti čezmejnega javnega komuniciranja in javne sfere, v kateri je eden od osrednjih akterjev manjšina. Delovna hipoteza o nesorazmerni pozornosti odpira tako konkretna vprašanja o vključevanju manjšine in akterjev iz Slovenije v javno razpravo kot tudi svojevrstne konceptualne probleme opredelitve namena čezmejnega javnega komuniciranja in večinske, manjšinske oziroma čezmejne javne sfere. Še preden bodo rezultati analize osvetlili raven pozornosti medijev in naravo konfliktov ob čezmejnih problemih, bo zato natančneje opredeljena vloga tiska iz Slovenije in zamejstva pri oblikovanju javne razprave. Vpogled v teorijo delovanja medijev bodo ponudila dela znanstvenikov, ki so se že ukvarjali s slovenskimi manjšinskimi mediji (Beltram 1986; Busch 1999, 2004; Komac 2007; Makarovič in Rončević 2006; Susič 1986), njihov prispevek o ohranjanju narodnostne identitete pa bo tematsko dopolnjen s sodobnimi konceptualizacijami javne sfere (Habermas 1989, 1996; Thompson 1995) in javnosti (Dewey 1999; Mayhew 1997). Na podlagi omenjenih teoretskih dognanj in na ugotovitvah

o nesorazmerni pozornosti se ožje opredeljena teza glasi, da čezmejno javno komuniciranje, ki vzpostavlja čezmejno javno sfero, opredeljuje količina vpliva akterjev, kar ima za posledico različne taktike in strategije vzpostavljanja razprave o problematičnih prekomejnih zadevah.

REŠEVANJE PROBLEMATIČNIH ZADEV MANJŠINE IN SLOVENIJE SKOZI JAVNO RAZPRAVO

V znanstveni literaturi so manjšinski mediji največkrat obravnavani v odnosu do dominantnih medijev, kjer etnična manjšina poskuša ohraniti svojo narodnostno identiteto v okolju, ki ga obvladuje etnična večina. Raziskave se osredotočajo tako na diaspore, ki jih tvorijo izseljenci, ali pa na položaj manjšine, ki jo je od matičnega naroda odrezala državna meja. V proučevanju slovenske manjšine v Italiji gre za zadnji primer, ki ima korenine globoko v preteklosti in dogajanju po drugi svetovni vojni, zdaj pa kompleksnost konteksta zaznamuje še vstop Slovenije v Evropsko unijo in selitev schengenske meje na mejo med Slovenijo in Hrvaško.

Če shemo medetničnih odnosov poenostavimo, ob tem upoštevamo komunikacijske tokove in obravnavamo samo tri entitete, manjšino, Slovenijo in italijansko večino, pokaže Emidij Susič (1986) na "tri glavne informacijsko-komunikacijske tokove za vsako skupnost: en tok je namenjen pripadnikom same skupnosti in dva druga pripadnikom preostalih dveh skupnosti" (Susič 1986: 1524). Pripadnik manjšine ima tako priložnost spremljati devet komunikacijskih tokov, ki jih prenašajo posamezne vrste medijev (manjšinski, italijanski v Italiji in slovenski v Sloveniji). Manjšinski mediji so večinoma namenjeni notranjemu povezovanju manjšine, njeni zunanji razpoznavnosti v odnosu do večine in povezovanju s Slovenijo. Mediji v Sloveniji pa so po Susičevih besedah namenjeni povezovanju in krepitvi sodelovanja manjšine s Slovenijo predvsem na področju kulture. Ob vedno spreminjajočih se parametrih političnega in ekonomskega sistema na obeh straneh meje bi dodal, da ohranjanje narodnostne identitete vse bolj pogojuje in vzpostavlja tudi povezovanje in sodelovanje manjšine in Slovenije na civilnodružbenem, političnem in ekonomskem področju. Množični manjšinski in mediji iz Slovenije imajo tako funkcijo ohranjanja in spreminjanja socializacijskih vzorcev kot tudi zagotavljanja politične in ekonomske funkcionalnosti manjšine v odnosu do Slovenije – in tudi obratno. Ta razpon funkcij utemeljuje tudi Peter Beltram (1986), vendar pa zaradi usmerjenosti svoje raziskave na odnos med dominantno družbo in manjšino množične medije v slovenskem jeziku vidi predvsem v funkciji ohranjanja narodnostne identitete skozi uporabo slovenskega jezika in preko posredovanja kulturnih vrednot, tako med pripadniki manjšine kot med njo ter večinskim (italijanskim) narodom in Slovenijo. Narodnostna identiteta ima poleg jezika tudi več elementov, "vezanih na širši družbenoekonomski in politični

prostor, ki je skupen tako pripadnikom manjšine kot pripadnikom večinskega naroda”, pojasnjuje Beltram (1986: 235). Empirična dejstva pa kažejo – podrobneje bodo razčlenjena v nadaljevanju – da vsaj manjšinski mediji namenjajo veliko pozornosti tudi politiki in ekonomiji Slovenije kakor tudi drugim družbenim področjem.

Raziskave, ki se ukvarjajo s komunikacijskimi tokovi med manjšino in Slovenijo, največ pozornosti namenjeno jeziku in kulturi, ki sta nedvomno temelja, ki omogočata, da komuniciranje med Slovenijo in manjšino sploh steče, oziroma da imata ti dve entiteti neko skupno ozadje, na katerem lahko razumeta in interpretirata svoja sporočila. Jürgen Habermas opredeljuje “jezik” in “kulturno ukoreninjeno pred-razumevanje” (Habermas 1984: 100) kot temeljni normi, ki ju v javni razpravi udeleženci ne problematizirajo več, ob tem pa se ukvarjajo z zadevami, ki zahtevajo argumentirano rešitev brez uporabe krmilnih medijev denarja in moči. Vsaj za opredelitev javnega komuniciranja bodo zato jezik in kulturne norme rabili za osrednje temelje, s katerimi Slovenija in manjšina razpravljata o skupnih problemih, ki jih entiteti srečata na političnem, ekonomskem, kulturnem in širšem družbenem področju. Ti se pojavljajo kot konfliktne teme in vsebine razprav, v katere so vključeni tudi tisti, ki jih zadevajo posledice transakcij, v katerih sami niso neposredno udeleženi, zato se zahteva tudi odprtost javne sfere in pluralnost mnenj. Tako je zadeve, ki zahtevajo javno obravnavo, definiral John Dewey (1999: 45). In ko razprava steče, govorimo o javnem komuniciranju, za katerega se zahteva dostopnost in pluralnost izraženih mnenj. Javna razprava s takšno opredelitvijo postane način družbene integracije, ki temelji na javni izmenjavi in tehtanju argumentov o spornih zadevah. Podobno opredelitev integracije – s posebnim poudarkom na priznavanju različnosti mnenj – je podala tudi Brigitte Busch, znana avstrijska raziskovalka medijskih politik in manjšinskih medijev: “[integracija] ne pomeni homogenizacije, temveč urejanje odrtega diskurzivnega foruma za razpravo” (Busch 1999: 257). Ob tem so mediji ena od vstopnih točk na diskurzivne forume. Mediji akterje, njihova dejanja in dogodke naredijo vsem vidne, obenem pa se javna razprava premakne na raven, na kateri se soočajo mediatizirane reprezentacije javnosti kot družbene kategorije, torej simbolne podobe zagovornikov določene rešitve problema. Javni značaj nastopajočih, ki so udeleženci takšne mediatizirane razprave, prav tako pa posredovanih vsebin, označuje vidnost, nedialoškost, ne vključuje fizične prisotnosti razpravljavcev, obenem pa se zmanjšuje dostopnost do javne sfere, saj večina članov občinstva skoraj nikoli ne sodeluje v razpravi. Novejša razumevanja javnosti zato govorijo o “novi vrsti publicitete” in o “mediatizirani javni sferi”, kjer se vsebine nenadoma in nenadzorovano pojavijo v medijih, občinstvo pa jih v osami interpretira, nato se nanje odzove ali pa tudi ne, pojasnjuje Thompson (1995: 245). Odziv in reakcija občinstva ali nagovorjene skupine sta lahko različna, sežeta pa tako od neposrednega fizičnega delovanja do odgovora, ki se pojavi v medijih, seveda pa lahko

sporočilo povsem zgreši naslovnika ali pa ta kljub recepciji sporočila nanj niti ne odgovori. Avtorji, ki pri procesih oblikovanja javnega mnenja poudarjajo izmenjavo mnenj ter participacijo državljanov, dokaj kritično gledajo na ideje o takšni depolitizaciji javnosti, predvsem zato, ker se v teh procesih težko oblikujejo "politične zahteve, ki jih morajo institucije oblasti upoštevati" (Splichal 1997: 106).

Konkretno za raziskavo takšna razhajajoča se razumevanja javnosti postavljajo vprašanje, o kakšni naravi javne sfere lahko govorimo, ko primerjamo, katere teme se pojavljajo v medijih in koliko so ti dovzetni za vpliv javnih akterjev. Ima javna sfera v dejanskosti poteze mediatizirane javne sfere, v kateri mediji dogodke iz okolja nudijo v tiho interpretacijo občinstvu, ali pa so mediji del krožnega toka informacij in mnenj, ki jih mediji posredujejo neprisotnemu občinstvu v nadaljnjo razpravo in s tem spodbujajo oblikovanje s participacijo oplemenitenega mnenja javnosti?

METODA

Analiza medijske pozornosti, ki je zajela primerjavo vsebin, je bila izvedena z metodo kvantitativne analize besedil, na podlagi rezultatov analize teh besedil pa je mogoče sklepati o "lastnostih zunajjezikovnih pojavov. Analiza besedil torej ne omogoča samo sklepanja o komunikatorjih (viru), ampak tudi o recipientih in družbenih okoljih, ki so v določenem odnosu z besedili" (Splichal 1990: 17). Sistematično proučevanje besedil - v konkretnem primeru vsebin časopisov - s tega gledišča nudi v vpogled v manjšinsko in družbeno okolje Slovenije, poleg tega pa tudi vpogled v delovanje medijev, vendar je pri sklepanju na podlagi rezultatov potrebna previdnost. Če povzamem po Splichalu, ki je v delu *Analiza besedil* (1990) zelo natančno predstavil samo metodo, besedila predstavljajo množico vhodnih informacij, ki iz okolja prihajajo v medije (časnike iz Slovenije in manjšinske časnike), poleg tega pa tudi množico izhodnih informacij, ki jih mediji pošiljajo v okolje. Na podlagi vhodnih informacij lahko sklepamo na lastnosti okolja, na podlagi izhodnih informacij pa na lastnosti medijev, vendar pa tudi sami mediji delujejo na okolje, tako da brez primerjave med izhodnimi in vhodnimi informacijami ne moremo zagotovo vedeti, kakšna je stopnja interakcije med mediji in okoljem (Splichal 1990: 33-34).

Prispevki v časopisih (vhodne informacije) torej omogočajo sklepati, kakšne lastnosti imajo družbeni podsistemi politike, ekonomije, javnega sektorja in kulture na obeh straneh meje. Nato iz vzorca prispevkov lahko sklepamo na to, katere teme mediji definirajo kot pomembne. Na strani časnikov iz Slovenije so besedila tako del izhodnih informacij, na podlagi katerih ugotavljamo, kaj časniki definirajo kot zanje in za Slovenijo pomembne teme. Pri analizi manjšinskega tiska so besedila *Primorskega dnevnika* izhodne informacije, ki omogočajo sklepanje, kaj

uredništvo in novinarji časnika menijo, da bi manjšina morala izvedeti o dogajanju v Sloveniji.

Nadalje na podlagi analize prispevkov sklepamo, kaj se v geopolitičnem okolju Slovenije in Italije dogaja med Slovenijo in manjšino, ko se ti poskušata sporazumeti o perečih javnih zadevah. Besedila, ki obravnavajo konflikte med Slovenijo in manjšino, so tako vhodne informacije iz okolja. Kako mediji vplivajo na javno razpravo, ki lahko konec koncev teče tudi po drugih komunikacijskih kanalih, denimo ob osebnih srečanjih akterjev, pa ne moremo z gotovostjo sklepati, dokler ne proučimo odnosa med vhodnimi in izhodnimi informacijami. Kot navaja tudi Splichal, pa izkušnje kažejo, da je iz samih lastnosti besedil težko sklepati na dimenzije omenjenega odnosa, v našem konkretnem primeru to pomeni, da ni bilo v tisku zabeleženega nobenega dogodka, v katerem bi se javni akterji sklicevali na vsebine in informacije, pridobljene iz časopisov, tako da bi lahko sklepali na povratno zvezo med okoljem in mediji. V medijih zabeležene konflikte med javnimi akterji iz Slovenije in manjšine bomo zato obravnavali kot vhodne informacije, na podlagi katerih si je mogoče relativno zanesljivo predstavljati "objektivno" sliko mediatizirane (čežmejne) javne sfere in v njej potekajočo javno razpravo, besedila kot vhodne informacije pa bodo rabila za osvetlitev odločitev, ki jih mediji sprejemajo o pomembnosti tem za občinstvo oziroma javnost.

Odločitev raziskovalcev je bila, da za analizo pozornosti in konfliktnih tem kot vir informacij izberejo osrednje časopise (dnevnike) tako s širšega območja Slovenije, primorske regije in območja, kjer biva manjšina. Medija iz Slovenije, ki sta bila vključena v raziskavo, sta dva: *Delo* kot največji (z najvišjo naklado) nacionalni dnevnik in *Primorske novice*, ki so bolj regionalno usmerjene. *Delo* je že dalj časa tudi osrednji dnevnik z izborom vsebin, ki pokrivajo politično, ekonomsko, kulturno in širše družbeno dogajanje v Sloveniji in po svetu, tako tudi dogajanje med manjšino v Italiji. *Primorske novice* so dnevnik, ki pokriva dogajanje na Primorskem, vendar pa se zaradi bližine italijansko-slovenske meje ter tudi prekomejnega sodelovanja različnih družbenih akterjev prispevki redno posvečajo tudi temu dogajanju. Osrednji dnevni časopis, namenjen manjšini, je *Primorski dnevnik*,¹ ki izhaja v Trstu, pokriva pa dogajanje, povezano z manjšinskimi temi, veliko pozornosti posveča dogajanju v Sloveniji, Italiji in tudi po svetu. Čas, ki ga pokrivajo izbrani dnevnik, je bil oktober 2006 in april 2007. Skupaj torej 61 koledarskih dni, s čimer se je število izdaj časnikov povzpelo na nekaj več kot 120, torej več kot 40 številka za vsak časopis.

Dvomesečni nabor izdaj vseh treh dnevnikov predstavlja izsek iz časa, v okviru katerega je bila analizirana pozornost medijev do javnih tem in pa konflikti, ki

1 Predhodnik *Primorskega dnevnika* je bil *Partizanski dnevnik*, ki je začel izhajati že leta 1943 in je bil tedaj edini tiskani partizanski dnevnik v okupirani Evropi.

zaznamujejo te teme. Vendar pa časopisi še ne predstavljajo vzorca enot v raziskavi. Celoten vzorec predstavljajo prispevki v vseh časopisih, ki so obravnavali dogajanje med slovensko manjšino v Italiji (*Delo* in *Primorske novice*) oziroma dogajanje v Sloveniji (*Primorski dnevnik*). Teh je bilo 193. Kriterij za izbor prispevkov je bil, da je iz njih mogoče pridobiti informacijo o dogajanju, določiti akterje ter izluščiti problematiko, ki se je lotevajo. Z namenom povečanja veljavnosti raziskave je bila v posameznem prispevku obravnavana samo ena tema, in sicer tista, ki je bila najbolj izpostavljena (skoraj vsi prispevki so največjo pozornost posvečali samo eni temi); s tem so se prispevki kot enote vzorca posredno preoblikovali v dogodke kot enote vzorca. V vzorec populacije smo šteli komentarje, članke in notice za časnike *Delo* in *Primorske novice*, pri časniku *Primorski dnevnik* paotic nismo šteli. Razlog za to je bilo veliko število notic, ki sicer omenjajo dogodke, a se je izkazalo, da dogajanja ne predstavljajo v luči vseh kompleksnih družbenih odnosov, kot to denimo storijo prispevki v obliki člankov in komentarjev. Takšnih notic je bilo v *Primorskem dnevniku* po številu 186. Razlog, da pri nacionalnih časnikih notice vključimo v raziskavo, pa je bila številčno nizka zastopanost prispevkov, ki obravnavajo manjšino, s tem pa so tudi notice dobile določeno težo pri ocenjevanju pozornosti omenjenih časnikov do manjšine.

POZORNOST ČASNIKOV IZ SLOVENIJE IN MANJŠINSKIH ČASOPISOV DO DOGAJANJA PREKO MEJE

Izraz "preko meje" označuje dogodke, do katerih je glede na posamezen časnik prišlo zunaj njegove države izhajanja. Tako za *Delo* in *Primorske novice* to pomeni območje v Italiji, kjer živi manjšina, za *Primorski dnevnik* pa je takšno območje Slovenija.

V časniku *Delo* je za omenjeno časovno obdobje najti devet prispevkov (sedem člankov in dve notici), ki so obravnavali slovensko manjšino v Italiji, od tega so bili trije posvečeni odnosom med Slovenijo in manjšino, šest pa jih je obravnavalo izključno manjšino (66 odstotkov vseh člankov). Od devetih prispevkov jih je bilo pet posvečeno aktualni politiki (56 odstotkov vseh), en prispevek ekonomiji in en zgodovini, točneje obdobju fašizma in razumevanju fašizma v Italiji, dva pa odnosu med politiko in kulturo. Pokrivanje dogajanja preko meje in med manjšino zaznamuje relativno velika pozornost, ki jo časnik *Delo* namenja delovanju italijanske institucionalne politike – tudi s pogledom na zgodovino političnega sistema – v katero je vpeta manjšina. Tako 67 odstotkov vseh prispevkov obravnava manjšino z vidika njene vpetosti v okvir institucionalnega delovanja italijanskega političnega oziroma ekonomskega sistema, od tega je 83 odstotkov prispevkov posvečeno izključno politiki in en prispevek ekonomiji. 22 odstotkov vseh člankov (ali po absolutnem številu dva članka) se ukvarja z odnosom kulture do narodne identitete manjšine.

V časniku *Primorske novice* je bilo v obravnavanem časovnem obdobju najti 21 prispevkov, ki so obravnavali ali odnose med Slovenijo in manjšino (57 odstotkov) ali izrecno samo manjšino (43 odstotkov). Od vseh prispevkov je bilo član- kov 52 odstotkov,otic 38 odstotkov in 10 odstotkov komentarjev, kar v primer- javi s časnikom *Delo* kaže na povečano pozornost do manjšine, saj so dogajanju posvečeni tudi komentarji, ki zavzemajo osrednje mesto v osrednji dnevni tema- tiki posameznega izvoda časopisa. Zopet pa je, tako kot pri časniku *Delo*, največ pozornosti posvečeno dogajanju, ki zadeva institucionalizirani del političnega sistema (43 odstotkov), čemur sledi zanimanje za odnose med politiko in civilno družbo (14 odstotkov), kulturo (14 odstotkov), zgodovinskemu dogajanju na tleh pod italijansko okupacijo med drugo svetovno vojno (10 odstotkov) in odnosu med ekonomijo in civilno družbo (10 odstotkov).

Časnik *Primorske novice* namenja največ pozornosti manjšini v povezavi z delovanjem institucionaliziranega političnega sistema, predvsem italijanskega, in sicer v 43 odstotkih vseh prispevkov. To sicer ne pomeni, da obravnava izključno politiko oziroma akterje iz političnega sistema, temveč da tudi področja, ki ne spadajo izključno pod okrilje politike, denimo kulturo, osvetli v tistih dimenzijah, ki jih lahko regulira institucionalizirana politika ali pa je vsaj zaželeno, da bi jih. Tako je tudi dogajanje v kulturi osvetljeno preko mehanizmov administrativnega kompleksa italijanske in slovenske države, prav tako fašizem in druga svetovna vojna. Devet prispevkov po številu (43 odstotkov vseh), ki se nanašajo tudi na druga družbena področja, je tako vpeto v delovanje formalne politike, poleg tega pa se še 29 odstotkov tematik vseh prispevkov loteva problemov, v katerih akterji poskušajo ali vsaj predlagajo, da se zadeve urejajo na insitucionalizirani ravni političnega sistema. Poleg razširitve samega področja politike sem sodijo še tematike, ki zadevajo odnose med ekonomijo in civilno družbo ter politiko in civilno družbo.

Celotno sliko manjšine, kakor jo kaže tisk iz Slovenije, je treba sestaviti tudi iz analize besedil (prispevkov) kot izhodnih informacij, ki jih distribuirajo mediji. Pozornost tiska v Sloveniji je namenjena akterjem, ki se vključujejo v institucio- nalni politični sistem, informacije o teh dogodkih pa časnika črpata iz tiskovnih konferenc, razgovorov s člani strank in ministrstev ali dogodkov v okviru vsako- dnevnega rutinskega delovanja političnega sistema. Manj kot si javni akterji želijo urejati zadeve v okviru političnega sistema, manj pozornosti so njihova dejanja deležna. Delež prispevkov zvezno, skoraj linearno pada tako pri *Delu* kot pri *Primorskih novicah*, ko jih razvrstimo glede na to, ali (a) pokrivajo institucionalno delovanje političnega sistema, (b) ali si akterji želijo, da se sistemsko delovanje raz- širi, ali pa (c) ne želijo, da se zadeve urejajo v okviru političnega sistema. Mediji iz Slovenije bralcem tako nudijo sliko dejanskosti, v kateri glavno vlogo preko meje igrajo strankarski politiki. Skozi analizo prispevkov je tako zaznati diskrepanco med javno izraženimi mnenji manjšinske politične elite in širšo manjšinsko jav-

nostjo, ki niti ni deležna posebne pozornosti, je pa povsem viden akter vsaj v konfliktnih situacijah, ki jih – to bomo videli v nadaljevanju – pokriva manjšinski časnik. Kot regionalno usmerjeni dnevnik pa v primerjavi z *Delom Primorske novice* vseeno pokrivajo bolj raznolika področja manjšinske družbe.

Zanimivo je tudi, da oba časnika tretjino dogodkov (prispevkov) postavita oziroma osvetlita preko burne zgodovine Primorja, fašizma in boja manjšine za narodnostno identiteto skozi prizadevanja do izražanja v slovenskem jeziku. Vsaj v teh primerih je mogoče reči, da med bralci v Sloveniji ohranjata dokaj zoženo predstavo o manjšini, predstavo, ki se je zaveda tudi manjšina sama: “Slovenija doživlja manjšino v Italiji v precej romantičnih odtokih: 'Kot skupnost, ki deklamira Gregorčičeve poezije, od jutra do večera prepeva ljudske pesmi in včasih raztegne harmoniko. V resnici smo čisto normalni,' hiti Brezigar nizati dokaze” (Ribolica 2007). S tega gledišča časniki nosijo privilegij ustavljanja vrtečega se sveta in s tem odgovornost do prikaza dejanskosti bralcem. Še več, v tem, da imajo zmožnost določanja, kaj je pomembno in “resnično”, se zrcali njihova moč, ki leži ravno v tem, da izključijo določene slike in glasove na račun drugih. Tukaj stopa v ospredje normativna vloga medijev kot vstopnih točk v javno razpravo. Ali če povzamem Mirana Komaca: “Mediji težko popravljajo ali celo odpravljajo nekaj, kar je rezultat dolgotrajne in načrtne socializacije. Lahko pa prispevajo ustrezen delež k ovrednotenju večnih resnic in ustvarjanju strpnega pluralnega okolja” (Komac 2007: 375).

V manjšinskem časniku *Primorski dnevnik* so bili v vzorec izbrani prispevki, ki so obravnavali dogajanje v Sloveniji, udeležba manjšine je bila v vzorec uvrščena le takrat, ko so prispevki obravnavali konflikte med Slovenijo (oziroma akterji iz Slovenije) in manjšino, a o tem v nadaljevanju. Obravnavano je bilo 122 prispevkov, poleg tega pa smo identificirali še 186 notic, ki pa zaradi neizčrpnosti opisa dogajanja niso bile deležne obravnave v okviru raziskave. Vseeno pa notice zaradi številčnosti pokažejo na delež pozornosti, ki jo časnik *Primorski dnevnik* posveča dogajanju v Sloveniji. 37 odstotkov prispevkov se je lotevalo politike, nato sledi dogajanje na področju civilne družbe, šolstva in kulture z 29 odstotki, ekonomije z 19 odstotki, politike in civilne družbe z 12 odstotki, odnos med sistemoma politike in ekonomije z 9 odstotki, obravnava medvojnega in povojnega dogajanja s 4 odstotki in odnos med ekonomijo in civilno družbo z dvema odstotkoma.

Prispevki v *Primorskem dnevniku*, ki obravnavajo politične teme iz Slovenije, namenjajo največ pozornosti nacionalnemu dogajanju v politiki, in sicer je takšnih člankov 57 odstotkov vseh prispevkov o politiki. 18 odstotkov vseh prispevkov o slovenski politiki se posveča regionalni politiki, predvsem v okviru primorske regije. 9 odstotkov pa je prispevkov, ki slovensko politiko umeščajo na raven Evropske unije oziroma se posvečajo sodelovanju italijanske in slovenske politike. 37 odstotkov prispevkov o gospodarstvu obravnava nacionalno gospodarstvo in

enak odstotek regijsko gospodarstvo. Prispevki (29 odstotkov vseh), ki obravnavajo civilno družbo, predvsem pa kulturo in šolstvo, prav tako največ pozornosti posvečajo nacionalnemu oziroma regionalnemu (primorskemu) prostoru – po 41 odstotkov vseh civilnodružbenih prispevkov za omenjena geografskopolitična prostora.

Iz besedil (kot vhodnih informacij) *Primorskega dnevnika* je mogoče sklepati, da javno življenje v Sloveniji vključuje raznolike podsisteme družbe, tako politiko, civilno družbo, kulturo, ekonomijo, šolstvo, ipd. Manjšinski časnik tako ne posveča pozornosti samo politični eliti v Sloveniji, temveč tudi dejavnim državljanom, ki niso vključeni v kolesje institucionalne politike. V primerjavi s sliko manjšine, ki jo dobijo bralci iz medijev v Sloveniji, bralci manjšinskega časnika dobijo sliko Slovenije, ki je dejavna na mnogih področjih, informacijski tokovi v njej tečejo tako v Italijo kot Evropsko unijo, medtem ko tisk iz Slovenije obravnava predvsem manjšinsko institucionalno politiko. Zadeve, ki naj bi se po mnenju akterjev reševale v neinstitucionaliziranih delih družbe (civilna družba, kultura, šolstvo, ipd.) je v manjšinskem tisku predstavljeno v 32 odstotkih vseh prispevkov o Sloveniji, medtem ko *Delo* in *Primorske novice* takšne dogodke obravnavata le v 22 oziroma 19 odstotkih. Omenjena kategorija ne vključuje samo golih opisov dogodkov in akterjev iz civilne družbe, temveč tudi njihova prizadevanja po doseganju dogovorov brez neposrednega vključevanja administrativnega in parlamentarnega kompleksa države. Takšno sklepanje na okolje pa potrebuje dopolnitev z upoštevanjem uredniške politike medijev.

SUBVENCIONIRANJE INFORMACIJ

Da se manjšina v glavnem posveča institucionalni politiki in strankarskim razdorom v svoji sredini, v Sloveniji pa javno predstavljene zadeve vključujejo mnogo širši nabor akterjev in področij – kot to pokažejo časniki – je mogoče pojasniti s selektivno pozornostjo časnikov do posameznih družbenih področij in akterjev. Če urednike in novinarje obravnavamo kot 'vratarje' (angl. *gatekeepers*), ki "vzamejo zadeve, ki so jim všeč in verjamejo, da jih želijo tudi bralci" (Snider 1995: 286), potem je vsaj nesistematičnost poročanja tiska iz Slovenije mogoče razložiti z vplivom uredniške politike. Poleg tega vplivni javni akterji (od politikov do vidnih predstavnikov civilne družbe in ekonomije na obeh straneh meje) strežejo medije s subvencioniranimi informacijami,² torej z izjavami za javnost,

2 Subvencioniranje informacij s strani virov je v svojem delu *Beyond Agenda Setting* predstavil Oscar H. Gandy (1982). Viri distribuirajo medijem informacije, ki so že pripravljene za objavo ali naj bi za predelavo zahtevale kar najmanj stroškov, s čimer viri dobijo nadzor nad oblikovanjem vsebine medijev in posledično v določeni meri tudi javnega mnenja, mediji pa v tem procesu zmanjšujejo stroške zbiranja informacij.

prirejanjem novinarskih konferenc, na drugi strani pa se poročevalci zatekajo po informacije k tistim virom, za katere vedo, da nudijo najugodnejše razmerje med trudom, vloženim v iskanje "novice" in njeno učinkovitostjo. Prizadevanja za stroškovno učinkovitost medijev in skupin, ki si prizadevajo za dostop do javne sfere s subvencioniranjem informacij, se tako prekrivajo. Izvorni viri informacij poskušajo na svoje novinarske konference pritegniti kar največ novinarjev naenkrat, razposlati poročila o svojih produktih, akcijah, mnenjih in namerah na kar največje število medijskih hiš, brez tega, da bi za vsakega naslovnika posebej pripravljali sporočilo za javnost. Izjave za javnost, producirane s strani države, vplivnih političnih strank, interesnih skupin in močnih organizacij, so zato najpogostejši vir novic, saj raziskovalno novinarstvo zahteva veliko časa in denarja, domnevno kredibilni viri pa povečujejo število prispevkov in pomagajo povečati količino novic. Zato ne preseneča, da so množični mediji močno "naklonjeni tistim birokratskim virom, ki skrbijo za redne, kredibilne in končno tudi uporabne tokove informacij, za vpogled in podobe za konstrukcijo novic" (Gandy 1982: 13). Opisani odnos vzpostavlja visok vstopni prag za pozornost medijev, še posebej, če akterji niso člani relativno vplivnih zamejskih interesnih združenj in političnih strank. Pozornost tiska iz Slovenije si zamejski dogodki, v katerih nastopajo neznani posamezniki in skupine z obrobja nacionalnega družbenega prostora, priborijo le v strateško naravnanim tekmovanju s člani zamejskih strank in birokrati močnih interesnih skupin, ki imajo zaradi večje količine socioekonomskih virov tudi večje možnosti uspešnega subvencioniranja informacij za množične medije, v konkretnem primeru za nacionalne množične medije. Časopisi objavljajo prispevke o zadevah, ki so s strani uredništva označene kot pomembne, ker v njih nastopajo vplivni akterji (javno razpoznane, v družbi spoštovane osebe), obenem pa so te informacije podane s strani virov, ki veljajo za zanesljive, to so manjšinske stranke, Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ), Slovenska manjšinska koordinacija (SLOMAK), ipd. Če se tukaj navežemo na normativno vlogo medijev kot skrbnikov za odprtost javne sfere, je pomembna tudi ugotovitev, ki sta jo podala Makarovič in Rončević: "Obsežnega poročanja množičnih medijev o določeni manjšini zato ne moremo interpretirati kot indikatorja javne skrbi za določeno manjšino, temveč prej pokazatelja zanimivosti pojava za splošno javnost - skladno s tem, kar kot zanimivo opredelijo množični mediji" (Makarovič in Rončević 2006: 49). S takšnimi ugotovitvami o subvencioniranju informacij in sposobnosti določanja pomembnosti ter zanimivosti tem pa se spreminja tudi narava javne sfere. Dejanja akterjev, najsi bodo to člani javnosti ali pa mediji, niso več komunikativna, torej usmerjena k sporazumu, temveč strateška - usmerjena k uspehu, kar se bo potrdilo predvsem v nadaljevanju pri analizi konfliktov med Slovenijo in manjšino.

Drugačno sliko glede namenjanja pozornosti Sloveniji pa nudi manjšinski dnevnik. Vseh prispevkov o Sloveniji - skupaj z noticami - je bilo v vzorcu 308.

Vsebine so v veliki meri pokrivala dejanja vplivnih akterjev, ki se po Habermasovih besedah pojavljajo "pred javnostjo" in imajo veliko količino socialno-ekonomskih virov (1996: 375), s čimer se sicer potrjuje teza o subvencioniranju informacij s strani političnega in ekonomskega sistema ter drugih vplivnih, javno razpoznavnih akterjev. Pa vendar je medij namenil veliko pozornosti drugim podsistemom družbe, tudi javnim razpravam v okviru civilne družbe, v čemer se kaže vpliv uredniške politike in njeni zavezanosti bralcem pokazati dogajanje v Sloveniji skozi prizmo kompleksnih družbenih odnosov. Kljub geografski oddaljenosti manjšine od administrativnega in kulturnega centra Slovenije (velik del člankov obravnava dogodke v prestolnici Slovenije), je časnik beležil dogajanje z relativno organizirano sistematičnostjo. Če se potrjuje teza o subvencioniranju informacij, pa je manjšinski dnevnik glede podeljevanja pomembnosti obravnavanim temam o Sloveniji mnogo manj strateško naravnana kot tisk v Sloveniji, ko obravnava manjšinske teme. Ko te ugotovitve povežemo z ugotovitvami Brigitte Busch, ki pojasnjuje, da je načelo vzpostavljanja nacionalnih javnih sfer po drugi svetovni vojni dopuščalo glas manjšinam le v primeru geopolitičnih interesov in meddržavnih dogovorov (Busch 2004: 186), se zdi, kot da mediji v Sloveniji še vedno sledijo takšnemu konceptu javnosti. Manjšino obravnavajo najraje le v primerih, ko so njeni predstavniki dejavni v političnem sistemu, predvsem italijanskem, ali ko se slovenska politična elita z italijansko dogovarja o pravicah in položaju manjšine.

V MEDIJIH PREDSTAVLJENI KONFLIKTI MED SLOVENIJO IN MANJŠINO: NEODZIVNOST SLOVENIJE

Konflikt je izrecno omenjeno nasprotje med stališči, ocenami dogodkov, dejstev, dejanj o nekem skupnem objektu pozornosti, pri čemer sta identificirani vsaj dve strani oziroma dva akterja, ki sta vanj dejansko vpletena oziroma se nanašata na skupni objekt ali so omenjena tudi nasprotja med prihodnjim/preteklim delovanjem, napovedmi ali obljubami o nekem skupnem objektu pozornosti. Za uvrstitev v vzorec mora konflikt obravnavati problematiko in tematiko, ki vključuje prebivalstvo, dogodke ali družbene sisteme na slovenski strani meje ter na drugi strani manjšino.

V časniku *Delo* za proučevano časovno obdobje ni bilo zaslediti konfliktov med Slovenijo (oziroma akterji iz Slovenije) in manjšino (oziroma akterji iz manjšine).

V časniku *Primorske novice* so bili v proučevanem obdobju štirje prispevki, ki so opisovali konflikt med Slovenijo in manjšino. V manjšinskem časniku *Primorski dnevnik* je bilo v proučevanem času sedem konfliktov. Vsak prispevek v časnikih je obravnaval samo en konflikt; ti med seboj niso bili povezani oziro-

ma so vedno nastopali drugi akterji – vsaj na manjšinski strani – tako da namesto vzorca prispevkov lahko govorimo o vzorcu posameznih konfliktov.

Od štirih prispevkov v *Primorskih novicah* so bili trije konflikti v obliki član- kov in en v obliki komentarja. Dva konflikta sta se razvila ob vprašanju odnosa Slovenije in slovenske uradne politike do manjšine. Prvi od omenjenih dveh obravnava pogled Slovenije na manjšino in nedejavnost slovenske države pri povezovanju z manjšino. Drugi konflikt se je razvil ob vprašanju, ali naj manjšine dobijo svoje predstavnike v slovenskem parlamentu. Tretji konflikt (kategorija politika in civilna družba) se je razvil zaradi odnosa Slovenije do manjšine, kjer prva ne kaže zanimanja za sodelovanje na kulturnem, družbenem, ekonomskem in političnem področju, še več, kot trdijo predstavniki manjšin iz manjšinskih organizacij, Slovenija pogosto gleda na manjšino kot na proračunsko vprašanje. Četrty konflikt se razvije ob obravnavi zamejskega kulturnega delovanja, točneje okrog nezadostnega financiranja Slovenskega stalnega gledališča v Trstu.

Akterji slovenske strani pri vseh štirih konfliktih izhajajo iz slovenske politike ali pa nasprotna stran vidi uradno politiko kot akterja na nasprotni strani, ki naj bi bil sogovornik pri reševanju problemov. Akterji iz manjšine so dvakrat civilno- družbene organizacije manjšine (SLOMAK, SKGZ), enkrat kulturniki in enkrat manjšinski politiki, ki delujejo v manjšinskih strankah.

Viri konflikta, vsaj kolikor so predstavljeni v prispevkih, so trikrat slovenska politika in enkrat manjšinski politiki. Konflikti niso intenzivni, saj akterji niso v stiku oziroma ne komunicirajo neposredno. V 75 odstotkih (v treh konfliktih) tako predlaga rešitve samo manjšinska stran, razen pri enem konfliktu so podane rešitve, ki jih predlagata obe strani (pri vključitvi manjšinskih predstavnikov v slo- venski parlament). Pri tem konfliktu obe strani tehtata tudi argumente nasprotne strani, pri prvih treh konfliktih pa argumente nasprotne (slovenske) strani tehta le manjšina in obenem navaja rešitve.

Manjšinski časnik *Primorski dnevnik* beleži sedem konfliktov v sedmih pri- spevkih, ki so po obliki vsi članki, razen enega komentarja. Vsebine konfliktov: slabo čezmejno povezovanje, ki ga zavira Slovenija oziroma njena politika (dva konflikta); sprava o drugi svetovni vojni in njenih posledicah, katero zavirata tako slovenska kot italijanska politika; trije konflikti se razvijejo ob vprašanju Lipice in lastnikov zemljišč, ki se nahajajo na drugi strani meje in so člani manjšine; en konflikt zadeva Rome iz Ambrusa, ki rabijo za ponazoritev obravnavanja manjšin s strani Slovenije.

Dva prispevka o konfliktih sta bila uvrščena v kategorijo politike (29 odstotkov vseh konfliktov), en prispevek je obravnaval politiko in gospodarstvo, trije politi- ko in civilno družbo in eden spravo po drugi svetovni vojni. Ko obravnavamo vse prispevke, je bila izvorni vir konfliktov v 71 odstotkih (pet konfliktov po številu)

slovenska politika, v 14 odstotkih manjšinski politiki in prav tako v 14 odstotkih slovenska in italijanska uradna politika. Vsebine konfliktov so bile v 43 odstotkih nezavzetost slovenske politike do problemov manjšine, prav tako v 43 odstotkih ne vključevanje manjšine v uradno institucionalno delovanje slovenske politike in v 14 odstotkih nesodelovanje italijanske in slovenske politike.

Ostrih konfliktov je bilo 29 odstotkov od vseh konfliktov v vzorcu, 14 odstotkov izrazitih konfliktov, po 29 odstotkov pa je bilo blagih konfliktov oziroma akterji niti niso bili v stiku, temveč jih na nasprotno bregove v razpravi postavljajo avtorji prispevkov. V 29 odstotkih so bili akterji obeh strani brezpogojno pripravljani na reševanje problemov in so predstavljali konkretne rešitve, v 14 odstotkih so rešitev problema pogojevali z uveljavitvijo dela svojih interesov. V 29 odstotkih je samo ena stran (manjšinska) navajala rešitve, prav takšen odstotek prispevkov je bil brez navedb rešitev ene ali druge strani. Rešitve s tehtanjem argumentov nasprotne strani je vedno podajala samo manjšina, in sicer v 29 odstotkih konfliktov, v 43 odstotkih je manjšina tehtala argumente slovenske strani, v dveh primerih konfliktov pa teh potez ni potegnili niti manjšina, temveč je bil konflikt opisan samo s strani avtorja brez ocene rešitev in argumentov, kot bi jih (ali sta jih) mogoče podali sprti strani. Tukaj ločujemo med podajanjem rešitve in argumentiranim predlogom rešitve.

V veliki večini javno obravnavanih zadev v obeh časnikih problemi izhajajo iz uradne slovenske politike, ki bodisi ne posveča pozornosti manjšini bodisi je ne vključuje v slovenski politični sistem. Sklepajoč na politično okolje se ponuja tudi trditev, da te probleme zaznava predvsem manjšina, medtem ko v Sloveniji ni ne volje ne dejanj, ki bi konflikte poskušali odpraviti. Medtem ko je manjšina v večini primerov vsaj pretehtala argumente akterjev iz Slovenije – če ni tudi predlagala konkretnih rešitev – slovenska stran večinoma ni tehtala argumentov manjšine, ob odgovoru na problem je kvečjemu izrazila pripravljenost na sodelovanje oziroma ponudila neargumentirano rešitev. V procesu javne razprave manjkajo komunikacijski tokovi od političnega sistema Slovenije do manjšine, ki jih vsaj v vzorcu ni bilo zaslediti, s tem pa se krni politična svoboda manjšine. Ob tem je pri manjšini mogoče potegniti vzporednice s teorijami o subvencioniranju informacij in teorijami okvirjanja, ki poudarjajo boj za vidnost v mediatizirani javni sferi s pridobivanjem zavezništev, ali vsaj s tem, da akterji definirajo, kaj je v konfliktu pomembno – na kratko, manjšina poskuša zadevo okvirirati tako, da bi podano mnenje o njej kar najbolj pozitivno odmevalo v javnosti, to pa najlažje stori z zmanjševanjem stroškov pri zbiranju novic, ki jih objavlja časnik. Manjšina poskuša vplivati na javnost na obeh straneh meje s tem, da v kar največji meri ocenjuje dejstva in jih selekcionira v svoje dobro mimo odgovora Slovenije – ki pa ga tako ali tako ni, kar je pomembna ugotovitev. S tem manjšina pridobiva prednost v interpretativnih shemah, ki jih uporablja javnost. V tem procesu, ki ga spremlja neodzivnost Slovenije, je vidno prizadevanje za poudarjanje ene perspektive, ki

naj v končni fazi izrine vse druge zunaj dosega interpretacij članov javnosti. Za dosego tega cilja akterji iz manjšine uporabljajo krepitev zunanje razpoznavnosti, ob čemer ponovno poudarjam, da te strategije Slovenija ne uporablja.

Krepitev zunanje razpoznavnosti je mogoče razložiti ob pomoči teorije socialnih reprezentacij, kjer si manjšina prizadeva za spremembo ravnanja Slovenije (njenegega političnega sistema) s tem, da s svojim vplivom poskuša zanetiti dvom pri akterjih: "Dvom izvira iz srečanja s tistim, kar je drugačno. V mnogih eksperimentih se dvom ne pojavlja kot dan, temveč kot produkt vpliva" (Moscovici 1976: 105). Vplivanje manjšine na Slovenijo poskuša pri zadnji spremeniti reprezentacijo manjšinskega družbenega sveta, kar naj bi sprožilo konflikt med starejšo reprezentacijo realnosti in podano novejšo sliko. Kolikor sklepamo na dogajanje v družbenopolitičnem okolju, pa teh konfliktov na strani Slovenije ni zaznati. Časniki poročajo predvsem o strategijah predstavljanja manjšine, katere informacijski tokovi so usmerjeni k Sloveniji. V tem smislu manjšina uporablja "aktivno ali voljno vidnost", ki "je v svojem bistvu reprezentativna" (Splichal 2004: S21). Kolikor rabi za oblikovanje konsenza o perečih vprašanjih med samo manjšino, pa je z enako močjo usmerjena tudi navzven, k naslovniku (Sloveniji), pri katerem poskuša vzbuditi dvom in odziv. Neodzivnost Slovenije pa tukaj kaže na njeno moč spregledati napore manjšine po prepoznavnosti. Namreč, če je mnenje naslovnice močno homogeno, manjšina potrebuje relativno veliko moč okvirjanja zadev, da bi v naslovnici zanetila dvom v trenutno interpretacijo situacije.

Kolikor analizirane prispevke obravnavamo kot izhodne informacije, na podlagi katerih je mogoče sklepati na pozornost medijev do okolja, imajo (v primerih konfliktov) akterji iz Slovenije dostop tako do slovenskih kot manjšinskih medijev, kar pa ni vedno mogoče trditi za dostop manjšine do tiska iz Slovenije. Dostop je razumljen kot pojavljanje v časnikih in pozornost do akterjev, pa naj si ti za to prizadevajo ali ne. Vsaj pri časniku *Primorske novice* pri politikih iz Slovenije v večini primerov (75 odstotkov) ni zaslediti, da bi učinkovito uporabljali strategije povečevanja vidnosti ob manjšinskih vprašanjih - največkrat jih v konflikt pritegne manjšina ali poročanje časnika. Pri manjšinskem časniku je takšnih primerov manj (29 odstotkov), saj so akterji z obeh strani predstavljeni kot aktivni udeleženci v reševanju vprašanj, čeprav je vloga akterjev iz Slovenije predstavljena bolj pasivno kot vloga manjšine. Mogoče je sklepati, da si manjšina vedno prizadeva za pozornost, ki ji jo mediji namenijo toliko več, kolikor so po uredniški in geografski usmeritvi bližji manjšini. Časnik *Delo* pa popolnoma spregleda pereče zadeve med Slovenijo in manjšino, ki glede na prisotnost v drugih dveh časnikih nedvomno obstajajo.

Po dokazovanju Leona Mayhewja vplivanje preko medijev deluje v dveh stopnjah, in sicer vir informacij najprej vpliva na medije, mediji pa na občinstvo (Mayhew 1997: 252). Sledeč takšnemu modelu je manjšina s svojim prepričeva-

njem in strategijami vplivanja na medije najmanj uspešna v osrednji Sloveniji, bolj v primorski regiji, in seveda najuspešnejša pri manjšinskem časniku, medtem ko si akterji iz Slovenije (slovenski politiki) ob manjšinskih vprašanjih niti ne prizadevajo za vpliv na medije in v drugi stopnji na javnost – glede na vzorec popolnoma nič v osrednjem slovenskem časniku – deloma le ob promocijsko-protokolarnih obiskih manjšine, ki so zabeleženi v manjšinskem tisku – v *Primorskih novicah* pa v aktivni vlogi nastopajo v 25 odstotkih člankov. Manjšinski medij akterjem iz Slovenije sicer namenja veliko pozornosti, vendar skoraj vedno kot “zunanjemu” viru konflikta, ob tem da vir (akterji iz Slovenije, slovenska politika) slednjega ne sproža z medijsko usmerjenimi akcijami in dogodki, kar je značilno za manjšino, še več, iz člankov je razbrati, da vir konflikta niti ne odgovarja na pozive in argumente manjšine. Takšno ugotovite podkrepi tudi popoln primanjkljaj prispevkov, ki bi obravnavali odgovore slovenske strani na predstavljene probleme in vprašanja. Na medijskem področju se kaže moč Slovenije, ki si jo zato manjšinski akterji in mediji vedno izberejo za nujni objekt pozornosti ob reševanju zadev, ki se tičejo akterjev na obeh straneh meje.

Vloga medijev – in s tem urednikov in novinarjev – na obeh straneh meje je v omenjenih procesih nasprotna. Manjšinski mediji so dovzetni za vpliv manjšine, obenem pa bralcem predstavljajo nasprotno stran (Slovenijo) kot neodzivno. Z drugimi besedami, manjšina uspešno subvencionira informacije in določa pomembnost zadev preko manjšinskega časnika. Učinkovitost subvencioniranja informacij manjšine je razumljivo manjša v Sloveniji, ob tem, da se konfliktna vprašanja v slovenskih časnikih ne pojavljajo. Po teoriji socialnih reprezentacij neodzivnost in molk povečujeta kredibilnost “vladajočih” ob vedno navzoči prepovedi kritičnosti, ki gre tukaj z roko v roki s konsenzom novinarjev in urednikov, da manjšinska vprašanja za bralce niso zanimiva. Kot dokazuje Moscovici, pa “[je] konsenzualna tišina notranji pogoj za prisotnost resnične moči” (Moscovici 1993: 198), ki jo v našem primeru izraža Slovenija. Javna razprava je s tem v domeni tistih, ki imajo dovolj socioekonomskih virov za subvencioniranje informacij, to so politične elite z obeh straneh meje, in v domeni medijev, ki skladno s prvimi po uredniških kriterijih določajo okvire javne razprave.

NESORAZMERJA V ČEZMEJNI JAVNI SFERI

Na začetku postavljeno vprašanje, ali lahko govorimo o čezmejni javni sferi ali pa o dveh ločenih sferah (v domeni Slovenije ali manjšine), dobi odločen odgovor skozi analizo dejanskega stanja: čezmejna javna sfera obstaja, zaznamuje pa jo temeljno nesorazmerje v participaciji in odzivnosti članov javnosti in medijev v javni razpravi.

Analiza izhodnih in vhodnih informacij pokaže na moč Slovenije prezreti napore manjšine po njenem odgovoru na postavljena vprašanja, kar kaže na odsotnost diskurzivnih forumov za testiranje vpliva. Diskurzivni modeli temeljijo ravno na recepciji in odgovoru naslovljenca sporočila, iz besedil vseh treh časnikov pa je razbrati, da reprezentacija pozicij in mnenj manjšinskih akterjev ne izzove produkcije nasprotne reprezentacije, kot bi si lahko zamišljali javno razpravo, ki jo zaznamuje soočenje mnenj različnih strani. Ta dimenzija ni pokrita tako pri rezultatih analize izhodnih informacij, saj ni mogoče sklepati, da je javno problematizirana zadeva izzvala reakcijo naslovljenca, niti pri analizi pozornosti medijev, saj ob predpostavki, da so se v dejanskosti akterji tudi soočili, o preoblikovanju njihovih interesov niso poročali niti časnika iz Slovenije niti manjšinski medij. Pa tukaj ne zasledujemo idealistične koncepcije tiska, kot jo je denimo predstavil Habermas v opisu zgodnje meščanske javne sfere, kjer se je razprava med udeleženci istega časovno-prostorskega konteksta nadaljevala naprej v tisku, ta pa je zopet rabil za vir razprave v obliki konverzacije (Habermas 1989: 58). Četudi je javna razprava konceptualizirana kot soočenje simbolnih reprezentacij javnosti o skupnem objektu pozornosti, takšne reprezentacije producirata v glavnem samo manjšina in manjšinski medij. Niti manj normativno naravnane konceptualizacije mediatizirane javne sfere, kjer so mediji in njihove vsebine simbolne oblike (vpliv), ne nudijo veliko opore za oceno, po kateri naj bi se akterji iz Slovenije in manjšine enakopravno borili za pozornost članov družbe (tako v Sloveniji kot med manjšino) in za pridobitev njihovega strinjanja v določenem konfliktu. Resda manjšinski medij namenja nesorazmerno veliko pozornosti različnim kategorijam javnih akterjev iz Slovenije, vendar so ti ob problematičnih zadevah predstavljeni pasivno. Njihova tišina je izraz moči spregledati napore manjšine po prepoznavnosti, po drugi strani pa izraz uredniške politike manjšinskega medija.

Časniki, pa naj bodo to manjšinski ali iz Slovenije, dogodke preko meje največkrat predstavljajo, kot so jih definirali organizatorji, pomene razložijo, kot jih podajo organizatorji, ter redko intervenirajo s kritično analizo ali poglobljenim komentarjem - v regionalnem časniku *Primorske novice* je bilo komentarjev sicer 10 odstotkov vseh prispevkov, vendar v nobenem ni bilo zaslediti opisa konfliktnih tem, v manjšinskem časniku pa je bilo komentarjev šest odstotkov od vseh 122 prispevkov, od katerih je en prispevek komentiral konfliktno dogajanje med Slovenijo in manjšino. Manj kot en odstotek vseh prispevkov v časniku *Primorski dnevnik* je torej kritično komentiral odnos med Slovenijo in manjšino, vsi drugi konflikti so bili predstavljeni tako, kot so dogodek nameravali predstaviti glavni akterji, torej manjšina. Majhen delež komentarjev in konfliktov kaže tudi na to, da se je v medijih močno zasedrala ideologija "objektivnega" poročanja, ki ima za posledico distanciranje od družbenih problemov. Pristop je pri tisku iz Slovenije mogoče razložiti z nizko stopnjo zanimanja za probleme manjšine, pri manjšinskih medijih pa z izogibanjem sprožanja konfliktov s strani časnika.

Naravo čezmejnega javnega komuniciranja zaznamujejo trije medsebojno prepleteni procesi: (a) Poleg pregovorno nizke nesorazmernosti v pozornosti vsi mediji na obeh straneh meje največ pozornosti namenjajo institucionalnemu oziroma sistemskemu dogajanju v sferi politike in ekonomije. Če manjšinski medij še pokriva civilnodružbeno dogajanje v Sloveniji, pa tisk iz Slovenije prikaže komunikacijske napore civilne družbe v manjšini le ob izrazitih konfliktih, ki jih razkrijejo manjšinske civilnodružbene skupine. (b) Naslednja značilnost čezmejne javne razprave je visoka stopnja subvencioniranih informacij, kar je neposredna posledica osredotočenosti medijev na politični in ekonomski sistem, v katerih imajo akterji relativno veliko socioekonomskih virov v primerjavi s civilno družbo. (c) Tretja dimenzija pa označuje neprestane napore manjšine po prepoznavnosti in stimuliranju povratnega toka informacij iz Slovenije, ti nameni pa odkrivajo klasični odnos med "večino" (Slovenijo) in manjšino, kjer si slednja ob konfliktih – in preko njih – prizadeva za vidnost in družbeno prepoznanje. S tem po teoriji socialne reprezentacije (Moscovici 1976) manjšina kaže na željo in namero postati upoštevanja vreden in – to je pomembno – neodvisen sogovornik močne "večine", v našem primeru Slovenije. Neodzivnost akterjev in medijev iz Slovenije pa kaže na zmožnost preziranja konfliktov, kar naj bi pomenilo, da so z intenzivnostjo in s kakovostjo načinov komuniciranja z manjšino v veliki meri zadovoljni.

VIRI IN LITERATURA:

- Beltram, Peter (1986) "Množični mediji in narodne manjšine." *Razprave in gradivo* 19: 229–240.
- Busch, Brigitta (1999) *Der virtuelle Dorfplatz. Minderheitenmedien, Globalisierung und kulturelle Identität*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- Busch, Brigitta (2004) *Sprachen im Disput. Medien und Öffentlichkeit in multilingualen Gesellschaften*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- Dewey, John (1999) *Javnost in njeni problemi*. Ljubljana: FDV.
- Gandy, Oscar H. (1982) *Beyond Agenda Setting: Information Subsidies and Public Policy*. Norwood: ALEX Publishing Co.
- Habermas, Jürgen (1984) *The Theory of Communicative Action. Volume One: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1989) *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- Habermas, Jürgen (1996) *Between Facts and Norms*. Cambridge: Polity Press.
- Komac, Miran (2007) "Mediji in 'nove' narodne manjšine." V Miran Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 373–389.
- Makarovič, Matej in Borut Rončević (2006) "Etnične manjšine v slovenskih množičnih medijih." *Družboslovne razprave* 22(52): 45–65.
- Mayhew, Leon H. (1997) *The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moscovici, Serge (1976) *Social Influence and Social Change*. London: Academic Press.
- Ribolica, Sonja (2007) "Meja v glavah." *Primorske novice* (3. april).
- Snider, Paul B. (1995) "Mr. Gates' revisited: a 1966 version of the 1949 case study." V Oliver Boyd-Barrett in Chris Newbold (ur.) *Approaches to media*. London: Arnold: 283–286.
- Splichal, Slavko (1990) *Analiza besedil: Statistična obravnava jezikovnih podatkov v družboslovnih raziskavah*. Ljubljana: FSPN.
- Splichal, Slavko (1997) *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: FDV.
- Splichal, Slavko (2004) "Vidnost in moč v javnem mnenju." *Javnost* 11(S): 13–27.

Susič, Emidij (1986) "Komunikacijski tokovi med matico in manjšino." *Teorija in praksa* 23(12): 1524–1535.

Thompson, John B. (1995) *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Stanford: Stanford University Press.

SLOVENE PERIODICALS IN THE USA, 1891–1920

In this article the history of Slovene periodicals, i.e. newspapers and monthly and bimonthly reviews and annual almanacs in the United States of America from 1891 until early 1920s will be presented. Immigrant newspapers and other periodicals in general played an important role in keeping ethnic identities alive among American ethnic groups. They represented one of the most important expressions of the life of ethnic communities and at the same time also provided news of the cultural, economic, political, and other activities within them. History of ethnic periodicals in the U.S. mirrors the history of ethnic groups in the U.S. and this article will prove this assumption for the Slovenes in the U.S. There were ca. 100 titles printed. Some ceased publication after a few issues; some are still published today.

Keywords: Slovene Americans, ethnic press, immigration, ethnic groups in the U.S.

SLOVENSKI PERIODIČNI TISK V ZDA, 1891–1920

V pričujočem prispevku bo predstavljena zgodovina slovenskega periodičnega tiska v ZDA, to je časopisja, mesečnikov in štirinajstdnevnikov, revij in koledarjev, in sicer od leta 1891 do začetka dvajsetih let dvajsetega stoletja. Priseljensko časopisje in druga periodika sta na splošno igrala zelo pomembno vlogo pri ohranjanju zavesti o obstoju etničnih skupnosti v ZDA, še zlasti med njihovimi pripadniki. Priseljenska periodika je bila in je še danes eden najpomembnejših izrazov življenja omenjenih skupnosti; obenem pa je poročala o njihovih kulturnih, političnih in drugih aktivnostih. Zgodovina etnične periodike je odsev zgodovine etničnih skupnosti v ZDA, kar se bo v pričujočem članku potrdilo za slovenske Američane. Ti so objavili okoli 100 naslovov. Nekateri časopisi so prenehali izhajati že po nekaj številkah, nekateri izhajajo še danes.

Ključne besede: slovenski Američani, etnično časopisje, imigracija, etnične skupine v ZDA

INTRODUCTION

In this paper I am going to present the history of Slovene periodicals, i.e. newspapers and monthly and bimonthly reviews and annual almanacs in the United States of America from 1891 until early 1920s. Immigrant newspapers and other periodicals in general played an important role in keeping ethnic identities alive among American ethnic groups. They represented one of the most important expressions of the life of ethnic communities and at the same time also provided news of the cultural, economic, political, and other activities within them. History of ethnic periodicals in the U.S. mirrors the history of ethnic groups in the U.S. and this paper will prove this assumption for the Slovenes in the U.S.

Slovenes are one of the smallest European nations. Before World War I, ca. 1.3 million Slovenes lived in the Slovene ethnic territory. Most of them live today in the Republic of Slovenia, which was part of Yugoslavia during 1918–91 and since 1991 has been an independent nation. As members of indigenous minorities, Slovenes live also in border regions of neighboring Italy, Austria, Hungary, and Croatia. From the middle Ages until 1918, most of the Slovene ethnic territory was part of the Habsburg Monarchy (Gow and Carmichael 2000; Klemenčič and Žagar 2004).

Mass emigration of Slovenes started in the 1870s. According to the US Census of 1920, there were 208,552 inhabitants with Slovene as their mother tongue in the United States (14th U.S. Census ... 1923: 967–1007). Most of them found work in the mines and industries around the Great Lakes (Ohio, Illinois, Minnesota, Wisconsin); in New York and Pennsylvania; in the West (California, Oregon, Washington); and in the mountain regions of Colorado, Wyoming, and Montana. Most of the Slovene immigrants to the United States settled in cities, where they typically founded Slovene ethnic neighborhoods, defined as the part of a city or town with a large enough Slovene community that at least one of the ethnic organization structures existed: a lodge of a Slovene fraternal benefit society, a Slovene national home, a Slovene or mixed Catholic or Evangelical ethnic parish, or the editorial offices or publisher of a Slovene ethnic newspaper.

Slovene fraternal benefit organizations are insurance companies that came into being during the period (beginning of the 1880s) when the United States did not have any kind of insurance. The fraternal organizations insured workers against accidents at work or illnesses. These organizations used their profits to support cultural and editorial activities of the Slovene immigrants. These are centralized organizations composed of individual lodges, which are still active today in Slovene communities. The most important were Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ – Slovene National Benefit Society), headquartered in Chicago, Illinois, Kranjsko slovenska katoliška jednota (KSKJ – Grand Carniolian Slovenian Catholic Union), headquartered in Joliet, Illinois; Južnoslovenska katoliška

jednota (JSKJ – Yugoslav Catholic Union), headquartered in Ely, Minnesota; Slovenska dobrodelna zveza (SDZ – Slovene Mutual Association), headquartered in Cleveland, Ohio; and Slovenska svobodomiselna podporna zveza (SSPZ – Slovene Freethinking Benefit Society), headquartered in Chicago.

The KSKJ demanded that its members be active Catholics; while the SNPJ did not mix the religious beliefs of its members with the operation of the society, because it proclaimed that the religious beliefs of individual members were their private affair. The SNPJ ideologically consisted of two wings, liberal and socialist. Its leading members were active in the socialist workers movement in the United States. Most of these organizations had their own organ of communication. They either published their own newspaper or published their business news in existing Slovene ethnic newspapers (Klemenčič 1996: 21–31).

Ethnic parishes played an important role in the life of Slovenes in the United States. The first Slovene parish was founded in 1871 in St. Stephens (formerly Brockway), Minnesota. By 1920 there were 40 US Slovene Catholic parishes and one Protestant parish. These parishes were important also in the cultural and educational life of American Slovenes. They established their own parish schools where there were enough Slovene believers. Priests also published extended parish reports in either special publications or in ethnic newspapers (Friš 1995; Kolar 2001: 125–147).

Slovene immigrants in the United States also built Slovene national homes. In these buildings, meetings of the lodges and cultural events and parties took place. In larger communities, Slovene national homes consisted of two-story buildings with one smaller and one larger hall for cultural events, smaller rooms for meetings of lodge committees, and their own libraries. The first Slovene national homes were built by fraternal benefit societies. In 1905 only two homes of Slovene societies existed, in Chicago and Johnstown, Pennsylvania. During the next ten years more new Slovene national homes were built: in Rock Springs, Wyoming; Frontenac, Kansas; Herminie, Pennsylvania; and Ely, Minnesota. The building of Slovene national homes reached its peak in the 1920s (Valenčič 2001: 187–191; Klemenčič 1995: 219–224).

Various organizations of Slovene immigrants in their settlements also provided the basis for individual members of the Slovene American community to become involved in American politics at all levels (Klemenčič 2001: 185).

Slovene Americans also showed their interest in the events in the old homeland, especially during periods of political crisis such as World War I, or when an accident or a natural catastrophe happened in their ancestral villages.

In this paper the history of the Slovene ethnic periodicals will be presented as part of the Slovene American experience. It is obvious that I used methods that

are common among historians i.e. I gathered archival materials and literature and then wrote this article on the basis of the gathered materials and general knowledge on the history of Slovene Americans in the period from 1891 until 1920.

CHARACTERISTICS OF SLOVENE ETHNIC NEWSPAPERS AND OTHER PERIODICALS

Slovene ethnic newspapers and other periodicals played an important role in keeping Slovene ethnic identity alive among Slovene Americans. They represented one of the most important expressions of the life of ethnic communities and at the same time also provided news of the cultural, economic, political, and other activities within them. For the publication of a paper, three conditions had to be met: (1) an editor who hired journalists and reporters must have been named; (2) the editor had to arrange for the printing of the paper; (3) he had to ensure distribution of the paper. One additional very important condition was a lively Slovene community, in which activities worth writing about were many.

Newspapers and periodicals began to be published approximately ten years after a Slovene settlement began to be formed in a certain city. It was the time period necessary for the Slovene immigrants to establish conditions that would allow for publication of a newspaper (Velikonja 1981: 112–126). Of course it was not the process, which was similar everywhere. Quite often a newspaper was established soon after the Slovenes settled in a certain region, or, in some cases, much later (Klemenčič 1991: 300).

The idea to start publishing the first Slovene ethnic newspaper in the USA was born in 1889. At the beginning it did not receive much attention from the Slovene immigrants. Most of them at first did not intend to settle permanently in the United States. They settled as “birds of passage” and wanted to earn as much money as possible in the shortest time possible. Therefore, at least in the beginning, they were not interested in any additional activities, except work (Klemenčič 1991: 300).

From 1891 onward, Slovene ethnic newspapers were started in the main US settlements of Slovenes. Sometimes the hometown of the editor determined the place of publication. Newspapers and other periodicals differed in size, number of copies printed, and frequency of publication.

According to their contents, the periodicals of Slovene immigrant communities can be divided into (1) political and organizational press (i.e. *Proletarec*, the organ of the Slovene section of Yugoslav Socialist Federation; *Prosveta*/Enlightenment, the organ of SNPJ etc.); (2) religious publications (i.e. *Ave Maria*, a monthly review published by Franciscans, organs of different Slovene parishes) and (3)

other periodicals (i.e. *Enakopravnost* and *Nova domovina* and its successors-see below, *Glas naroda* etc.) Approximately 40% of Slovene American newspapers and other periodicals were conservative; others were more liberal, a few were even socialist. Some were issued only for a very short period; others were printed for decades – some of them are still published today. The newspapers were read not only by local readers where they were printed; quite often they had audiences across the country. This was true especially for organs of fraternal organizations.

Slovene ethnic newspapers in the United States played a leading and leadership role among Slovene immigrants. They not only followed events in Slovene communities but also influenced political and economic activities of the immigrants.

POLITICAL AND ORGANIZATIONAL PRESS

Political and organizational publications, including those of ethnic fraternal benefit societies, were the most widely distributed and numerous. There were many reasons for this:

- 1) The first was the very colorful spectrum of political views among American Slovenes. They brought with them from their homeland a division into two political blocks, i.e. so-called “conservatives,” who were connected especially with the Catholic Church, and “progressives” (liberals), who did not care so much about religion and the Catholic Church hierarchy but were concerned about social issues. Both groups organized and sustained their fraternal, cultural, and other organizations and published their own newspapers and other publications. In the largest Slovene settlements, therefore, quite a few different politically oriented Slovene newspapers were published. It is interesting to note that some American Slovene organizations tended to be politically neutral, however.
- 2) Slovenes settled in numerous places in almost all the country except the South. The settlements were quite dispersed and the distances between them very great. Each of the settlements also had its own local characteristics.
- 3) At the turn of the 20th century quite a few Slovenes lived in the United States; their numbers had been growing following the mass immigration that lasted until the mid-1920s (Susel 1992: 239–240).

From the monetary support point of view there were two kinds of ethnic newspapers. The first were privately owned by one family, by groups of people

of the same political persuasion, or by merchants and investors. The publishers of these newspapers depended on, advertisements, private contributions, etc., and as such they were part of the market economy. If they got and sustained the support of the Slovene community (i.e., enough subscribers and advertisers) they succeeded; if not, they disappeared. Another reason for disappearance of ethnic newspapers was dying out of ethnic communities or migrations of subscribers.

The second kind of newspaper was supported by fraternal organizations as their official organs. The profits from the paper itself played a secondary role in these cases. Every member of these fraternal organizations had a paid subscription to the official issues of the paper. He had to cover part of the price for the other issues of the paper, which were also supported by the funds of the fraternal organization. Some of the papers published by fraternal organizations (like *Prosveta* for SNPJ) were dailies and were used for expression of views of the members on political issues (Susel 1992: 238–239).

Ethnic newspapers had to publish issues of interest to their readership. In addition to political news from Europe and the United States, they provided news about events in US Slovene settlements and also those in the old homeland. The latter were of interest primarily to the readers who were immigrants and who were emotionally still very connected with the old country.

Advertisements were also of interest to the readership, and they also constituted an important source of income for every newspaper. They contained invitations for various events in the Slovene ethnic communities, offers of services by Slovene organizations and products from Slovene producers or merchants, and advertisements for products of those non-Slovenes who sold to the Slovene community. The immigrants could also search for work or find relatives through these announcements (Sulič 1991: 336–337).

As already mentioned, the first Slovene immigrant newspaper began publication on September 3, 1891, in Chicago. The weekly *Amerikanski Slovenec* (American Slovene) was published by craftsmen from Bela krajina who had lived there for ten years or more. Anton Murnik, a former officer in the Austrian imperial army, became the newspaper's editor-in-chief as well as the board director, while Ivan Grilec became the associate editor and contributor of short stories and articles for the new publication (Jerič 1931: 8–15). The fear of "Americanization" of American Slovenes, i.e., disappearance of Catholic faith and Slovene language among Slovene immigrants (and especially their children), was mentioned as the main reason for publishing the paper (Spominska knjiga ... 1931: 46–47). The *Amerikanski Slovenec* published news from Europe and America and also from the life of the ethnic community.

One can not judge the outlook on the world of the first publishers of *Amerikanski Slovenec* because they issued only ten numbers. Ivan Molek, the American Slovene socialist and perhaps one of the most interesting figures among American Slovenes (Božič-Horvat 2007), noted in an article that *Amerikanski Slovenec*, while it was published in Chicago, was not a strictly Catholic-oriented newspaper. All of its founders (with the exception of Murnik, perhaps) were relatively liberal, while Grilec already showed fairly radical views (Molek 1941: 28–29).

Publishing of the *Amerikanski Slovenec*, though, proved to be too hard a task for Murnik and his collaborators. Owing to the problems, Murnik sold the paper for \$450 US to Msgr. Joseph F. Buh, the priest in Tower, Minnesota (Tower Dom je Amerikanskega Slovenca 1892: 1). The eleventh issue was published in Tower on March 4, 1892. The new publishers defined as the main mission of the paper sustaining of the Catholic faith and the Slovene language among Slovene immigrants in the United States (Spominska knjiga ... 1931: 49).

The circulation of the paper was ca. 550 at the beginning of its Tower period (Friš 1991: 405). Although the quality of the paper improved (Jerič 1931: 10), the publishers had to fight many problems. The main problem was, of course, financial support. According to the reports of Jurij Trunk, ca. 1000 Slovenes lived in Tower in 1903 (Trunk 1912: 501); in 1892 they were even fewer. The *Amerikanski Slovenec* continued to be published in Tower until 1899, when Buh sold it to the Slovene-American Press Association in Joliet, Illinois, for a few hundred US Dollars. The most prominent personality in that association was Rev. Frančišek S. Šušteršič (Nekaj črtic ... 1916: 1–2). Monsignor Buh had to sell the paper because of the problems caused by publishing announcements about the unsuccessful attempt to establish a Slovene settlement in Eden Valley near Ukiah in northern California.

This settlement was developed on a 10,000-acre complex bought in 1896 by Fr. Peter J. Jeram, a Catholic priest. He thought it would be better for the spiritual and economic health of the Slovenes of San Francisco if they would move to this farm. Father Jeram wanted to organize the settlement on a co-operative basis; every member would work for the entire settlement for five years for everyone's benefit. The land would be divided later. All the inhabitants of the settlement would have the same duties and privileges. Many settlers did not like this way of life, which *Ave Maria Koledar* described as "communist." Disputes developed between Father Jeram, who decided everything by himself, and the rest of the settlers. Therefore the settlement failed to thrive and it finally collapsed after Father Jeram was drowned in the nearby river (Cesar-Nedzbala 1990: 87–102; Klemenčič 1999: 373–380).

The Slovene American community was unhappy because Msgr. Joseph Buh allowed Father Jeram to publish advertisements about the settlement and because Monsignor Buh did not fight decisively enough against what Jeram was doing in Eden Valley, even after he was made thoroughly acquainted with Jeram's activities, from which so called Eden Valley scandal developed (Molek 1931: 32-42).

Amerikanski Slovenec was published for the first time in Joliet on November 22, 1899 (Slovenci v Ameriki 1989: 1). At the beginning, it had 600 subscribers, which rose during the next few years to ca. 2000. The increase in the number of Slovene immigrants to the United States and the increased prosperity of those who had lived in the country for some years, as well as the fact that *Amerikanski Slovenec*, after it moved to Joliet, became an organ of the KSKJ, played a role (Friš 1991: 408-411). In 1914, due to a difference of interests between KSKJ and the publishers of *Amerikanski Slovenec*, the leadership of KSKJ decided to establish its own organ, *Glasilo KSKJ*, published beginning in 1915. *Amerikanski Slovenec* experienced some financial and technical difficulties and was sold to a German immigrant, Edward Winkler (Jerič 1931: 11). Later it changed owners, publisher, and name quite frequently but it is however still published.

As a result of the Eden Valley scandal and also because not all American Slovenes were happy with the strictly clericalist orientation of the *Amerikanski Slovenec* edited by Monsignor Buh, a new newspaper, the *Glas naroda* (Voice of the People) was founded in 1893 by Frank Sakser, entrepreneur, publisher, and owner of *Hrvatski Svjet* (an organ of Croatian immigrants to the United States) and also co-founder and leader of JSKJ (Klemenčič 1999: 40). *Glas naroda* was published in New York. The first issue was printed on September 27, 1893. From July 1898 the paper was issued twice a week; from December 1901 to September 1903, three times a week, after which it became a daily. The *Glas naroda*, with 14,000 copies being printed, was distributed beyond the local community. Among those who published in it were Murnik and Grilec, the former contributors to the *Amerikanski Slovenec* (Bajec 1966: 273-324; Bajec 1980: 14).

In 1899 a Slovene ethnic newspaper was begun in the largest Slovene ethnic US settlement, Cleveland, Ohio. Anton Klinc started to publish a monthly, *Narodna beseda* [People's Word], which ceased publication after six months. After that, a printing and publishing company was established, which printed a weekly, *Nova domovina* [New Homeland], from November 1899 until June 1908. First editors were Anton Klinc, Ivan Pucelj and Fr. Frančišek Kerže. On June 5, 1908, instead of *Nova domovina*, *Amerika* [America] began publication. Its first editor was John

Grdina. *America* was later renamed *Clevelandska Amerika* [Cleveland America] and soon became a daily (Bajec 1980: 17–18). In February 1919 it was renamed *Ameriška domovina* [American Home]. *Ameriška domovina* was owned by the family Debevec. It ceased publication in August 2008. Throughout its existence it has been a conservative Catholic newspaper and, as such, very critical towards the so-called progressive camp. It was the only Slovene ethnic newspaper which did not depend in its editorial policy on the policy of a fraternal or political organization. Its main source of income, in addition to subscriptions, has been advertisements by Slovene American merchants and other business people. More or less throughout the early period, *Ameriška domovina* also enjoyed the support of Cleveland Slovene ethnic parishes and organizations connected with them. Although *Ameriška domovina*'s subscribers were mainly from Cleveland and suburbs, many of them also lived in other US Slovene settlements. Therefore it published many contributions on the ethnic events in these other communities.

Ameriška domovina also published paid announcements of some of the organizations that did not have their own papers. Especially SDZ, a Cleveland-based fraternal organization, from its establishment in 1910 until 1939 published its official announcements and news from its lodges in *Ameriška domovina*. Of course this represented an important source of income for its publishers (Susel 1992: 237–251).

In April 1918 a group of “progressives” (liberals) started *Enakopravnost* [Equality] in Cleveland, which developed into a daily later. Its first editor was Janko Rogel, an important leader of Slovene fraternal organizations; he was later also president of JSKJ and ABZ. As a progressive newspaper, *Enakopravnost* fought ideological battles with its conservative counterpart, *Clevelandska Amerika* (after 1919 *Ameriška domovina*) (Grill 1973: 288–293).

Both papers were published in the heart of the Slovene settlement in Cleveland, on St. Clair Avenue. It is interesting to note that the printing offices of both newspapers were only a few hundred yards apart, while they were ideologically, in the words of historian and former editor of *Ameriška domovina* Rudolph M. Susel, “as far apart as Moon and Earth.” The issuance of both newspapers was also affected by the fact that they both existed, because otherwise neither would have been as stimulated as it was by the nearby ideological and business competition (Susel 1992: 242–243).

In the first decade of the twentieth century, Slovene newspapers were started up in Colorado also, most in the largest Colorado Slovene settlement, Pueblo. The first paper was *Mir* [Peace], which began in 1901 and in which were published articles in the Slovene, Croatian, and Serbian languages. The owner of the paper was a Croatian immigrant, Demetar Cognevich. In its first year the paper was bought by Slovene Martin Konda. After some disputes, the paper was bought by

Fr. Ciril Zupan, O. S. B. – parish priest of the local St. Mary's Slovene ethnic parish, who made it a Catholic paper. It was published until 1904 (Bajec 1980: 20–21).

In October 1902, Konda and Frank Medica started to publish in Pueblo a liberal-oriented paper, *Glas svobode* [Voice of Freedom], which they moved to Chicago by the end of May 1903. Medica left the post of editor-in-chief; after that quite a few editors succeeded him. Among the most well known were leading Slovene American socialists Ivan Molek and Jože Zavertnik. From 1904 to 1908 *Glas svobode* was an organ of SNPJ. In 1907 Ivan Molek and Ivan Kaker bought the paper; in autumn of that year Konda bought the paper again. SNPJ then later established its own paper, *Glasiilo SNPJ*. *Glas svobode* was published until December 28, 1928 (Molek 1941: 34; Bajec 1980: 14–16; Klemenčič 1991: 304).

In addition to the above mentioned, in 1905 *Coloradske novice* (Colorado News) also began publication. Its editor was Max Buh, nephew of Msgr. Joseph F. Buh. According to Frank Zaitz, *Coloradsko solnce* [Colorado Sun] was a supplement to *Coloradske novice* for the Slovene settlement in Denver, first published in 1908 (Zaitz 1934: 140). After Max Buh died in 1907, *Coloradske novice* was edited by Rudolf Gregorič and then Edvard Mensinger. Mensinger renamed it into *Slovenski narod v Ameriki* [Slovene Nation in America]. It was also an organ of Zapadnoslovanska zveza [Western Slavonic Association] and as such it was quite widely distributed in the western states. In 1908 its name was changed to *Ameriški slovenski narod* [American Slovene Nation] and later to *Slovenski narod* [Slovene Nation], and under this name continued to be published in Pueblo until 1915. In 1915 pro-Austrian businessman Frank Zotti bought it and continued publication in New York City. It was edited by Zvonko Novak and Anton Šabec. In 1917, after American entry into World War I, American authorities prohibited its publication due to its pro-Austrian point of view (Zaitz 1934: 140–141).

In 1915 the newspaper *Slovan* [Slav] was published in Pueblo, and in 1916 *Pueblske novice* [Pueblo News] was added. The unique publication in the area was the weekly *Camp & Plant* (1901–04), issued by the Colorado Fuel and Iron Company and printed in English, Spanish, German, Italian, and also Slovene (Velikonja 1991: 445–452).

Slovene American socialists published *Proletarec* [The Proletarian], which was the organ of the Slovene section of the Yugoslav Socialist Alliance. It began circulation in January 1906. At first it was a monthly, and as such in its first years had only some 100 subscribers. In the first issue the publisher stated that the main purpose of the paper was to teach its readers “that capitalism is the only fatal enemy of the working classes ...” In fall 1907, *Proletarec* also published about two pages in the Croatian language, and thus it was partly responsible for the establishment of both the Croatian section of the Yugoslav Socialist Alliance and the newspaper

of the Croatian American socialists. In November 1907 it changed to a weekly, with Ivan Molek as its editor.

In the years 1912–13, *Proletarec* was edited by Leo Zakrajšek, who left his position due to a disagreement with Jože Zavertnik. In 1915–16, it was proposed that *Proletarec* should become a daily; however, this did not happen and Zavertnik became the editor of the *Glasiło SNPJ*. After Zavertnik's departure, *Proletarec* was edited by one of the leading Slovene socialists of the Habsburg Monarchy era, Etbin Kristan (Klemenčič 1987: 182).

Proletarec reached most of approximately 800 Slovene American settlements. Of course, the paper had subscribers outside the country also, especially in Mexico, where the Slovene Socialist Club was active in Mexico City, and in Yugoslavia, where subscribers were primarily immigrant returnees. It is interesting that *Proletarec* was prohibited by the censors of pre- and post- World War II Yugoslavia (Klemenčič 1985: 475–486).

As a socialist organ, *Proletarec* always had to face the dilemmas of class structure and consciousness-raising of the Slovene ethnic groups. On the pages of *Proletarec* explanations could be found on the activities of socialists to strengthen the feeling of love for the land and people from which the immigrants had descended. The publishers claimed that the Slovene socialists had done more than any other group to unite the American Slovenes, and that no other group had contributed so much to Slovene cultural activities in the United States. Of course, as socialists, in their own words they also had to do everything possible for the Slovene American workers to be made class-conscious before it would be possible to extricate them from their "Austrianism" (Kje smo? ... 1929: 1).

With the exception of the periods during World War I and World War II, when it devoted much space to political issues in the homeland, *Proletarec* treated mostly American domestic and foreign politics. It reported on cultural events among the American Slovenes as well as on general events among Slovenes in Chicago (Klemenčič 1985: 482–483).

Slovenes on the Upper Peninsula of Michigan also published their own newspaper. At the end of September 1901, the Slovene Publishing Co. in Calumet started to publish *Glasiłnik od Gorenjega jezera* [Lake Superior Herald]. Its name was later shortened to *Glasiłnik* [Herald]. From its establishment until 1903 it was an organ of the independent benefit lodge of St. Joseph and later also of the Slovene-Croatian Union. Its editors were Frank Schweiger, John J. Plautz, Ivan Molek, Frank Javh, and Joseph Chesarek (Bajec 1980: 19–20). During its publication span it consisted of eight pages, half of them filled with advertisements (Chesarek 1944: 101–103). Because many subscribers were from Minnesota, *Glasiłnik* devoted a special page to the news from this state. Each issue contained a story reprinted from one of the

other newspapers, news from the homeland based on the Ljubljana liberal newspaper *Slovenski narod*, and letters to the editor. *Glasnik* was published until 1916, when *Slovenske novice* [Slovene News] replaced it (Božič-Horvat 2005: 231–238; Bajec 1980: 53–54).

In the years following World War I, Slovene emigrants from Prekmurje, the most eastern part of Slovene ethnic territory, in the Hungarian part of the Habsburg Monarchy until 1918, developed an active publishing enterprise in the United States. Most of them settled in Bethlehem, Pennsylvania, a steel mill town. Having a rich literary tradition, they hoped to continue it in America. However, very few of Bethlehem's immigrants were educated in the English language. Because they needed a newspaper with which they would remain informed and be able to publish their literary efforts, the Slovenes of Prekmurje decided to publish a paper in their mother tongue. There were a number of newspapers, all published in the Prekmurje dialect: *Zvezda Vogrskih Szlovincov* [Star of Slovenes from Hungary], Chicago, 1916–22; and in Bethlehem, *Szlobodna reics* [Free Word], 1916–25; *Vogrszki Szlovenecz: Glasilo kat. Vogrskih Szlovincov* [The Voice of Cath. Slovenians from Hungary], 1916–17; *Szv. Jozsefa Glasznik* [The Herald of St. Joseph], 1917; etc. ...

The large number of papers issued by the small Prekmurje Slovene community of ca. 3500 can be explained by the numerous divisions in their politics and religions. Especially the division into Catholics and Evangelicals was very sharp, therefore engendering many polemics and even "fights." After Bethlehem Prekmurje Slovenes built a Slovene national home in 1916, the two factions started to unite their cultural and societal activities. By 1920 a special publishing house of Slovenes from Prekmurje was established; in May 1921 it started publishing *Amerikánszki Szlovenov glász* [The American Windisch Voice], which became an organ of all Prekmurje Slovenes in Bethlehem (Kuzmič 2001: 150–159).

In addition to those mentioned above, other Slovene ethnic newspapers were also published. Especially organs of fraternal benefit societies deserve mentioning; among them *Glasilo SNPJ* [Organ of SNPJ], which began publication in January 1908. At first it published only articles explaining the business of the fraternal organization and articles on general economic-political topics; later it became a very passionate defender of workers' rights (Zavertnik 1925). The fifth regular convention of SNPJ in 1912 supported this orientation of the paper, as SNPJ clearly defined itself as an organization that directly cooperated in industrial battles (i.e., with striking workers) and with the Socialist Party in political battles.

In June 1916 *Glasilo SNPJ* became a daily and was renamed *Prosveta* [Enlightenment]. Jože Zavertnik, who was editor of *Glasilo SNPJ*, became editor-in-chief of *Prosveta*; Ivan Molek and Anton Terbovec were hired as assistant editors. In addition to reports on conditions in Europe (especially the war) and the

United States, it published news from the settlements, especially SNPJ lodges, and news from the old country. Of the latter, news on everyday life prevailed; more rarely it published news on political life in the old country (Sulič 1991: 335).

Only during a period of crisis did the editors devote some space also to old country politics. During World War I they of course reported on the activities of American Slovenes with which they tried to influence the politics in the old homeland. *Prosveta* and other Slovene American newspapers also asked Slovene immigrants to gather funds, which they would send to the old homeland after the end of the war (Klemenčič 1987: 85–128). Of interest to the immigrants who sent money to their relatives at home were also data on the value of the Austrian crown, authored by Frank Sakser, the owner of an exchange business in New York.

Prosveta also published information on farming and some serialized stories and novels. There were quite a few reports on the situation of the working class in the United States and in other parts of the world (Sulič 1991: 335).

In 1915 newspaper *Sloga* [Harmony] started to be published. It was edited by Jaka Debevec and Anton Berk (Naš domači jubilej, 1937: 1). Slovene Franciscan fathers took it over in 1916. New editor was Fr. Kazimir Zakrajšek who moved the paper first in New York and later to Des Plaines, IL. From October 1919 onwards it was published in Chicago under new name *Edinost* [Unity] (Bajec 1980: 50, 56).

Also *Glasiło KSKJ* [Organ of KSKJ] deserves mentioning. It was first published in 1915 in Chicago, after a quarrel occurred between the leadership of KSKJ and the editorial offices of *Amerikanski Slovenec* (Slovenski časopisi in listi 1942: 31). *Glasiło KSKJ* played a similar role for Catholic Slovenes as *Prosveta* did for the “progressive” wing of Slovene immigrants (Bajec 1980: 48–49).

THE PERIODICAL PRESS OF SLOVENE CATHOLIC CHURCH COMMUNITIES

The Catholic Church's aims in sponsoring publications were twofold, i.e., retaining Catholic faith and maintaining Slovene national consciousness among Slovenes in America. In accordance with their ideology, nationality was a treasure valued by Christians and, thus, worth retaining.

Important also are the organs of individual parishes. On the one hand they helped propagate the aims of the Catholic hierarchy; on the other hand they functioned also as local papers. They were an important source of information since they were in direct contact with the everyday life of the common people. They tried to help communities solve their problems in addition to promoting the views of the Catholic hierarchy (Rokicki 1991: 443). Their success depended on the size and level of national consciousness of the community and also on the vigor of the local priest, who also was coordinator of the community. Typically,

acculturation and assimilation of community members led to a decrease in the number of copies printed and, eventually, to the transformation into a normal parish newspaper published in the language of the majority. Many of the parish newspapers were published only for a very short time (Kolar 1991: 395–396).

The organs of individual ethnic parishes published the timetables of Catholic services, information on the priest's availability, and news about the business matters of the parish. They published also on religious education matters. Among Slovene American organs of the parishes, the first was *Oglasnik* [Herald], the newspaper of the parish of St. Joseph in Leadville, Colorado, begun in 1906. In the same year, *Zvonček* [Little Bell], the church paper of St. Lawrence parish in Cleveland, Ohio, began publication. In opposition to the establishment of the parish of Lady of Sorrows, accomplished through secession of part of the largest US Slovene parish of St. Vitus in Cleveland, the supporters of Fr. Vitus Hribar published *Danica* [Morning Star] beginning in 1907. Fr. Anton Sojar who was priest at St. Stephen's Parish in Chicago, IL, started to publish in the same time *Farna Poročila* [Parish Reports], which were later renamed in *Glasiilo župnije sv. Štefana* [Herald of the Parish of St. Stephen]. In 1919, after he became parish priest at St. Stephen's, Fr. Zakrajšek renewed its publication. It was published until he left for Slovenia in 1927 (Bajec 1980: 26–30, 63–64). Fr. Michael Golob published *Sv. Jožefa Glasnik* [St. Joseph's Herald] in Bridgeport, CT, from June till October 1917 (Arnez 1971: 64). Also *Letno poročilo/Annual Report* of St. Mary's parish in Pueblo, which was published annually from 1900s till late 1970s deserve mentioning.

The second type of periodical was aimed at the wider reading audience, published on the national level. The readers lived quite apart from one another. Once groups were organized, the publications fostered strong bonds among them and also became leading sponsors of activities aimed at retaining community consciousness, religious and/or national. These religious periodicals were of high quality and were of interest to the majority of the community members. In this they differed from the local newspapers. Their subscribers came from all over the United States and also from Canada and other continents. Therefore they were published in larger quantities.

The most important among them was *Ave Maria*. Its beginnings were connected with the activities of Father Zakrajšek and the establishment of the St. Raphael Society in New York. After a short sojourn in New York, to which he came in 1906, Zakrajšek got to know the difficult circumstances in which immigrants lived after they arrived in America. He decided to use the press to help immigrants socially and also to present religious values to Slovene American communities. The first issue of *Ave Maria* was published on March 4, 1909. It was an organ of the Society of St. Raphael, but only some of its pages were devoted to its own needs. It sys-

tematically followed the development of religious life in Slovene parishes and settlements and asked priests to serve as its reporters (Friš 1995: 354–356).

As written in *Ave Maria*, it served as a substitute for Slovene Catholic priests where they were not available in Slovene settlements and also served individuals who settled away from Slovene communities. The paper printed articles in which it fought against all opponents of religion and nationalist ideas and also against those who defended ideas of socialism. In this context it especially attacked the articles in *Glasiló SNPJ*, *Prosveta*, and *Proletarec*. It published on religion, with special emphasis on the role played by religious values in Slovene history, and also on Slovene church and national history in general, and especially on work for propagating the deeds of Bishop Friderik Baraga, an early Slovene Catholic missionary.

Ave Maria played an important role in organizing Catholic Slovenes into Slovene Catholic organizations in the United States. It welcomed the establishment of Catholic fraternal and other organizations and, especially, ethnic parishes. It helped organize actions to help newly arrived Slovene immigrants and to collect funds for education of priests and nuns. Reports on life within Slovene settlements were written by Catholic laymen (Kolar 1991: 400–401).

It is interesting to note that the first issue of *Ave Maria* was printed in 3,000 copies and that there were only 100 subscribers. In the second year of its publication, the review had 200 subscribers; in the third, 500. By the beginning of World War I, the number of subscribers had risen to 3,000, and by the end of the war, to 5,000 (Arnez 1996: 31).

Of special importance for raising Slovene American youth was *Mali Ave Maria* [Little Ave Maria], which developed from a section of *Ave Maria*. It was published in 1917 and 1918 (Bajec 1980: 56).

In addition to the monthly *Ave Maria*, which was the main product of the Ave Maria Printing Co. established by Franciscan fathers, some other products came into being. Already in December 1912 they started to publish a yearly almanac, *Koledar Ave Maria* [Ave Maria Almanac]. It devoted much space to Slovene history, history of American-Slovene relations, and also to descriptions of Slovene settlements in America and in other countries outside the Slovene ethnic territory (Bren 1938: 19–27).

It also published biographies of Slovene missionaries and priests in America, other books with religious content, and a series of scripts for people's plays. In 1917 it published *Abecednik* [ABC] and *Katekizem* [Catechism] for Slovene schools in the United States. Thus it responded to the needs of Slovene American communities (Kolar 1991: 400–401).

OTHER PERIODICAL PUBLICATIONS

Among other periodicals were various advertising papers, humor papers, literary reviews, family almanacs, youth almanacs, etc. In 1898 Amerikanski Slovenec Publishing Co. in Tower, MN, started to publish *Koledar Amerikanskega Slovenca* [Amerikanski Slovenec Almanac]. It was published also in 1899 and 1900 (Mulaček).

Especially worth mentioning is *Ameriški družinski koledar* [American Family Almanac], which began publication in Chicago in 1915. It was published by the Cultural Society of the Yugoslav Socialist Alliance or its Jugoslovanska delavska tiskovna družba [Yugoslav Workers Printing Co.], which also published *Proletarec*. It was the most widely distributed periodical publication among the American Slovenes, providing articles on general political themes in the USA and abroad, popular scientific articles, poetry and prose by both Slovene American authors and Slovene writers and poets from the homeland, and also translated literature. The first year's volume was edited by Ivan Molek; in 1917–19 it was edited by Ethin Kristan; and from 1920 on, by Frank Zaitz (Klemenčič 1985: 482). Another almanac, *Slovensko-ameriški koledar* [Slovene-American Almanac], published by Glas Naroda Co. from 1894 until 1948, is also worth mentioning (Klemenčič 1999: 40).

Also of interest is the Chicago monthly *Čas* [Time], which was published in the period 1915–28. It was very well based and edited informative reviews of literature and science. It was edited by Frank Kerže, who gained experience by editing the humor paper *Komar* [Gnat] and, in the period 1912–13, the monthly *Naš gospodar* [Our Householder].

CONCLUSION

In this article we surveyed the Slovene ethnic press in the United States from its beginnings in 1891 to 1920. There were ca. 100 titles printed. Some ceased publication after a few issues; some are still published today. In the introduction I wrote that history of ethnic periodicals in the U.S. mirrors the history of ethnic groups in the U.S. which I proved for the Slovenes in the U.S., especially for the period covered by this paper.

BIBLIOGRAPHY:

- 14th U.S. Census of Population 1920 (1923) Vol. 2, Chapter 10: Mother Tongue of the Foreign White Stock. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office: 967–1007.
- Arnez, John A. (1971) Slovenian Community in Bridgeport, Conn (*Studia Slovenica*, Special Series; 2). New York and Washington: Studia Slovenica.
- Arnez, John A. (1996) Slovenci v New Yorku (*Studia Slovenica*, Special Series; 1), New York: Studia Slovenica.
- Bajec, Jože (1966) "Petinsedemdeset let slovenskega časnikarstva v ZDA." *Slovenski izseljenski koledar 1967*: 273–324.
- Bajec, Jože (1980) *Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Božič-Horvat, Andreja (2005) "Vloga Ivana Molka v skupnosti ameriških Slovencev v Calumetu." *Razprave in gradivo* 47: 231–238.
- Božič-Horvat, Andreja (2007) *Življenje in delo ameriško-slovenskega politika in urednika Ivana Molka od začetka izdajanja Prosvete leta 1916*. Unpublished Ph.D Dissertation, Maribor: University of Maribor.
- Bren, Hugo (1938) "Ave Maria Koledar – srebrni jubilent." *Ave Maria Koledar* 25: 19–27.
- Cesar-Nedzbala Polonca (1990) "Rajska dolina." *Dve domovini/Two Homelands* 1: 87–102.
- Chesarek, Joseph (1944) "Začetek in konec slovenskega lista v Calumetu, Mich.: Odlomek iz zgodovine calumetskih Slovencev." *Ameriški družinski koledar* 33: 101–103.
- Friš, Darko (1991) "Zgodovina časnika Amerikanski Slovenec in 'verske vsebine', ki jih je obravnaval med leti 1881–1931." *Znanstvena revija – Humanistika* 3(2): 405–414.
- Friš, Darko (1995) *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924*. Celovec, Ljubljana and Dunaj: Mohorjeva založba.
- Gow, James and Cathie Carmichael (2000) *Slovenia and the Slovenes: A Small State and the New Europe*. London: Hurst & Company.
- Grill, Vatro (1973) "Clevelandska Enakopravnost." *Slovenski izseljenski koledar 1974*: 288–293.

- Jerič, John (1931) "Uvodna beseda." In *Spominska knjiga izdana povodom štiridesetletnice Amerikanskega Slovencev*. Chicago: Amerikanski Slovenec: 8–15.
- "Kje smo? Smo Slovenci." (1929) *Proletarec* 24(1125) (4 April): 1.
- Klemenčič, Matjaž (1985) "Proletarec and the Acculturation of Slovene Workers in the United States." In Christianne Harzig and Dirk Hoerder (eds.) *Labor Migration Project. Labor Newspaper Preservation Project. The Press of Labor Migrants in Europe and North America 1880s to 1930s* (Publications of the Labor Newspaper Preservation Project). Bremen: Universität: 475–486.
- Klemenčič, Matjaž (1987) *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*. Maribor: Založba Obzorja.
- Klemenčič, Matjaž (1991) "Slovenski izseljenski tisk." *Znanstvena revija – Humanistika* 3(2): 299–317.
- Klemenčič, Matjaž (1995) *Slovenes of Cleveland*. Novo mesto: Dolenjska založba.
- Klemenčič, Matjaž (1996) "Fraternal Benefit Societies and the Slovene Immigrants in the United States of America." In Matjaž Klemenčič (ed.) *Etnični fraternalizem v priseljskih deželah/Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*. Maribor: Pedagoška fakulteta: 21–31.
- Klemenčič, Matjaž (1999) *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Koloradu, in San Franciscu Kalifornija*. Celovec, Ljubljana and Dunaj: Mohorjeva založba.
- Klemenčič, Matjaž (2001) "Slovenske naselbine v Združenih državah Amerike." In Milica Trebše-Štolfa and Matjaž Klemenčič (eds.) *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Klemenčič, Matjaž and Mitja Žagar (2004) *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. Santa Barbara, Denver and Oxford: ABC-CLIO.
- Kolar, Bogdan (1991) "Periodični tisk slovenskih cerkvenih skupnosti v severni in južni Ameriki ter Avstraliji s poudarkom na listu Ave Maria." *Znanstvena revija – Humanistika* 3(2): 393–404.
- Kolar, Bogdan (2001) "Mesto cerkve med Slovenci po svetu in njen prispevek za ohranjanje narodnosti." In Milica Trebše-Štolfa and Matjaž Klemenčič

(eds.) *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica: 125–147.

- Kuzmič, Mihael (2001) *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA 1893–1924: Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Molek, Ivan (1931) "Rajska dolina – odlomek iz zgodovine ameriških Slovencev." *Ameriški družinski koledar* 17: 32–42.
- Molek, Ivan (1941) "Petdesetletnica slovenskega časnikarstva v Ameriki." *Ameriški družinski koledar* 28: 28–29.
- Mulaček, Ivan (Bibliografija slovenskih izseljenskih tiskov v ZDA 1891–1906.) Manuscript in Narodna in univerzitetna knjižnica in Ljubljana.
- "Naš domači jubilej." (1937) *Ave Maria Koledar* 24: 25.
- "Nekaj črtic k zgodovini Amerikanskega Slovenca." (1916) *Amerikanski Slovenec* 25 (1) (24 November): 6–7.
- Rokicki, Jarosław (1991) "Press in the Parish. Functions of Parochial Bulletins in the Polish-American Community in Detroit." *Znanstvena revija – Humanistika* 3 (2): 435–443.
- "Slovinci v Ameriki." (1989) *Amerikanski Slovenec* 9(1) (22. November): 1.
- "Slovenski časopisi in listi." (1942) *Ave Maria Koledar* 29(31).
- Spominska knjiga izdana povodom štiridesetletnice Amerikanskega Slovenca* (1931). Chicago: Amerikanski Slovenec.
- Sulič, Nives (1991) "Izseljenski časopis Prosveta skozi prizmo etnologa." *Znanstvena revija – Humanistika* 3 (2): 333–339.
- Susel, Rudolph M. (1992) "Poslanstvo in vloga časopisa Ameriška domovina v zgodovini Ameriških Slovencev 1919–91." *Dve domovini/Two Homelands* 2–3: 237–251.
- "Tower Dom je Amerikanskega Slovenca." (1892) *Amerikanski Slovenec* 1(11) (4. March): 1.
- Trunk, Jurij (1912) *Amerika in Amerikanci*. Celovec: Published by author.
- Valenčič, Joseph (2001) "Slovenski narodni domovi v ZDA." In Milica Trebše-Štolfa and Matjaž Klemenčič (eds.) *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica: 187–191.

- Velikonja, Jože (1981) "Slovene Newspapers and Periodicals in America." In League of Slovene Americans Inc. Symposia. New York: League of Slovene Americans: 112-126.
- Velikonja, Jože (1991) "Slovenski tisk v Koloradu." *Znanstvena revija – Humanistika* 3 (2): 445-452.
- Zaitz, Frank (1934) "Obiski v Coloradu." *Ameriški družinski koledar* 20: 134-169.
- Zavertnik, Jože (1925) *Ameriški Slovenci. Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote*. Chicago: Slovenska narodna podpora jednota.

**THE GERMAN AND HUNGARIAN IDENTITY
MANAGEMENT AND NATION BUILDING: EXAMPLES
FROM THE WESTERN BALKANS**

This paper shed light upon the identity management of the Germans and Hungarians in Slavonia (CRO) and Vojvodina-area (SRB). It gives examples of the present ethnic groups' societies. It gives further examples of the culture of remembrance (monuments, memorial-parks, ceremonies, etc.) and their specific role in Croatian – and Serbian nation-building processes since 1989/90. These topics are strongly connected with minority questions, too.

Furthermore the paper will also give insights into the identity management coming from abroad, mainly from Germany, Austria or Switzerland for the German ethnic group and from Hungary for the Hungarian ethnic group.

Finally, one tries to answer the question, whether the above mentioned commemorative activities lead to an establishment of a more positive relationship between the respective majority (Croats and Serbs) and the respective minority (Germans and Hungarians) groups..

Keywords: Identity Management, Western Balkans, Minorities, Culture of Remembrance, Germans, Hungarians

OBLIKOVANJE NEMŠKE IN MADŽARSKE IDENTITETE V IZGRADNJI NACIJE: PRIMERI Z ZAHODNEGA BALKANA

Članek obravnava oblikovanje identitete pri Nemcih in Madžarih v Slavoniji (Hrvaška) in Vojvodini (Srbija), pri čemer navaja sedanje primere oblikovanja identitete v državah obeh etničnih skupin. Navaja tudi primere kulture spominjanja (spomeniki, spominski parki, proslave, itd.) in njene specifične vloge v hrvaškem in srbskem državotvornem procesu po letu 1989/90. Te teme se navezujejo tudi na manjšinska vprašanja.

Članek nadalje obravnava tudi oblikovanje nemške identitete v Nemčiji, Avstriji in Švici, kakor tudi madžarske na Madžarskem.

Avtor se na koncu sprašuje, v kolikšni meri omenjene dejavnosti prispevajo k bolj pozitivnemu odnosu med večino (Hrvati in Srbi) in manjšino (Nemci in Madžari).

Ključne besede: oblikovanje identitete, Zahodni Balkan, manjšine, kultura spominjanja, Nemci, Madžari

INTRODUCTION

In the main focus of this paper¹ is the identity formation of the German and Hungarian ethnic group in Slavonia (CRO) and the Vojvodina-area (SRB). It gives examples of the present *identity management* from the societies of the two minority groups. Since 1989/90 the activities of the minorities' *identity management* have consequently interacted with processes of Croatian and Serbian nation-building: nation building affects the living conditions of ethnic minorities *and* identity management of ethnic minorities' also influences nation building. Furthermore, the identity management of the Germans and Hungarians in Slavonia and Vojvodina is strongly related to minority issues, too.

The historical frame of the paper covers the last two decades resp. the times of transition. In connection with history and tradition, the paper will illuminate the 'culture of remembrance' (Assmann 1999; Wischermann 2002): in which way do Germans and Hungarians remember their own history? Where are the specific 'lieux de memoires' (Nora 1996; Csáky and Stachel 2001), and which 'cultural text' (Geertz 2000) and/or political text do they contain?

According to the current status of knowledge we have to be aware of the two identities (Bindorffer 2005) of a minority group as a starting point: There is an ethnic and a national identity to distinguish – in our case we may find the German² or Hungarian ethnic identity and the Croatian national identity in Slavonia and the German or Hungarian ethnic identity and the Serbian national identity in Vojvodina. These two identities certainly show different local implementations and individual graduations.

ASSUMPTIONS

Since the break-up of Yugoslavia, the processes of Croatian or Serbian nation building (Greenberg 2007) have been pursued very thoroughly. During the Yugoslav war the arc of the various ethnic interrelations in the Western Balkans reached from loyalty to hostility. At the same time, the German and Hungarian minorities took advantage to build up ethnic group societies and parties, which were forbidden during the communist period. Moreover, they erected memorials or affixed memorial plaques in public space to commemorate the German or Hungarian victims of the 1944–1948 periods when Yugoslav-communists came to power.

1 This paper was presented at the 13th Annual World Convention of the Association for the Study of Nationalities (April 10–12 2008 at Columbia University, NY).

2 In Slavonia there is also an Austrian cultural heritage to distinguish within the German ethnic identity constructions (see further footnote 21).

At present Croatia is applying for membership within the enlargement of the European Union. In Serbia, the parliamentary elections in May 2008 have decided the direction for an EU-candidature. In the new EU-member states of South-Eastern Central Europe or among the candidates for EU-enlargement from initial to advanced stage, political discussions are dominated mainly by ethnic criteria.³ Regarding the identity formation of German and Hungarian minorities, we raise the question if there are – among the diversities in governance, law and administration between Croatia and Serbia – similarities between the *identity management* in both countries. Furthermore, we shall not forget the importance of *identity engineering from the outside*. Financial and ‘ideological’ aid comes from kin- and patronage-countries: From Austria, Germany and Switzerland for the Germans and from Hungary for the Hungarians.

At first sight, the German and Hungarian *realms of memory* provide an important basis for strengthening their own respective ethnic identity. In addition, the research into memorials and memorial ceremonies of the Germans and Hungarians has observed the interrelations between the ethnic and the national identity of the minority groups. Finally, we want to raise the following question in this context: to what extent may the German and Hungarian commemoration services in the Slavonia and Vojvodina areas help to establish a more positive relationship between the cultural heritage of the respective majority (Croats and Serbs) and the cultural heritage of the respective minority (Germans and Hungarians)?

APPROPRIATE LOCAL EXAMPLES FROM VOJVODINA AND SLAVONIA

1) THE IDENTITY MANAGEMENT OF THE GERMANS AND HUNGARIANS

VOJVODINA

The German ethnic group was nearly totally displaced from Yugoslavia at the end the Second World War and in the immediate post-World War II years.⁴ This period of suffering is historically well documented, particularly during the last two decades (Stefanović 1999; Četković and Sindelić-Ibrajter 2000; Četković et al. 2001; Janjetović 2003; Matićki 2004; Stojković 2004).

In Serbia a minority status has been denied to the German ethnic group (Marko 1996: 201–286) for the time being. In February 2002 the Serbian govern-

3 In connection with the recent unilateral independence of the Kosovo stronger ethno-national developments could be expected in neighbouring countries too: e.g. in Bosnia or in Macedonia.

4 The census of the Kingdom of Yugoslavia from 1941 shows 558.000 Germans; the census of Serbia from 2002 shows 3,901 Germans for Serbia (<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu>, 4. 9. 2008).

ment passed a law for the protection of minorities.⁵ However, the local political influence of the German ethnic group is still weak and the public schools in Serbia do not offer bilingual classes for Germans.

The *identity management from the inside* of the German ethnic group in Vojvodina awakened after the break-up of Yugoslavia. Even though Yugoslavia was ruled by Slobodan Milošević at that time a few ethnic groups' societies were founded during the decade of the 1990's: e.g. In Subotica/Maria Theresiopel the "Deutscher Volksverband"⁶ society was founded in 1996 and the appropriate Serbian ministry recognized it in March 1997. Consequently, the German radio broadcast "Unsere Stimme"⁷ in Subotica celebrated its 10th anniversary last year. For the self-confidence of the small German ethnic group in Serbia it was an important occasion for it to be aired every Friday from 7 to 7.30 p.m. (UKW 89,6 MHz) in the German language. It happened after decades, when the public use of the German language had been totally forbidden in communist Yugoslavia. In a broader regional context "Unsere Stimme" is part of the "Funkforum", a supra-regional editorial department for radio broadcasts in the German language in Hungary, Romania and Serbia.⁸

Other important German societies (selection) in Vojvodina are: "Deutscher Verein Donau" (Novi Sad/Neusatz) and "Deutscher Humanitärer Verein Gerhard" (Sombor). Above all it has to be mentioned, that the "Nationalrat der Deutschen in Serbien" (National Council of the Germans in Serbia) was recently founded on December 15 2007. According to the Serbian minority law the German National Council is equivalent to a minority's self-government for Serbia. It will further candidate on a joint list, which is supported by 94% of all Germans in Serbia. This political unity is a fortunate event for the German ethnic group in Vojvodina, where the largest percentage of Germans live in Serbia.⁹ The main importance of the national council of the Germans in Serbia results from the regulations - mainly Art. 17-23 of the Serbian law on national councils from 2002 - helping this small minority group to implement their minority rights above all in the domains of using spoken and written language, education and media.

The Hungarian ethnic group is the largest minority group in Serbia and of course in Vojvodina. The Hungarian ethnic group was the ethnic majority group

5 See: http://www.fuev.org/pdfs/20030422RUESNM_D.pdf

6 See: <http://www.dvstimme.org.yu/>

7 See: www.radiosubotica.co.yu

8 See: www.funkforum.net

9 The census from 2002 shows 3.154 Germans for Vojvodina (<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu>, 4. 9. 2008).

in Vojvodina¹⁰ until the end of the Habsburg monarchy and during the Kingdom of Yugoslavia.¹¹

In the year 1990 during the break-up of Yugoslavia the formation of ethnic organizations of the Hungarians started. Besides an NGO-structure of ethnic societies, it was allowed to create ethnic-based political parties. At present, the VMSZ (Vajdasági Magyar Szövetség – Alliance of Vojvodina Hungarians) is the largest party, representing the majority of the Hungarian voters.¹² Two smaller Hungarian parties VMDK (Vajdasági Magyar Demokratikus Közössége – Democratic Fellowship of Vojvodina Hungarians) and VMDP (Vajdasági Magyar Demokrata Párt – Democratic Party of Vojvodina Hungarians) ran together for the last Serbian elections on January 21st 2007 and formed the *Hungarian Union*, but they did not win a seat in the Serbian parliament.

In comparison to the German minority in Vojvodina the Hungarians had already established the MNT (Magyar Nemzeti Tanács – National Council of the Hungarian Ethnic Minority)¹³ on October 19 2002. The Hungarian council was a role model for all other ethnic minority councils in Serbia. The National Council of the Hungarian Ethnic Minority provides a more effective means for minorities to raise issues of concern with authorities. It is financially supported from Serbia and from Hungary.

The Hungarian ethnic group in Vojvodina owns a widespread net of multimedia concerns: in May 2006 the Radio Television of Serbia was officially divided into two public broadcasting systems with headquarters in Belgrade (Radio Television of Serbia) and Novi Sad (Radio Television of Vojvodina), which broadcasts in ten languages.¹⁴ Furthermore there is Hungarian TV broadcasting: Mozaik-TV (Újvidék/Novi Sad), Pannon TV (Szabadka/Subotica) and Duna TV (from Hungary). There are three radio transmissions, which broadcast in Hungarian all day: Radio Novi Sad/Újvidéki Rádió, Radio Subotica/Szabadkai Rádió and PM Rádió. The important daily newspaper in the Hungarian language is named *Magyar Szó* (Hungarian Word).¹⁵

10 The census from 2002 shows 293.299 Hungarians for Serbia and 290.207 Hungarians for Vojvodina (<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu>, 4. 9. 2008).

11 In 1919 lived 28% Serbs in Vojvodina; in 2002 lived 68% Serbs there.

12 During the elections in Serbia in January 2007 the VMSZ lost voters and holds only 3 seats in the Serbian parliament.

13 See: www.mnt.org.yu/en/frame.php?content=1_cimoldal

14 (http://en.wikipedia.org/wiki/Radio_Television_of_Vojvodina, 4. 9. 2008).

15 (<http://magyarszo.com>, 4. 9. 2008).

Owing to the fact that the Hungarian ethnic group is the largest minority group in Vojvodina¹⁶ there are many primary and secondary schools teaching in the Hungarian language: "For instance, between 2000 and 2002, more than 40,000 books about the Hungarian language and Hungarian folklore were imported to Vojvodina from Hungary in order to serve the needs of Hungarian-schools, at all levels of education, throughout the province."¹⁷ Regarding folklore adjacent to media and education, the multitude of ethnic groups' folklore societies is another basis of the *identity management* of the Hungarian ethnic group.

Moreover, the Hungarians in Vojvodina receive financial or material support from Hungary. This *identity management from the outside* concerns the above named political and educational institutions, media, NGO's and the cultural societies of different minorities. Support comes from the Hungarian government as well as from private foundations.

SLAVONIA

In Yugoslavia, after the Second World War the German ethnic group in Croatia nearly suffered the same fate as the German ethnic group in Serbia. Even the present number of official minority members is similar: The 2001 census in Croatia shows 2,902 Germans – declaring themselves German or Austrian – of which 964 live in Slavonia-Baranja.¹⁸ The times of suffering and being displaced are – compared to Serbia – also historically well documented. There are monographs and articles written in a Croatian-Yugoslavian context (Geiger 1997, 2002) as well as in a local Slavonian context (Geiger 2003: 161–174).

After Croatia became an independent state and since the new legislation was established the German ethnic group received full minority rights (Marko 1996: 9–119; Eicher 1998; Vlada Republike Hrvatske: Nacionalne manjine 2004).¹⁹

16 In fact that the Hungarian ethnic group is the largest minority group in Vojvodina, there were during the last years many criminal acts committed against them – mostly initiated from Radical Serbs – because of their ethnic identity. Examples you will find in the following publications (selection): Árgus, ed. (2005) *A vajdasági kisebbségek zaklatása* (2003/2004) Sajtójelentések alapján; Gábrity Molnár, Irén and Zsuzsa Mirnics, eds. (2008) *Regionális erőnlét. A humánerőforrás befolyása a Vajdaságban*. Subotica/Szabadka: Magyarországtudósító Tudományos Társaság.

17 Petsinis, Vasilis, *Vojvodina's National Minorities: Current Realities and Future Prospects* (http://www.yorku.ca/soi/_Vol_3_3/_HTML/Petsinis.html, 4. 9. 2008).

18 (http://www.dzs.hr/Eng/censuses/Census2001/Popis/E01_02_02/E01_02_02.html, 4. 9. 2008).

19 (http://www.vlada.hr/hr/adresar_i_linkovi/vlada_rh_i_uredi_vlade_rh/ured_za_nacionalne_manjine, 4. 9. 2008).

Together with 10, other small ethnic groups²⁰ the Germans (and Austrians)²¹ formed one minority self-government, which has one seat in the Croatian parliament in Zagreb. After the last elections on November 25 2007 this seat was given to a representative of the Croatian Roma.

In Slavonia, two German minority societies have been established:²² the major society in Osijek/Esseg was founded in 1991 and is named “Volksdeutsche Gemeinschaft – Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien”. Before 2007, during a four-year legislation period of the Croatian parliament, the president of the Volksdeutsche Gemeinschaft Nikolaus Mak held a seat in the self-government. Therefore, the German ethnic groups’ identity managers worry nowadays, whether the present constellation also guarantees as high a degree of the implementation of the requests of the German ethnic group as before autumn 2007. For 16 years every October, this society has organized a small annual research convention regarding Austrian and German issues within the Croatian culture area.²³ Furthermore, since 1992 the Volksdeutsche Gemeinschaft has published a quarterly paper in the German/Croatian languages named *Deutsches Wort/Njemačka Riječ* (German Word).

The other German-Austrian society in Osijek/Esseg is named “Verein der Deutschen und Österreicher in Kroatien“ (Society of Germans and Austrians in Croatia). The female president of the society does not want to be represented in the above named Croatian umbrella organization. This society prospered in the establishment of a German primary school in Osijek/Esseg named “Heilige Anna”. It is more or less one German class divided up in different school levels of education with about 120 pupils. Most of them are Croats with no affiliation to the German-speaking minority. It is not indisputable that the leaders of the society “Verein der Deutschen und Österreicher in Kroatien” stand politically very close to the Croatian right wing party HSP (Hrvatska stranka prava – Croatian Party of Rights) and above all the office of the society is on the same floor in the same building as the office of the HSP.

20 In this self government there are put together the following ethnic groups: Austrians, Germans, Roma, Bulgarians, Jews, Poles, Rumanians, Russians, Ruthenes, Turks, Ukrainians and Vlachs.

21 In Slavonia there will be the Austrians explicitly named, because the German speaking minority defines itself as “descendants of the Germans and Austrians”.

22 Altogether six German-Austrian societies in Croatia form up the umbrella society named “Gemeinschaft der deutschen und österreichischen Minderheitenorganisationen” (Alliance of German and Austrian Minority Organizations).

23 Characteristically the language at this convention is Croatian and the articles in the yearbook are Croatian, too (with German summaries). It mirrors the language situation of the Germans speaking ethnic group in Croatia very well, because the members of the ethnic group are entirely bilingual.

In the year 2003 a weekly thirty minute radio transmission in the German language was established. It broadcasted every Wednesday at 9 p.m. via Radio Slavonia, the most important radio station in this area. Unfortunately, it has been suspended in the year 2006 because of a lack of financial support.²⁴

The Hungarian ethnic group in Slavonia-Baranja started the formation of ethnic organizations of the Hungarians after the break-up of Yugoslavia: in Osijek/Eszék in the year 1992, the ethnic-based political party HMDK (Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége – Hungarian Democratic Community in Croatia) was established.²⁵ Since that time the HMDK has been the largest Hungarian party in Croatia, representing the majority of about 70% of the Hungarian voters.²⁶ The HMDK works as an umbrella society and covers more than 40 base societies in various fields of cultural interests.²⁷ Moreover, in Osijek/Eszék the HMDK runs a printing house named HunCro, where different papers in the Hungarian language are produced, primarily the weekly magazine named *Új Magyar Képes Újság* (New Hungarian Picture News).²⁸

In Osijek/Eszék there is also the Magyar Oktatási és Művelődési Központ (Croatian Hungarian Educational and Cultural Center), which was established in 1999 by the Hungarian Government according to a bilateral Hungarian-Croatian act, signed in 1992; it should be subsumed under the category *identity management from the outside*. Together with the HMDK the Center runs a bilingual educational center reaching from kindergarten up to high school level. The cultural events taking place in the Center are usually connected to the school.

Regarding mass media in the Hungarian language, one should mention the thirty-minute radio transmission in the Hungarian language. It will be broadcast every day at 6:30 p.m. via Radio Slavonia.²⁹

The other major Hungarian society in Slavonia is MESZ (Magyar Egyesületek Szövetsége – Community of Hungarian Societies). It was established in the year 1997 in Pélmónostor/Beli Manastir, which is a small town in the heart of the Baranja area. This society also serves as an umbrella organization covering interests of 35 base societies reaching from arts to folklore. Strategically MESZ has

24 See: http://www.funkforum.net/index.php?page=radio_slavonski

25 See: <http://www.hmdk.hr/index.php>

26 The 2001-census shows 16.595 Hungarians for Croatia and 9.784 Hungarians for Slavonia-Baranja. (http://www.dzs.hr/Eng/censuses/Census2001/Popis/E01_02_02/E01_02_02.html, 4. 9. 2008).

27 The HMDK holds one seat in the Croatian parliament, which is guaranteed to the Hungarian minority. The official census 2001 counted 17.000 Hungarians in Croatia. See further: (http://www.inst.at/trans/16Nr/14_4/hervanek16.htm, 4. 9. 2008).

28 See: <http://www.huncro.hr/>

29 See: <http://www.hrt.hr/hr/radioosijek/Emisije.htm>

the good fortune, that in the Pélmonoster/Beli Manastir area more Hungarians live than in Osijek/Eszék and that the Hungarian language is much more used in comparison to Croatian in everyday life and not only within the rooms of the Hungarian cultural societies. MESZ has recently established the Sztárai Mihály educational center, where a dormitory for pupils and students is attached. These activities are co-financed by, among others, the Hungarian *Illés* foundation.

II) CULTURE OF REMEMBRANCE

VOJVODINA

Two important examples of the German ethnic group's memorial places associated with the commemoration services in the Vojvodina area shall be given:

Between 1945 and 1948 in Gakovo/Gakowa, a former German village of 2,500 inhabitants, was transformed into a forced labor camp for German civil prisoners. Prisoners came from about 120 villages in Yugoslavia. More than 30,000 Germans passed through the two camps of Gakovo and nearby Kruševlje/Kruschiwl, of whom 12,000 died.³⁰ In the year 2004 in Gakovo, which today belongs to the municipality of Sombor, a memorial was erected and on May 22nd 2004 the tall metal cross was consecrated. It commemorates the German victims, and the memorial plaque is written in German, Serbian, Hungarian and English. On October 1st 2005 a memorial place was consecrated in Kruševlje.³¹ We may observe a worldwide interest from those who survived these camps, as well as from organizations of displaced Germans. It is closely connected with the financial support of the memorial, which has been largely donations from Danube-Swabian compatriots from abroad.

The second example should introduce the mutual commemoration of Serbian and German victims: between 1945 and 1948 in Kničanin/Rudolfsgnad there was a camp for German civil prisoners, who were incapable of working. As early as November 7th 1997 a memorial service was held in Kničanin and in 1998 memorial plaques in the Serbian and German languages were placed in the cemetery (3.000 victims) and in Telečka (9.000 victims). Since November 11 2001 a stone cross has been standing in Telečka, and in Kničanin the cemetery chapel has been reconstructed.³² Since 2005, the *Association of Serbian-German Cooperation* has organized an ecumenical - Serbian-orthodox, protestant and roman-catholic -

30 (<http://www.3sat.de/3sat.php?http://www.3sat.de/kulturzeit/themen/69963/index.html>, 4. 9. 2008).

31 (<http://www.donauschwaben.net/verbaende/oberoesterreich/download/Mitteilungen%202005-04.pdf>, 4. 9. 2008).

32 (<http://www.rudolfsgnad.de>, 4. 9. 2008).

hour of remembrance in Kragujevac and Kničanin on every May 9 (Europe Day). In Kragujevac the ecumenical ceremony commemorates Serbian grammar school pupils. The *Deutsche Wehrmacht* took them hostage and shot them on October 21 1941. In Kničanin there were a large number of children among the victims. Therefore, an emphasis is placed on the mutual remembrance in Kragujevac and Kničanin of victims who died in their years of childhood. Another emphasis lies on the appeal for conciliation between Serbs and Germans.

At All Hallows, the mainly catholic Hungarian ethnic group in Vojvodina celebrates commemorations for the Hungarian civil-victims of 1944 and 1945 in many municipalities. Especially since the year 2000³³ commemoration services and masses – primarily Catholic, but sometimes ecumenical – have been held at the dedicated places of remembrance in cemeteries, at mass graves or at places, where Hungarians were executed.³⁴ There are of course different *lieux de memoires* of the Hungarians in Vojvodina and other commemoration days, but in this paper one concentrates subsequently on two examples of Hungarian All Hallows commemoration services from November 1 2007: about 100 people went to the Calvary of the small town Senta/Zenta to celebrate the catholic mass and to commemorate “the innocent Hungarians, who were killed in 1944 and all those, who died for the city”. In 1994, to commemorate the fiftieth anniversary, a symbolic last home for Hungarian victims was erected. The mayor of Senta underlined the significance of this commemoration as a “national duty for the Hungarians”. Therefore, representatives of the following Hungarian political parties attended: VMSZ, VMDK, MPSZ, LDP as well as from the head organization National Council of the Hungarian Ethnic Minority (MNT). The Vice-president of the Regional Parliament in Vojvodina pointed out that it had only been in the last seven years that it was allowed “to be commemorated freely”.³⁵

On November 1 2007 another service was held at the catholic cemetery of Bečej/Óbecse,³⁶ where in 1997 a *kopjafa* was erected.³⁷ In this context a *kopjafa* is a typical Hungarian symbol, showing at first sight, that the commemorated

33 This is politically connected with the post-socialist and post-Milošević era in Serbia. In Vojvodina already since 1990 after the breakdown of Yugoslavia the Hungarian ethnic group started to erect memorials or memorial plaques regarding Hungarian victims of 1944/45.

34 See further http://www.vmsz.org.yu/hu_new/hazunktaja/2000_11.htm

35 Hszolt, M. M. “Az ősökre való emlékezés kötelez” (<http://www.magyar-szo.co.yu/arhiva/2007/11/02/main.php?l=b9.htm>, 4. 9. 2008).

36 (<http://www.magyar-szo.co.yu/arhiva/2007/11/02/main.php?l=b4.htm>, 4. 9. 2008).

37 “Kopjafa a Hungarian sculptural art form with a distinct medieval origin as a jousting stick or pole or staff which originally had been transformed from a weapon of war or sport to a memorial or mortuary pole or stick or staff: Therefore the correct etymological English translation would be jousting pole stuck in a grave as a headstone” (http://en.wikipedia.org/wiki/Category_talk:Kopjafa, 4. 9. 2008).

victims of 1944 had been Hungarians. The bones of the victims are still scattered in this area and therefore the kopjafa is the only precise place of remembrance. Representatives of VMSZ, VMDK and the VMDP (Vajdasági Magyar Demokrata Párt – Hungarian Democratic Party of Vojvodina) as well as the Hungarian youth organization named Hatvannégy Vármegyge Ifjúsági Mozgalom (64 Comitats Youth Organization).³⁸

SLAVONIA

One important example of the German and Austrian ethnic groups' memorial places associated with the commemoration services in Slavonia shall be given:

The Croatian German and Austrian ethnic group commemorate every May 11 as the “*Vertreibungstag*” (Day of Expulsion), because it was on May 11 1945 that the internment of the German speaking population in Slavonia started. In the two internment camps in Slavonia namely in Krndija/Kerndia and in Valpovo more than 2,600 Danube-Swabians died or were killed. After the Croatian state established the legislation for the minority groups on September 14 1997, it was possible in 1999 to erect a memorial in Krndija, which is administered by the above named *Volksdeutsche Gemeinschaft* of Osijek. On October 4 2003 the consecration of the memorial place in Valpovo followed. On May 14 2005 a big commemoration service regarding the sixtieth anniversary took place at the memorial site of Valpovo/Walpach. There the members of the society of German and Austrian ethnic groups *Volksdeutsche Gemeinschaft* commemorated the victims. Local Croatian representatives from Valpovo and Osijek participated in this commemoration service as well as representatives from all over Croatia and an envoy of the German embassy.³⁹

The examples of commemoration days of the Hungarian ethnic group in Slavonia given in this paper concern the celebrations of the 1848 revolution on March 15 (Deák 1989; Fischer 1999) on the one hand and the celebrations of the 1956 revolution on October 23 (Murber 2006) on the other, which took place last year.

In March 2007, the above named HMDK organized celebrations of the 159th anniversary of the 1848–49 Hungarian revolution and struggle for freedom. On March 15, a ceremony was held in Csúza/Suza, where several 1848 memorials are situated. In the Calvinist cemetery there was a wreath laying ceremony at

38 Even the name of this organization is a Hungarian national symbol to remember on the Great-Hungary with 64 comitates until 1918/19.

39 (<http://www.vloe.at/presse/berichte/2005/index.htm>, 4. 9. 2008).

the grave of Gedeon Ács, who was a military-pastor of Lajos Kossuth. After this another wreath laying ceremony took place at the Kossuth memorial in the cultural center in Suza.⁴⁰ A choir sang, two poems were recited and Árpád Pasza (president of HMDK) gave a speech. Among others, he welcomed a female envoy of the Hungarian prime minister.⁴¹

Another important ceremony was held on Sunday, March 18 2007 in Vörösmart/Zmajevac in the center of HMDK. At the beginning of the ceremony the women's choir of Vörösmart/Zmajevac together with the Alfalusi mixed choir sang the Hungarian anthem. The above named Árpád Pasza welcomed the guests. Then followed a speech from János Andócsi, who is a member of the executive committee of the local Hungarian minority self-government of Hercegszőlős. Guests of the ceremony were Zoltán Balog (Hungarian member of Parliament, FIDESZ), Vladimir Lončarević (counselor of the Croatian president Stipe Mesić), members of the FIDESZ Polgári Szövetség (civil-alliance) of Villány, Miklós Ritecz (prov. Secretary of the Hungarian embassy Zagreb) and many local officials. The closing words of the ceremony were spoken by Sándor Jakab (Secretary of HMDSZ).⁴²

A further wreath laying ceremony took place in the Népkör (name of the Hungarian cultural center) of Eszék/Osijek, where a memorial plaque was endowed by members of the Hungarian Parliament on March 15 2005. It is dedicated to Mihály Antal, who came from Rétfalu, a former village in the Baranja area, today a suburb of Osijek. He was a member of the Hungarian Parliament in 1848 representing the bourgeois as well as the farmers in opposition to the nobility. Since March 2005 the ceremony has taken place annually. On March 15 2007 a female representative of the Croatian mayor of Osijek also laid a wreath in the Hungarian Népkör.⁴³

Regarding the 1956 revolution commemoration ceremonies one Slavonian example will be given from October 23 2007: the Magyar Kultúregyesület of the Eszék-Rétfalusi-Népkör (Hungarian Cultural Association of the Osijek-Rétfalu Népkör) and the HMOM Központ (HMOM Center) from Osijek organized a wreath laying ceremony in the Paulina Hermann villa. This house sheltered the Hungarian refugees, who fled to Osijek during the 1956 revolution. In addition, on October 23 2007 a representative of the municipal administration of Osijek laid a wreath in the Paulina Hermann villa.⁴⁴

40 Hungarian locals have donated money for the Kossuth-memorial.

41 See: Tünde, Micheli "A HMDK március 15-i rendezvénysorozata: tömegesség és nagyszerű hangulat" (<http://www.hhrf.org/umku/0712/lap.htm>, 4. 9. 2008).

42 Ibid.

43 See: Varga, Jozsef "Koszorúzás a Népkörben" (<http://www.hhrf.org/umku/0712/lap.htm>, 4. 9. 2008).

44 See: Molnár, Monika "Koszorúzás a Hermann-villánál" (<http://www.hhrf.org/umku/0741/lap.htm>, 4. 9. 2008).

CONCLUSION

The examples of the *identity management* of the societies of the German and Hungarian ethnic groups in Slavonia and Vojvodina illustrate very well the enlargement and the change for the better of these two minorities since Serbia and Croatia were established after the break-up of Yugoslavia. In Croatia, the passage of the minority legislation happened in 1997. In Serbia these legislation processes also happened during the 1990s, but they finally succeeded after the collapse of the socialist dictatorship of Slobodan Milošević in 1999/2000 and after the reform of the protection of minorities in 2002. To put it simply: on the one hand there are two different minority legislations in two different countries, but on the other hand regarding the German and the Hungarian ethnic minority groups we may detect a couple of similarities in both countries. Furthermore, we may observe many similarities between Slavonia and Vojvodina regarding the *identity management* of the respective societies of German and Hungarian ethnic groups.

The fact that the political discussion in the Western Balkans area is in many cases dominated by ethnic criteria, the strengthening of the political power and the political options of the ethnic minority groups, is fundamental, as well as enhancing the prestige of, for example, the German and Hungarian ethnic groups.

Identity engineering from the outside differs between the Germans and the Hungarians: regarding the German ethnic group the greater part of the financial support comes from migrant- or “Vertriebenenorganisationen” (displaced persons organizations) organizations, which are situated in Austria, Germany or in overseas countries.⁴⁵ Some of them are so called “Landsmannschaften” (‘territorial associations’) and within these organizations the argumentation regarding German identity ranges from weak ‘German-ethnic’ to strong ‘German-national’. A lesser part of the financial support comes directly from Austrian or German state run organizations, as well as from Austrian or German local governmental organizations. In relation to that in Hungary a separate ‘Governmental Office for Hungarian Minorities Abroad’ has been set up.⁴⁶ The Hungarian state is much

⁴⁵ An exemplary overview is given on the following website: (<http://www.genealogienetz.de/reg/ESE/dschwab-d.html>, 4. 9. 2008). – See the umbrella organizations: For Austria, where further links are to find: (<http://www.vloee.at>, 4. 9. 2008) for Germany (<http://www.bund-der-vertriebenen.de>, 4. 9. 2008).

⁴⁶ See: <http://www.hhrf.org/htmh/en/?menuid=0902>

more anxious to give effective support to the Hungarian minorities in neighboring countries. It seems to be a national duty.⁴⁷

The erection of memorials and the affixing of memorial plaques, which was not prohibited during the times of transition, are important visible symbols for the respective German and Hungarian identities in Slavonia and Vojvodina. The commemoration services of the German and Hungarian ethnic groups due to various occurrences invigorate the ethnic groups' national identity. In some cases these services may also be abused by some organization or individuals for their own 'national' aberrances.⁴⁸

Finally, one tries to answer the question, whether these commemorative activities lead to an establishment of a more positive relationship between the respective majority (Croats and Serbs) and the respective minority (Germans and Hungarians) groups: Yes, they do! In Croatia the Croatian officials are more closely involved in commemoration services of the German or the Hungarian ethnic groups. In Serbia it will take time until the distance is totally bridged. Of course, the political situation there is more or less unstable particularly regarding the changes of the Serbian national identity because of the unilateral independence of Kosovo. Anyhow, we should not forget that there are efforts regarding a mutual commemoration in Vojvodina and I want to remind you of the example of the ecumenical hour of remembrance in Kragujevac and Kničanin every Europe Day.

47 One should not overlook the fact that within the identity management from Hungary the Hungarian right wing parties FIDESZ and JOBBIK use the Hungarian minorities in neighboring countries for their political purposes in a manifold manner.

48 In the report of the October 23 2007 commemoration service in Croatia the 1956-revolution in Hungary was made responsible for "that after the II. World War the again humbled Hungarianhood, which was named Hitlers supporter, achieved the acknowledgement of the world public by his people's love of freedom and his prowess". Andócsi, János "Újabb elrontott ünnep" (<http://www.hhrf.org/umku/0741/lap.htm>, 4. 9. 2008).

BIBLIOGRAPHY:

- Andócsi, János (2007) "Újabb elrontott ünnep." In *Új Magyar Képes Újság* (<http://www.hhrf.org/umku/0741/lap.htm>, 4. 9. 2008).
- Árgus, ed. (2005) *A vajdasági kisebbségek zaklatása. (2003/2004) Sajtójelentések alapján.* Novi Sad/Újvidék: Az Árgus - Szerbiai magyar Kisebbségjogi Civil Egyesület különkiadványa.
- Assmann, Aleida (1999) *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses.* Munich: Beck.
- Bindorffer, Györgyi (2001) *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest: Új Mandátum.
- Csáky, Moritz and Peter Stachel, eds. (2001) *Die Verortung von Gedächtnis.* Vienna: Passagen.
- Četković, Nadežda and Dobrila Sindelić-Ibrajter, eds. (2000) *Dunavske Švabice.* Vol. 1. Beograd and Kikinda: Medijska knjižara Krug.
- Deák, István (1989) *Die rechtmäßige Revolution. Lajos Kossuth und die Ungarn 1848–1849.* Vienna, Cologne and Graz: Böhlau.
- Eicher, Joachim (1998) *Konfliktlösungsstrategien in multiethnischen Staaten: das Beispiel Kroatien.* Munich: LDV - Djekovic.
- Fischer, Holger, ed. (1999) *Die ungarische Revolution von 1848–49. Vergleichende Aspekte der Revolutionen in Ungarn und Deutschland.* Hamburg: Krämer.
- Gábrity Molnár, Irén and Zsuzsa Mirnics eds. (2008) *Regionális erőnlét. A humánerőforrás befolyása a Vajdaságban.* Subotica/Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Geertz, Clifford (2000) *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology.* New York: Basic Books.
- Geiger, Vladimir (1997) *Nastanak Folksdojčera.* Zagreb: Nova Stvarnost.
- Geiger, Vladimir (2002) *Folksdojčeri. Pod terenom kolektivne krive.* Osijek: Njemačka narodnosna zajednica.
- Geiger, Vladimir (2003) "Iseljavanje njemačke narodne skupine u nezavisnoj državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj drugoga svjetskoga rata." In Marina Luksić Hacin (ed.) *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: Sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: 161–174.

- Greenberg, Robert D. (2007) *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford: Oxford University Press.
- Janjetović, Zoran (2004) "Švabe u Vojvodini." In Biljana Sikimić (ed.) *Skrivene Manjine na Balkanu* (Posebna izdaja; 82). Beograd: Balkanološki Institut SANU: 121-146.
- Marko, Joseph (1996) *Der Minderheitenschutz in den jugoslawischen Nachfolgestaaten. Slowenien, Kroatien und Mazedonien sowie die Bundesrepublik Jugoslawien mit Serbien und Montenegro* (Minderheitenschutz im östlichen Europa; 5). Bonn: Kulturstiftung der Vertriebenen.
- Maticki, Miodrag (2003) *Idu Nemci*. Pančevo: Mali Nemo.
- Murber, Ibolya, ed. (2006) *Europäische Aspekte zur ungarischen Revolution 1956*. Feldkirch: Rheticus.
- Stefanović, Nenad (1999) *Ein Volk an der Donau. Das Schicksal der Deutschen unter dem kommunistischen Tito-Regime* (Beiträge zur donauschwäbischen Volks- und Heimatforschung; 74). Munich: Donauschwäbische Kulturstiftung.
- Stojković, Mihajlo (2004) *Grobarka: anatomija jednog ratnog morala*. Pančevo: Grafos Internacional.
- Wischermann, Clemens, ed. (2002) *Vom kollektiven Gedächtnis zur Individualisierung der Erinnerung* (Studien zur Geschichte des Alltags; 18). Stuttgart: Steiner.

THE STATE-BUILDING PROCESS OF POST-SOVIET
ARMENIA: THE ROLE OF THE DIASPORA IN THE
DEMOCRATIZATION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA,
1991–2008

Two thirds of ethnic Armenians live outside of Armenia. Armenian communities are scattered throughout the world – from Canada to Australia and from Argentina to Siberia. The genesis of the Armenian Diaspora (“Spyurq”) started in the Middle Ages, but the majority of Armenian exodus from their homeland occurred as a result of two events: the 1915 Genocide in Western Armenia carried out by the Government of the Young Turks, and the Sovietization of Eastern Armenia (1920) which was previously part of the Russian Empire. Despite the chain of events, and the wide geographic range of emigration they caused, Armenian communities have developed and sustained themselves globally.

The aim of this paper is (1) to evaluate the influence of Diaspora on the state building process in the newly independent Republic of Armenia and (2) to analyze the Government of Armenia’s (GoA) position on the inclusion of the Diaspora in the Armenian political processes. The historical perception of Diasporan politics towards Armenia will be presented first, including the role of the Diasporan political parties in reinventing the independence and building new statehood in Armenia at the end of 1980s and the beginning of 1990s. Since independence, relations between Armenia and the Diaspora have evolved through more than a decade long intensive interactions. The opportunity to obtain dual citizenship was proposed to Diasporan Armenians through amendments made to the Constitution of Armenia in 2005. Despite this action, it remains unclear to what extent Diasporan Armenians are committed to repatriation or a stronger presence in the political life of Armenia. This paper will then focus on a case study of Diasporan organizations’ reaction to the post-electoral developments that unfolded in Armenia in February–March 2008.

Keywords: Armenia Diaspora relations, state building, democratization

IZGRADNJA DRŽAVE V POSTSOVJETSKI ARMENIJI: VLOGA DIASPORE V DEMOKRATIZACIJI REPUBLIKE ARMENIJE, 1991–2008

Kar dve tretjini etničnih Armencev živita zunaj meja Armenije. Armenske skupnosti so raztresene po vsem svetu – od Kanade do Avstralije in od Argentine do Sibirije. Geneza armenske diaspore (“Spyurq”) sega v srednji vek, večji del eksodusa Armencev iz domovine pa je posledica dveh ključnih dogodkov: genocida v zahodni Armeniji leta 1915, ki ga je zakrivila vlada Mladoturkov, in sovjetizacije vzhodne Armenije (1920), ki je bila poprej del carske Rusije. Kljub široki geografski razpršenosti emigracije pa so se armenske skupnosti razvile in obdržale vse do današnjih dni.

Namen našega prispevka je (1) oceniti vpliv diaspore na državotvorni proces v novoustanovljeni republiki Armeniji, kakor tudi (2) razčleniti odnos armenske vlade do vključitve diaspore v politične procese v Armeniji. Najprej bomo osvetlili zgodovino Armenije skozi percepcijo diaspore, predvsem vlogo političnih strank diaspore v pridobitvi neodvisnosti in izgradnji nove armenske državnosti konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja. Armenija in diaspora imata namreč za seboj že več kot desetletno zgodovino intenzivnega komuniciranja. Leta 2005 je Armenija sprejela ustavne amandmaje, ki Armencem v diaspori ponujajo možnost pridobitve dvojnega državljanstva, čeprav ni jasno, v kolikšni meri si ti sploh želijo vrnitve v domovino oziroma večje udeležnosti v političnem življenju Armenije. Članek v nadaljevanju osvetljuje tudi odziv diaspore na povolilno dogajanje v Armeniji februarja in marca leta 2008.

Ključne besede: odnosi med Armenijo in diasporo, izgradnja države, demokratizacija

INTRODUCTION

Two thirds of ethnic Armenians live outside of Armenia. Armenian communities are scattered throughout the world – from Canada to Australia and from Argentina to Siberia. The genesis of the Armenian Diaspora (“Spyurq”) started in the Middle Ages, but the majority of Armenian exodus from their homeland occurred as a result of two events: the 1915 Genocide in Western Armenia carried out by the Government of the Young Turks, and the Sovietization of Eastern Armenia (1920) which was previously part of the Russian Empire. Despite the chain of events, and the wide geographic range of emigration they caused, Armenian communities have developed and sustained themselves globally.

The Diasporan communities were cut off from the homeland almost for 70 years. The only opportunities to establish relationships between Diasporan communities and Soviet Armenia were cultural in nature. Moreover, for decades the active and strong Diasporan communities of the United States and Western Europe were located on the other side of the Iron Curtain, and were thus part of the ideological antagonism against the Soviet Empire and, accordingly, Soviet Armenia. The Armenian Diaspora sets its agenda and political goals independent from the Armenian homeland, which was in fact deprived of its own sovereignty. As a result of the absence of interrelations, two core priorities emerged for the Diasporan communities: protecting Armenian identity (“Hayapahpanutian”) in the new countries of residence, and achieving international recognition of the Armenian Genocide (“Hay Dat”). Meanwhile the agenda of Soviet Armenia, which would soon regain its independence, was shaped by completely different priorities.

After the collapse of Soviet Union a new phase of relations began between the newly independent Armenian state and the Armenian Diaspora. In response to the devastating earthquake in 1988 and the start of the war in Nagorno Kharabakh, the Diaspora provided significant humanitarian and financial support to Armenia. These actions contributed to the formation of lofty expectations for a “powerful Diaspora” in Armenia; it also gave Diasporan Armenians the chance to rediscover “the lost heaven, the holy land of ancestors,” which was suffering from war, natural disasters, blockades, economic collapse, and energy and social crises. Prior to Armenia’s independence, both sides had minimal information about the realities that existed on “the other side”, which resulted in lofty, but groundless expectations about the future roles of both sides. These often idealized notions of the potential interrelations between the Homeland and the Diaspora sometimes resulted in frustration, disappointments and conflicts on both sides. As time passed, several steps were taken by Armenian government to organize Armenian-Diasporan relations, particularly to increase mutual understanding, synchronize agendas and coordinate efforts. The activities of the Ministry of Foreign Affairs

of Armenia will be discussed in the text to analyze the policy of Government of Armenia to the Diaspora and the policy's effectiveness. The Ministry of Foreign Affairs has initiated three pan-Armenian conferences and established networks between Armenia and the Diaspora communities, branding itself as the primary coordinating institution between Armenia and the Diaspora. At the same time, the Ministry is also one of the political institutions that have been significantly influenced by the Diaspora. Diasporan Armenians contributed to its development through technical assistance, such as supporting the establishment of embassies, and through political support by lobbying their home governments. The Diaspora's human capital was also directly involved in the formation of Armenia's foreign policy. Raffi Hovhannisian, the first Armenian Minister of Foreign Affairs, was a Diasporan himself and was succeeded by Vartan Oskanian, another Diasporan diplomat, who headed the Ministry for a decade (1998–2008).

THE ARMENIAN DIASPORA

Since Armenia gained independence from Soviet rule in 1991, many local politicians have considered the Armenian Diaspora one of the most significant advantages for the country in comparison to its neighbors in the South Caucasus (Georgia and Azerbaijan). Several politicians have declared that "our Diaspora is our Black Gold". This statement refers to Azerbaijan, an oil rich country, which leverages its oil resources as part of its diplomacy efforts and spends its oil money on building a stronger army (Yevgrashina et al. Christian 2008). The context of this comment is especially relevant since from 1992–1994 Armenia was involved in a war against Azerbaijan to defend Armenians of Nagorno Kharabakh. The war ended in 1994 through a cease-fire agreement. However, a final peace agreement was not reached and the possibility of escalation into a new war persists (International Crisis Group 2007).

The Armenian Diaspora is known for being substantial in size, organized and influential. Zbigniew Brzezinski, the noted author in the field of international relations, in his analysis of ethnic lobby groups and their influence on the implementation of the United States' foreign policy, described the Armenian community as the most influential, after the Jewish and the Greek communities (Brzezinski 1998: 41).

Organized ethnic communities in their host countries possess the potential to significantly shape the political landscape of their homelands, particularly in the promotion of democratization in those countries. A good example is the role that the Mexican community of the United States played during the presidential elections in Mexico in 2000. The 2000 elections brought an end to over 70 years of one party rule by (Huntington 2004: 446). However, some scholars find ethnic

communities' influence on democratization of the political process in their homeland is quite limited, as an example considering that the three largest foreign communities in the United States are the Chinese, the Arabs and the Mexicans. These groups maintain close ties with their homelands, and in two of the three cases, with their non-democratic governments (De la Garza 2001: 95).

Organized ethnic communities in host countries tend to focus on the issues related to representing and protecting their ethnic interests. If those communities also have an independent homeland, then they support interests of their native state and advance their national interests by financial, political, diplomatic and professional means. In this examination of the political influence of transnational ethnic communities, the direction of influence is largely *from* the historical homeland and ethnic communities *to* the host countries (Huntington 2004: 430–456). This is indeed the case for the Armenian Diaspora: Armenian political organizations are focused on influencing the institutions of their host countries to achieve their goals, rather than trying to directly influence the political institutions of Republic of Armenia. This applies most to the activities of Armenian communities in Northern America and Europe, and specifically the organizations that lobby the governments and parliaments of their host countries.

The trend described above does not fully explain the limited influence of Armenian communities on the democratization process of Armenia. The extent of influence must be contextualized in the genesis and history of the Armenian Diaspora and the potential role the Diaspora could play. Armenian communities began to spread to foreign countries in the Middle Ages, when Armenia lost its statehood (respectively, Armenia in 11th century and Cilicia in 14th century, which was an Armenian kingdom outside of historical Armenian territories, populated mostly by immigrant Armenians). However, the majority of Diasporan communities developed in the beginning of the 20th century as a result of the Armenian Genocide in Ottoman Turkey.

The Armenian Diaspora is quite multilayered (Liparityan 1999: 204). By geographic and cultural criteria it may be grouped as follows:

1. Countries of the Middle East, such as Lebanon, Syria, Iran, Iraq, and Egypt. Armenians that survived the Genocide established and branded strong and organized communities. Those communities are known as the "Traditional Diaspora" (Avandakan Spyurq). During the last four decades, a significant number of Armenians have left those communities for Western countries. As a result, the Traditional Diaspora naturally started to weaken and loose its central role, where the most cultural, social and political developments had been taking place. The emigration of the Traditional Diaspora from Middle Eastern countries was largely related to certain Middle Eastern phe-

nomena, such as civil and interstate wars, Arabization, and Islamization that continue today.

2. Western European countries and North America, particularly the USA, France, Canada, Belgium, Great Britain and Netherlands. A small number of Armenians had immigrated to these countries before the Genocide, but they expanded after the Genocide, as well as after the later wave of the aforementioned emigration from the Middle East. In addition, prior to the fall of the USSR, Armenians under Soviet rule began to immigrate to Western European and North American countries. Today, these Diasporan communities are composed of two groups of Armenians with different backgrounds. The first group is made up of the generations of Genocide survivors who emigrated in the beginning of the 20th century. The second group is composed of migrants from the Soviet Union and later from the independent Armenian, Azeri and other former Soviet republics over last two decades. The latter group is less influential and less organized in the host countries, but is more familiar with the situation in post-Soviet Armenia. Many of the latter are still linked to Armenia through family ties, common traditions and culture, including similarity of the Eastern Armenian dialect, and are more attuned to the internal political developments in Armenia. This relatively new group has the potential to catalyze Diasporan efforts to support the democratization of Armenia.

Furthermore, these two groups differ from each other by the degree of integration into their host country and maintenance of an Armenian identity. These ranges from largely assimilated Armenians to Armenians who often do not have legal citizenship status in their host countries (Tölölyan 2001: 9). Therefore, the interests and influence of Armenians in these communities vary greatly.

3. Armenians that continue to live in former Soviet republics. After the collapse of the Soviet Union, these communities found themselves within the borders of foreign countries. The Russian Federation and Georgia are the best examples of former Soviet republics with Armenian communities. In the case of the Russian Federation, the self-organization of the Armenian community in ongoing since immigration that started two decades ago continues.

For more details on the history and features of Armenian communities and different subgroups, and the differences in the agendas, expectation and attitudes of the Republic of Armenia and the Diaspora, refer to the comprehensive survey of public opinion and expert interviews carried out by the "Armenia2020" organization (Miller et al. 2003).

Since the majority of Diasporan communities inhabit countries that are not democracies, they are less likely to be focused on diffusing democratic norms and values. With the exception of organized communities in a number of Western countries (especially the USA and France), other Diasporan communities do not have the democratic precedents to share in the process of democratization with their compatriots in the Republic of Armenia. As indicated in Table 1, the majority of Diasporan communities live in countries with low democracy indexes.¹

1 Based on the Freedom House rating as criteria to measure how democratic the countries are. Freedom House is a well known non-governmental organization in the United States of America. *Freedom in World* is one of the most cited products of this organization, which contains comparative assessment data of political rights and civil liberties in 193 countries and 15 related and disputed territories. It has been published annually since 1972.

Table 1: The democraticness of major host countries of Armenian Diaspora

Country	Number of Armenians ²	% of Diaspora	Freedom House rating ³
Argentina	130,000	2.2	Free since 2004
Australia	35,000	0.6	Free
Belarus	25,000	0.4	Non Free
Belgium	10,000	0.2	Free
Brazil	40,000	0.7	Free since 2003
Bulgaria	30,000	0.5	Free
Canada	40,000	0.7	Free
Czech Republic	10,000	0.2	Free
France	450,000	7.6	Free
Georgia	450,000	7.6	Partly Free
Germany	42,000	0.7	Free
Greece	20,000	0.3	Free
Hungary	15,000	0.3	Free
Iran	100,000	1.7	Not Free
Iraq	20,000	0.3	Not Free
Jordan	51,500	0.9	Partly Free
Kazakhstan	25,000	0.4	Non Free
Lebanon	234,000	3.9	Non Free
Poland	92,000	1.5	Free
Russia	2,250,000	37.8	Non Free
Syria	150,000	2.5	Non Free
Turkey ⁴	40,000	0.7	Partly Free
Turkmenistan	32,000	0.5	Non Free
Ukraine	150,000	2.5	Free since 2006
United Kingdom	18,000	0.3	Free
USA	1,400,000 ⁵	23.5	Free
Uruguay	19,000	0.3	Free
Uzbekistan	70,000	1.2	Non Free
Total	5,948,500		

2 It is quite difficult to find exact number of population in different Diaspora communities. The data provided is sourced from <http://www.armeniadiaspora.com/> according to 1st April, 2008. Web site maintained by Ministry of Foreign Relation of Republic of Armenia. Only communities that have 10,000 or more population are reflected in the list.

3 Freedom in the World 2007 survey, Freedom House, Inc. <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15>

4 According to the mentioned online source, the number of Armenians in Turkey is 2,080,000; which possibly includes the so called "hidden Armenians". But the number of Armenians involved in community is mentioned at about 40,000, which is considered to be more accurate. See: Hofmann, Tessa (2002) "Armenians in Turkey Today. A critical assessment of the situation of the Armenian minority in Turkish Republic." Washington: The EU Office of Armenian Associations of Europe working papers (<http://www.armenian.ch/asa/Docs/faae02.pdf>, 3. 9. 2008).

5 This number is quite popular and is being widely mentioned also by Armenian organizations of US, though during census in 2000 only 323,701 people mentioned themselves as American Armenians. See: King, David and Miles Pomper (2004) "The U.S. Congress and the Contingent Influence of Diaspora Lobbies: Lessons from U.S. Policy toward Armenia and Azerbaijan." *Journal of Armenian Studies* VIII, 1.

As it is shown in the table only nearly 40% of the Diaspora Armenians live in countries that are "Free" according to the Freedom House. It is also worth to mention that some of those countries gained that status only recently. Another interesting finding is that 31%, the significant part of those 40%, are centralized in two countries, which are the United States and France. It should also be taken into consideration that, though many Diasporans or their parents now live in democratic countries, a large portion were born and lived in non-democratic countries such as Syria, Lebanon, Iran, Turkey, and the USSR. Therefore, the Armenian Diaspora has varied exposure to institutionalized democratic traditions.

On the other hand, Armenians established in Western countries, especially in the United States, have effectively used the democratic mechanism of political participation to lobby their governments and legislators (King and Pomper 2004: 4). In summary, the activities of Diaspora organizations are based on democratic principles, but their priorities, as it was mentioned in the introduction, are not to support the democratization the process of state building in the Republic of Armenia. For example brief analysis of missions of Diapsoran organizations in Europe listed on the www.armeniadiapsora.com web site proves that democratization of Armenia is not in the agenda for those 21 organizations.⁶ This statement also applied to other ethnic Diasporas, such as Chinese community in US and other South East Asian countries.

POLITICAL AGENDA OF ARMENIA AND ARMENIAN DIASPORA

The existence of Diasporan organizations in democratic countries does not imply that those organizations view the democratization of the Republic of Armenia as their priority and are ready to implement activities to promote that process in Armenia. The missions of Diasporan organizations are not the democratization of Armenia (Manaseryan 2004: 21). There are actually significant differences between the political agendas in Armenia and in the Diaspora. The following factors should be taken into consideration in order to understand those differences:

- a/ During the Soviet rule, the Diaspora was largely cut from the Armenian homeland, which resulted in a poor understanding of the situation on the ground in Armenia by the Diasporans and vice versa. Even in every day practice and routine traditions there is a gap between Diasporans and the Armenians from Armenia (Hayastantsi) (Manaseryan 2004: 6).

⁶ The website is maintained by Foreign Ministry of Armenia and has comprehensive information on Diaspora: <http://www.armeniadiapsora.com/europe/index.html>

One of the most significant examples of the misunderstandings and differences in political agendas between the Armenian Diaspora and the Republic of Armenia is the issue of the reunification of the Republic of Nagorno Kharabakh (then Autonomous Region of Nagorno Kharabakh) to the Soviet Armenia. All of the traditional political parties active in Diaspora share a position on the reunification. The commitment to reunification was made through a statement in October 1988, when the Karabakh movement was popular and had already mobilized a majority of the Armenian society and the Armenians living in Nagorno Kharabakh. This statement was signed by all the prominent Diaspora political parties: the Armenian Revolutionary Federation (Dashnaksutian), the Democratic Liberal Party (Ramkavar) and the Social Democratic Party (Hnchak). The joining together of these parties was a rare occurrence in Diasporan politics. The statement all three parties signed took a tolerant position towards the Soviet leaders of Armenia and Nagorno Kharabakh, expressing hope that the leadership would find a “... fair solution to the problem”. However, the statement calling to their “brothers in Armenia and Kharabakh to abandon extreme methods of struggle, such as strikes, radical calls, which is disturbing public order in the homeland” (Libaridian 1991: 128–129). This kind of trustful and positive attitude towards the Soviet leadership, which was undergoing a serious crisis of legitimacy, and the careful and excusable attitude towards the national movement, that had mobilized the majority of the country, surprised and upset compatriots living in Armenia and Nagorno Kharabakh. The statement was widely criticized in Armenia, especially since it was signed by the Armenian Revolutionary Federation; the party that had been championing the idea of Armenia’s Independence since its Sovietization and had been a known critic of the Soviet Union.⁷ The two other parties, however, were known for their loyal attitude towards the Soviet Union even before this statement.⁸ As put by Kachig Tololyan, an author on Armenian Diaspora relations, this led to a situation of “general bitterness and disillusionment ... which will remain a major issue for some time to come as homeland and Diaspora leaderships both recognize that the transnation’s different segments, though temporarily united by crisis, do not share the same political goals and principles” (Tölölyan 2001: 22).

7 See, for example: Libaridian, Jirayr ed. (1991) *The response letter to Diasporan parties from Union for National Sovereignty, party from Armenia in Armenia at the Crossroads. Essays, interviews, and speeches by leaders on the national democratic movement in Armenia*. Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era. Watertown: 130–134.

8 In 1923 Social Democratic Party (Hnchak) announced that by Sovietization of Eastern Armenia Armenian Cause is solved, while Democratic Liberal Party (Ramkavar) accepted this fact as pragmatic reality and implemented policy of supporting Armenia through support to Soviet government.

b/ Another important factor in the gap between Diasporan and Armenian goals is the fact that, on a personal level, very few Diasporans are interested in the internal political developments of Armenia on daily basis. As citizens of other countries, Diasporans are likely to be more interested and involved in the politics of their host countries. This phenomenon is reasonable, given that the basic political decisions governing Diasporans' lives are made by the governments of their host countries and not in their historical homeland. Furthermore, some Diasporans with a Western Armenian background (Genocide survivors) do not perceive the Republic of Armenia and the territory it covers (Eastern Armenia) as their historical homeland. Instead they perceive Western Armenia (Eastern Anatolia of the contemporary Turkey: towns and villages that their parents were forced to leave because of the Genocide) as their historical homeland. There is a even special terms for those territories, "*Yergir*" (the land, the country), which does no include the territory of modern Republic of Armenia.

c/ The democratization of the Republic of Armenia has not been part of the missions of Diasporan organizations since their founding. Most of those organizations identify their priorities as the Armenian Cause (Hay Dat), recognition of the Armenia Genocide, organization of Armenian communities and conservation of Armenian identity (Hayapahapanum). Some organizations were established in 1960-1970s, when collapse of the Soviet Union was hardly foreseen. This is often why the priorities of these organizations were related to solving the internal problems of Diasporan communities. However, since the Soviet Union fell and Armenia gained its independence, Diasporan organizations have focused their activities in Armenia on the following causes:

- Humanitarian assistance to the Homeland, which was devastated by an earthquake in Spitak in 1988, the war in Nagorno Kharabakh, the collapse of the Soviet Union and the ensuing economic crisis.
- Financial aid for developing the infrastructure of the collapsed Armenian economy.
- Diplomatic and political support to the newly independent Armenia. The activities of Diasporan Armenian lobbyist groups in the US Congress in the early 1990s can be viewed as a success story. Due to these lobbying efforts, Armenia receives one of the highest rates of per capita foreign aid in the world.⁹ The aid money has also been spent on democracy promotion programs. As a result, Diasporan lobbying orga-

9 For details see the official web site of Armenian office of US Agency for International Development (USAID) <http://www.usaid.am/main/en/23/>

nizations have indirectly become involved in the process of “fundraising” money for democracy promotion programs in Armenia.

Most of the activities of Diasporan organizations have been defined by catastrophic situations Armenia was experiencing and were of vital importance to the country. During the fifteen years following the 1988 earthquake, more than 900 million USD were provided to Armenia through only 14 Diasporan organizations (Manaseryan 2004: 2).

d/ Many Diasporan communities and organizations are not democratic themselves, which is mostly related to the challenges of the preservation of Armenian identity (Hayapahapanutyun). “Individuals with alternative opinions on certain issues are leaving the community and being assimilated in the citizens of host countries. Very few are trying to found alternative institutions/organizations, fewer succeed” (Libaridian 1999: 154).

Diasporan political parties have not adopted the democratic traditions of their host countries, as stated by Libaridian, Diasporan academician from United States, former adviser of, the 1st president of Armenia, “In Diaspora Armenian parties continue practices of non transparent activities.” Libaridian views this as a legacy of the practices of those parties in the Ottoman Empire and later in the Middle Eastern countries (Libaridian 1999: 181). It is interesting to mention, that, for example, the most organized and powerful political party in Diaspora, the Armenian Revolutionary Federation, has not revisited its political program since its founding in 1890s, though the realities and challenges facing the Armenian nation then were completely different from contemporary challenges.

e/ During the late 1980s, when independence movement was developing in Armenia, many Armenians expressed the hope that Diasporan political parties would support pluralism in Armenia, institutionalization of the party system and implementation of democratic practices. Over the course of the 70 years that the Soviet Union existed, Diasporan political parties have transformed themselves from into grassroots organizations into organized political parties (Melkonyan 2005: 103–104). One of the most important functions of a political party is political participation, specifically running for elections, winning political offices and implementing the political agenda, while the party holds the power. Except in Lebanon, where Armenian political parties hold guaranteed seats in the parliament and government, Armenian political parties “in exile” have mostly remained out of the main political processes. In scientific terms it would be more correct to define Diasporan political parties as ethno political structures, the activities of which are being carried out in different, alien political systems and are aimed at championing the interests of the ethnic group they represent.

These ethno political structures played important role in Diaspora's self-organization and identity preservation, but were cut off from the realities of Soviet Armenia. The parties returned to Armenia in 1990, which demanded a rethinking and reorganization of their structures. However, this transformation process was implemented in a rush, and many individuals sought membership in parties even without knowing their ideology and history. Instead, membership the parties were perceived as an opportunity to gain political power or personal advancement (Melkonyan 2005: 106).

POLITICAL INTERACTIONS OF DIASPORA AND THE REPUBLIC OF ARMENIA

The opportunity for Diasporan political parties to get involved in political arena of Armenia was a chance to bridge gaps with Armenian, on the ground realities. However, these parties were not able to adapt to these new realities. In the case of the Democratic Liberal Party (Ramkavar) a growing number of "accidental members" resulted in a division of the party. Moreover, these parties, which in Armenia consisted mostly of citizens of Armenia, turned into the bearers of the Armenian reality. In December 1994, Levon Ter-Petrosyan, the first president of Armenia, banned the activities of the Armenian Revolutionary Federation, the most powerful party among the traditional parties, citing that their actions were breaking the laws of the Republic of Armenia. The parties were not officially reinstated until 1998, when it became evident that a new generation of party members from within Armenia had already been formed. This new generation occupied the leading role inside the parties. Once Armenia gained independence and the traditional political parties moved to the Homeland, many local Armenian citizens joined the parties, and their agendas very quickly turned from international affair to inter-country activities.

The return/entrance of the traditional parties into the Republic positively impacted democracy by increasing the competition between political parties in Armenia. And, the Armenian Revolutionary Federation became one of the most significant political parties in the young Republic of Armenia.

In the first years following the Independence of Armenia, its Diaspora had direct, but minor influence on the democratization taking place in Armenia. The limited extent of influence was natural given that Armenia and the Diaspora were separated from each others realities and furthermore, there were immediate challenges and vital problems to solve that affected the very existence of Armenians in Nagorno Kharabakh and Armenia. Since issues of survival were at stake and attempts to solve those issues were the priorities, issues related to democratization were not of a high importance and receded into the background. No steps

were taken to clarify the differences between the political agendas of Armenia and Diaspora and to adjust those agendas.

In the late 1990s, changes in administration as well as some steps were undertaken affected changes in Armenia-Diaspora relationships. Change was needed partly due to the fact that Levon Ter-Petrosian, who resigned from in the presidency in 1998, had a bad image in Diaspora. He had banned the Armenian Revolutionary Federation (ARF) and had fired Diasporan Armenian Raffi Hovhannisyan, the first Minister of Foreign Affairs of Armenia, because Hovhannisyan had stated that international recognition of the Armenian Genocide was a priority in the foreign policy agenda of the Republic of Armenia. Robert Kocharyan, Ter-Petrosyan's successor, took a different position, lifted the ban on the ARF, spoke openly about the international recognition of the Armenian Genocide in different international forums, and stated the necessity of intensifying and coordinating Armenia-Diasporan relations. He appointed Vardan Oskanian, another Diasporan Armenian, as a Minister of Foreign Affairs of Armenia, who headed the institution for a decade (1998–2008). Kocharyan also had initiated a process of introducing dual citizenship through constitutional changes.¹⁰

In September 1999, the Ministry of Foreign Affairs of Armenia organized the first Armenia – Diaspora Conference. However, the Conference did not succeed in achieving its main goal: determining the main directions and areas for cooperation. Even after the second conference, there was no observable outcome (Manaseryan 2004: 21). More tangible results were achieved during the third Conference, which took place on September 18–20, 2006. Several directions for Armenia-Diaspora cooperation were worked out (such as rural development, poverty reduction), but the promotion of democratic processes was not included. At the end of the third conference a declaration was signed, which contains only one sentence about democratization of Armenia and state building: “We are sure that democratic approach, human rights and liberty have priority meaning for the activities on the governmental and community levels.”¹¹ However, no suggestions were made and no recommendations were incorporated as to Armenia-Diaspora cooperation for the promotion of democracy and democratization.

A public opinion survey carried out by the Asian Global organization provides interesting data to understand the nature of cooperation between Armenia and the Diaspora, and the expectations linked to that cooperation (Miller et al. 2005). The survey was conducted in both the Diaspora and Armenia in 2003 and 2005.

10 For more detailed analyses on dual citizenship, see: Danielyan, Emil (2007) “Armenia allows dual citizenship amid controversy”, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav022607.shtml>

11 The official web site of the conference: <http://www.armeniadiaspora.com/conference2006/declaration.html>

The results of the survey indicate the expectations of the participants and are summarized in Table 2.

Table 2: The most productive support to Armenia from the Diaspora will be (results are reflected in percentage)

	Armenia 2003	Diaspora 2003	Armenia 2005
To invest money in business	71	64	57
To assist development of charitable and cultural organizations in Armenia	46	31	51
To support study abroad programs	34	16	38
To present and lobby the interests of Armenia in foreign countries	28	38	37
To help in professional licensing, sharing with expert knowledge	45	40	26
To buy Armenian production and use local services	17	24	24
To be well informed about Armenia. To support the mission of Armenian Embassies (Representations) worldwide	14	22	18
Not to participate directly in country's internal politics	13	7	16
To organize communication networks	9	25	15
To participate directly in the politics of the country	18	11	14
To do nothing	1	1	2

The above data shows that only a small percentage of Diaspora and Armenians would like Diasporans to be actively involved in the internal political development of Armenia. Moreover, a comparison between the 2003 and 2005 surveys demonstrates that the percentage of interviewees sharing that point of view has increased (13% and 16% respectively), and the percentage of those who consider direct participation of Diasporans in Armenian politics to be productive has decreased (18% and 14%, respectively). Overall, the survey shows that the expectations of Armenians and Diasporans have become more specific and realistic.

PRESIDENTIAL ELECTIONS'08 IN ARMENIA AND THE REACTION OF DIASPORA

Despite these differing preferences, the Diaspora remains interested and involved in internal developments of the Armenian political system to a certain extent. The recent developments in Armenia following the Presidential elections in February 2008, and the subsequent reactions of American-Armenian lobbying organizations are an interesting example of democratic development in Armenia and the effectiveness of Diasporan activities. Following the presidential elections, tens of thousands people protested the controversial results through 10 days of ongoing sit-ins, strikes and demonstrations. Parallel rallies in support of the demonstrations in Yerevan were held in several cities outside of Armenia (such as Moscow and Los Angeles). On the 1st of March, ten protestors in Yerevan died in clashes with police, which were trying to disperse the demonstrators early that morning. As a result, President Robert Kocharyan declared a 20-day state of emergency in the country, which included a ban on public gatherings and the imposition of severe restrictions on the media.

Jirayr Harutunian, former Chairman of the Board of Directors of one of the most influential Armenian lobbyist organizations, the Armenian Assembly of America, answered the question “Will the Armenia Elections Crisis Affect Lobbying in Washington?” by saying that “The violence of March 1 and serious charges of electoral manipulations are certainly causing discomfort among our friends in Congress and is being exploited by Turkish and Azerbaijan-funded lobbyists” (Haratunian 2008). In one of her recent interviews for “Jamanak Yerevan” (Yerevan Times) newspaper, Arpi Vartanian, Country Director for Armenia and Nagorno Karabakh of the same organization, once again confirmed this idea by noting that “those events makes it harder to lobby in US Congress, particularly in pushing them to allocate more funds for implementation of democracy promotion programs in Armenia” (Vartanian 2008: 4). The disbursal of these funds has been on the decline in the last several years (Armenian Assembly of America 2007). The author of the “Jamanak Yerevan” article concludes stating: “Thus the Armenian Assembly of America calls Yerevan to take immediate steps for political and social reconciliation. We hope that all political forces will be guided by sober judgments. Citizens of Armenia deserve nothing less than that and that is needed also for us, who are working for free, prosperous and democratic Armenia.”

Another notable example of Diaspora’s reaction to the post-electoral developments in Armenia was the joint statement of the leading organizations of the Armenian community in the United States: Armenian National Committee of America, Armenian Assembly of America, Armenian General Benevolent Union, the Diocese of the Armenian Church of America (Eastern/Western) and the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America (Eastern/ Western) made

on March 18th, 2008: "We join with all Armenians in reaffirming our people's common commitment to the security of Armenia and Artsakh (Armenian name for Nagorno Karabakh, note by author) in a challenging and often dangerous region, and to cooperate toward our shared aim of strengthening an open and democratic Armenian homeland, based upon the rule of law, social and economic justice, freedom of expression and the media, and equal opportunity for all" (Armenian National Committee of America (2008).

These reactions by the Diaspora demonstrated their concerned position on political developments in the Republic of Armenia. But at the same time it should be noted that those positions were quite general, without concrete suggestions for reconciliation. They were also a response to crisis rather than a reflection of Diasporan organizations focus on democratization. The controversial elections and ensuing protests were unexpected and shocking for the citizens of Armenia and Diasporan Armenians. They also provided the potential opportunity to review perceptions of the political systems, and define the priorities of the Republic of Armenia with regards to national security and social-economic development. The elections may serve as a breaking point to change the agenda of Diasporan organizations and demonstrate the need to focus on political reform in the Republic of Armenia ("Armenia2020" 2005).

CONCLUSION

At present, the role of the Armenian Diaspora in promoting democratization in the Republic of Armenia is limited and marginal, both at an institutional and individual level. There is potential for Diasporan individuals to increase their influence through increased involvement in the internal life of Armenia. This involvement can be economic, cultural, professional and even political. Through involvement in Armenia's internal life, Diasporans may be more attracted to the prospect of permanent residency. One of the most important preconditions for that is further modernization of Armenia, and this development should not be detached from the democratic path. For example rule of law, anti-corruption measures and antimonopoly policies can encourage Diasporan businessmen to invest in Armenian economy. Policies of tolerance and pluralism can help to overcome the existing cultural gaps between Diasporans and Armenians from Armenia. Effective and transparent governance would promote increased financial and technical aid to the Armenian national and local government bodies. And just on contrary, undemocratic Armenia would decrease the interest of Diaspora Armenians towards the Republic of Armenia (except for touristic purposes). That may also have a negative effect on representing and advancing the interests of the Armenian communities in abroad, particularly championing for the interests of the Republic of Armenia may become very difficult.

BIBLIOGRAPHY:

- Armenian Assembly of America (2007) "US government assistance programs in Armenia (2002–2006)." Armenian Assembly of America (http://www.aaainc.org/fileadmin/aaainc/pdf/USG_Assistance_to_Armenia/US_Government_Assistance_to_Armenia_2002-2006.pdf, 1. 8. 2008).
- Armenian National Committee of America (2008) "Joint statement on recent events in Armenia" (http://www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=1419, 1. 8. 2008).
- Armenia2020 (2005) *Armenia: Studies, reports and analysis*. Yerevan: Armenia2020.
- Brzezinski, Zbigniew K. (2003) *Velikaya shakhmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki y ego geostrategicheskie imperativy (The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives)*. Moskva: Mejdunarodnie otnoshenie.
- Danielyan, Emil (2007) "Armenia allows dual citizenship amid controversy." In *Eurasianet, Eurasia Insight* (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav022607.shtml>, 8. 8. 2008).
- De la Garza, Rogolfo O. (2001) "Review of Yossi Shain, Marketing the American Creed Abroad." *American Political Science Review* (December): 95.
- Freedom House, Inc (2007) "*Freedom in the World 2007*" survey. Freedom House (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15>, 4. 8. 2008).
- Foreign Ministry of Armenia "Armenian Population in the World" (<http://www.armeniadiaspora.com> section "population", 3. 9. 2008).
- Foreign Ministry of Armenia "European-Armenian Organizations" (<http://www.armeniadiaspora.com/europe/index.html>, 3. 9. 2008).
- Haratunian, Jirair (2008) "Will the Armenia elections crisis affect lobbying in Washington?" *The Armenian Assembly of America* (<http://aaainc.org/index.php?id=547>, 3. 9. 2008).
- Hofmann, Tessa (2002) "Armenians in Turkey Today. A critical assessment of the situation of the Armenian minority in Turkish Republic." Washington: The EU Office of Armenian Associations of Europe working papers (<http://www.armenian.ch/asa/Docs/faae02.pdf>, 3. 9. 2008).
- Huntington, Samuel Ph. (2004) *Kto Mi? Vizov Amerikanskoj Natsionalnoj Identichnosti (Who Are We? The Challenges to America's National Identity)*. Moskva: Tranzitkinga.

- International Crisis Group (2007) "Nagorno-Karabakh: Risking War." Tbilisi/Brussels: International Crisis Group, Reports and Briefings on Europe, Europe Report N°187 (<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=5157>, 3. 9. 2008).
- King, David and Miles Pomper (2004) "The U.S. Congress and the Contingent Influence of Diaspora Lobbies: Lessons from U.S. Policy toward Armenia and Azerbaijan." *Journal of Armenian Studies* 7(1).
- Liparitian, Jirayr (1999) *Petakanutyun martahravery: Hay qaghaqakan mitq ankakhutyunits y ver*. Yerevan: Nairi.
- Liparitian, Jirayr, ed. (1991) *Armenia at the Crossroads. Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era. Essays, interviews, and speeches by leaders on the national democratic movement in Armenia*. Watertown: Blue Crane Books.
- Manaseryan, Tatoul (2004) "Diaspora the comparative advantage for Armenia." Yerevan: Armenian International Policy Research Group, working paper (January) 04/14, (<http://www.aiprg.net/UserFiles/File/wp/jan2004/14.pdf>, 3. 9. 2008).
- Melkonyan, Eduard L. (2005) *Politicheskie partii Diaspori y processi demokrati-zatsii v Armenii. Diaspora, neft, rozi. Chem jivut strain Yujnogo Kavkaza*. Yerevan: Genrikh Bell Fund and Caucasian Media Institute.
- Miller, Kaia et al. (2005) "Realizing Armenia's Future Vision: Views from the Citizens of Armenia". *Armenia 2020* (<http://www.armenia2020.org/materials/>, 3. 9. 2008).
- Miller, Kaia, Prabal Chakrabarti and Tom Samuelian (2003) "Armenia: Already Globalized Nation or Still Broken World? Survey of Armenians in Armenia and the Diaspora." *Armenia 2020* (http://www.armenia2020.org/download.php?file_id=65&rand_int=387486, 3. 9. 2008).
- Tölölyan, Khachig (2001) "Elites and Institutions in the Armenian Transnation." Princeton University: Conference on Transnational Migration, Comparative Perspectives. *Diaspora*: 9(1). (<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-01-21%20Tololyan.doc.pdf>, 3. 9. 2008).
- Vartanyan, Arpi (2008) Interview. *Jamanak Yerevan* daily (April 8).
- Yevgrashina, Lada and Christian Lowe (2008) "Azerbaijan announces 53 pct rise in army spending." Reuters: (<http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSL1597375>, 3. 9. 2008).

RELIGIOUS CONFLICT IN NYÍREGYHÁZA – THE DIFFICULTIES OF AN EIGHTEENTH CENTURY SLOVAK SETTLEMENT

The resettlement of wide areas of Hungary, and especially those in peripheral areas, in the years following the end of the Turkish occupation is a large and complex subject. This particular study introduces the 18th century settlement of Nyíregyháza, a long and painful process in which it was the religious identity of the Slovak Lutheran settlers which was the dominant issue rather than their ethnic origin.

We deal in some detail with those conflicts which developed between the settlers' landlord (Count Ferenc Károlyi) and the bishop of Eger (Count Ferenc Barkóczy) over the settlement itself. These conflicts were closely related to the re-catholicisation process in Hungary which played an important role even in the mid-18th century.

Keywords: resettlement of Hungary, minorities, ethnicity, religious identity

VERSKI KONFLIKT V NJIREGIHAZIJI - PROBLEMI SLOVAŠKEGA NASELJA IZ 18. STOLETJA

Ponovna poselitev večjega dela madžarskega ozemlja po koncu turške okupacije, še posebej obrobni območij, je obsežno in zapleteno vprašanje. Članek obravnava poselitev Nyiregyhaze v 18. stoletju – boleč in dolgotrajen proces, v katerem je bila etnična identiteta slovaških naseljencev manj pomembna od njihove luteranske veroizpovedi.

Podrobno obravnavamo tudi spor med veleposestnikom (grofom Ferencem Karolyijem) in škofom v Egru (grofom Ferencem Barkoczyjem) glede same naselitve. Ta spor je bil tesno povezan s procesom rekatolizacije, ki je bil v 18. stoletju na Madžarskem zelo pomemben.

Ključne besede: Madžarska, ponovna poselitev, manjšine, etničnost, verska identiteta

Among the most important factors which determine or shape the existence of traditional or historical minorities, *ethnicity* and *religion* are paramount, and both are critical to the process of determining the basic types of minority.¹ In terms of linkage, it is clear that there are numerous possibilities: the main feature of their minority character may clearly indicate some form of inter-definitive relation,² or, on the contrary, their tendency to alter or metamorphose one another may predominate.³ However, there are minorities which, during the process of becoming a nation, think in such a continuity in which religious identity is characterised by some form of 'pre-era' attribute.⁴

In this paper I am attempting to show an 18th century settlement process – namely, that of Nyíregyháza, which – as *pars pro toto* – harmonises with the above to the extent that the denominational identity of the Slovak Lutheran settlers became dominant over time.

It may sound incredible to a reader today, but, after existing for several centuries, in the middle of the 18th century Nyíregyháza faced the danger of extinction – more precisely, (from a settlement-historical point of view, by the decline of the town to an area of sparsely-populated heath-land. Among the many reasons for this are the Turkish invasion, repeated Tatar attacks and the Kuruc movements, as well as the hardships caused by the Great Plague.

In this period Nyíregyháza was part of the Ecsed domain (Éble 1898: 4) – which had been bought by the Károlyi family. Prior to this, Ecsed had had several owners in parallel. The total estate, which embraces an area of some six counties (!), had been so awkwardly distributed in 1728 that three totally barren plots were excluded from one parcel of land, and so it was not surprising that the landowners at that time would have loved to rid themselves of such properties which promised only a minimal income.

However, as emerged during the process of distributing estates and organising settlements after the Peace of Szatmár, for the Imperial Court the religious denomination of the new landowner was quite irrelevant. It was the same with the Ecsed domain, when one of the owners, the Imperial Court, contacted Count Sándor

1 A UN study was made in 1949 entitled 'The Determination and Classification of Minorities', which differentiated among seven basic types of minority: racial, linguistic, ethnic, national, religious, native and emigrant. For this typology see: Szarka 2005: 159–160.

2 István Szabó, for example, deals with the connection between 'nationality' and 'religion' – with reference to a specific historical example – in a very similar way (Szabó 1937: 47–49).

3 It is the context of 'religion' and 'ethnicity' from which, for example, Jenő Szűcs's ideas on medieval national identity, in connection with 'genteelism', can be interpreted (Szűcs 1997: 12–97). A summary of the 'perennial' and 'modernist' views of nationalism is provided, for example, by Smith 1995: 12–19.

4 Concerning this see, for example, Anderson 2006: 25.

Károlyi. The Count was not very enthusiastic about the idea of the purchase, as is shown by a letter which he wrote to his son, in which he stated quite forcefully that neither his body nor his soul longed for the estate of Ecsed, moreover, he was also bored with all his other estates since “it is a hundred times easier to find and buy stock than to get farmers to take care of it” (Éble 1898: 12). The Count, on the other hand, would not have been one of the most imaginative major landowners of his time⁵ if he only had considered religious factors, entirely neglecting the economic-propiety, political ones.

Eventually, the purchase did take place, although its history (including the accompanying litigation) lasted nearly thirty years from 1730 to 1758. The Károlyi family – Sándor and his son, Ferenc – paid nearly 400.000 forints for Ecsed.

A total lack of interest in the estate is clearly shown by the fact that nobody wished to buy the estate auctioned by the Court (Éble 1898: 20), but in this way Nyíregyháza came to belong to the Károlyi family through the purchase of the Ecsed estate, which encompassed four counties – Szatmár, Szabolcs, Outer Szolnok and Bihar – which then belonged to Szabolcs County.

The organisational work, however, produced serious difficulties. When the Károlyi family took the estate, as the historian said, the “real landowner was ... harsh nature herself hiding in the marshes” (Éble 1898: 37). The situation is clearly illustrated by one piece of data from the census held in the middle of the 18th century, namely that only 24 landlords and one serf lived on the land which came into the ownership of the Károlyi family (Éble 1898: 38), and also by the fact that, in 1752, Károlyi offered Nyíregyháza as a gift to his brother-in-law – but in vain: Demeter Rácz did not accept it! Ferenc Károlyi then started to implement his father’s old idea – *settlement*.

If we follow events chronologically, we should first look at Károlyi’s ideas. He also wished to follow his father’s example by initially wishing to populate Nyíregyháza with Catholics but he did not find such a population even though his representatives had been searching abroad. Eventually he decided that he would populate Nyíregyháza with Slovak Lutherans (referred to as ‘Tót’ people in Hungarian-speaking areas). He consoled himself with the thought that members of two other denominations – Orthodox and Lutheran – were already living on the estate (Éble 1898: 39).

Károlyi did not have the slightest idea what dangers were lurking in the fact that he himself, as a Catholic landlord, was settling Lutherans on his own estate. Who would have thought that this seemingly ‘innocent’ case of the settlement of

⁵ Concerning this, see, for example: Éble 1893: 82–89, but especially: Kovács 1988: 171–210.

Nyíregyháza would set into motion secular institutions starting at county level, but rising through the Chancellery and the Governor's Council to the level of the Imperial Court in Vienna – as well as clerical institutions from the local Episcopal Court to the Holy See itself!

Károlyi, at that time knowing nothing, started pre-arrangements for the settlement. First of all, he wished to obtain the support of Szabolcs County. At the beginning of 1753 he had already agreed with the County that all settlers would enjoy a three-year tax holiday.⁶ On obtaining this agreement, he issued his Charter on the 23rd of May 1753 in which he invited people to settle in the area of Nyíregyháza and on the barren land of Cserkesz. After the three-year tax holiday all landlords were to pay one gold coin to the County – “they shall be golden” (Éble 1898: 41), that is, they would not have to bear other taxes imposed by the County. Károlyi had promised a sufficient amount of timber for building houses, and, furthermore, he was also planning to rent neighbouring estates if required, were the settlers not to have sufficient land on their plots. According to the terms of the Count's invitation, the settlers were allowed to build churches and have their own priest. Károlyi himself only wanted to practise his rights as a landed squire over the settlers after the three-year “waiting period” had passed (Éble 1898: 41).⁷

Following this, the process of settlement could be carried out, but, even before the Charter was issued, Slovaks from Békés were willing to make the move and, eventually, from that area 214 landowners who had the right of free movement settled in Nyíregyháza. Settlers, however, did not only arrive in Nyíregyháza from Békés County, 44 landowners came from Zólyom, 28 from Borsod, 20 from Gömör and Nógrád Counties and 25 landowners from Hont (Éble 1898: 42–43). According to the census held at the end of 1754, including family members, a total of 2,485 people arrived.⁸ Even without precise data, historians claim it proven that the settlers were ‘mostly’ Slovak native-speakers and of the Lutheran faith.

Parallel with the arrival of the settlers, however, the earlier inhabitants of Nyíregyháza dispersed, or, more precisely, Károlyi's stewards expelled them.⁹ The ‘logistical’ prearrangements of the settlement were carried out distinctly in an organised way since, by the summer of 1754, 200 large houses had been built (Éble 1898 : 43).

6 Originally Károlyi had asked for a six-year tax-free period (Éble 1898: 41).

7 Éble published the whole text of the Charter: 1898: 145–146.

8 According to Éble's data, there were 561 farmers, 523 wives, 798 sons, 561 daughters and 42 servants (Éble 1898: 43).

9 Unfortunately Éble did not deal with the reasons for the dispersal and dismissals.

However, by settling ‘mostly’ Slovak native-speakers, the map of Nyíregyháza in respect of its minorities did not really become more varied since – as we have seen – the inhabitants living there prior to this had already left the settlement, and so, in his own words, Károlyi considered it worth mentioning that he allowed a Russian priest to reside there “in solitude” (Éble 1898: 43).

The conflicts which followed did not arise from problems relating to ethnicity but rather to religion, since it was the movement of clergy which signified real danger to those Catholic priests who were not happy to witness the settlement of so many Lutherans.

Based on earlier experience, Károlyi could not reasonably have expected this danger, but he still tried hard to consult with all possible local and central secular forums in relation to the settlement process – and he received a positive reaction from all. However, by the time that the Empress herself had come to deal with settlement affairs, those against the settlement process had reported Károlyi to the Court, specifically complaining that he had carried out the process in an unlawful way (Éble 1898: 47–48).

It was mainly those who envied Károlyi as well as Count Ferenc Barkóczy, the bishop of Eger and the bishop’s confidant, Antal Gerstocker, the incumbent of Fény, who were behind the denunciation. (The piquancy of this situation is intensified by the fact that Károlyi, through his mother, was related to the bishop as well as to Count Imre Barkóczy, the County Head (= Lord Lieutenant) of Szatmár County – and, to cap it all, the latter two were also related to each other.)

The whole point of the accusation was that, firstly, Károlyi had allowed inhabitants with no permission to move (meaning the serfs of other landlords) to settle, secondly he had tempted serfs with the promise of a tax-holiday and, thirdly, he had promised the Lutheran settlers the free practice of their religion. The bishop also raised a query as to whether Károlyi had expelled the serfs of the Calvinist, Roman Catholic and Greek Catholic faiths from Nyíregyháza prior to the process of settlement, and he had “exclusively” settled Lutherans in their place (Éble 1898: 51).

Károlyi’s position which had previously been strong now changed dramatically, since the bishop openly demanded the banning of the settlers’ right to practise their religion freely, the demolition of the oratory which they had built, extremely severe punishment for those who broke the law and, finally, that the settlers to be driven back home, to their previous habitat (Éble 1898: 51–52).

In his plea submitted to the Governor’s Council Károlyi did not react to the accusations of the bishop, although those would have been easy to attack; rather he dealt with the circumstances of the settlement process (Éble 1898: 52). On the one hand he made it clear that settlement is a legal act, and, on the other, that he

had only given the right to settle to those who had the right of “free migration”. (He further strengthened his claim by pointing out that no other landlords had submitted any complaint against him) in two respects, however, the Count was on the defensive, and with little result. He had to admit that he had indeed promised a three-year tax-holiday to his settlers, something which he only could have done on the basis of his rights as a landed squire, although, as he argued, without such a concession no-one at all would have wished to settle. He also admitted, in respect of the free practice of faith, that the settlers “from their own ignorance had forgotten to ask for permission concerning the practice of faith” (Éble 1898: 52) from the Empress, and so Károlyi placed the responsibility with Maria Theresa. Károlyi’s defence did not convince the Governor’s Council since the Count had admitted his own errors, and the County was, therefore, obliged to examine the case in April, 1754. The County Head, although he did not oppose this, did not object to the aims of the County to do all it could to save the new settlement. The sympathy of the County towards the settlement cannot be better illustrated than by the fact that the Deputy County Head (Comes Curialis) Szunyoghi *himself had worked out and written an impressive petition addressing those in Nyíregyháza* and had submitted it also to the general assembly of the County (Éble 1898: 56). After a heated discussion, the County Head (Comes Supremus) accepted the plea of “the people of Nyíregyháza” and they were freed from the military levy (to “pay for soldiers”) (ibid). The action of the Comes Curialis, however, was denounced by someone and he was punished.

Meanwhile, the bishop also took steps, and, after consulting with the County he turned to the Court in Vienna – in fact, to the Empress herself, who then began to oppose the settlement process in Nyíregyháza despite the fact that, earlier, it had been supported both by the Lord Palatine and the Chancellor.

The bishop’s visit to Vienna had its consequences: in October, 1754 a further inspection was imposed on the County, and, moreover, it was compelled to expel the Lutheran priest from the County, to forbid him, on the pain of arrest, to return and have the meeting-house built by the religious settlers dismantled (Éble 1898: 60).¹⁰

At this point Károlyi decided to on a serious step – that he himself would demolish the meeting-house (Éble 1898: 61). He ordered the Imperial Captain, Szaploneczay, to carry out his will. Szaploneczay did, in fact, appear in Nyíregyháza, had the meeting-house “obliterated completely” (Éble 1898: 62) but made the Lutheran priest visit him, convincing him to hide, not to lose contact with his com-

10 Reacting to Károlyi’s request the Governor’s Council had earlier obliged the county to keep a record of all those Catholic, Ruthenian and Calvinist inhabitants who used to live there but had moved elsewhere on news of the settlement process (Éble 1898: 58).

munity of believers but to report all newly emerging problems to him. Although the believers hid the meeting-house bell, the good-natured Szaplóczay had to forbid them to practise their religion. The desire of the incumbent of Fény to have the Lutheran priest “solemnly” driven away from Nyíregyháza was not realised (Éble 1898: 62) but, nevertheless, the right to free religious practice of Lutheran believers had been severely damaged.

With this act the Károlyi family fulfilled the Governor’s Council’s wish concerning religion and it seemed as though the case had ended. In the meantime, however, some ‘good soul’ had sent Károlyi’s Charter concerning the Settlement Process to the Governor’s Council and this ‘bulletin’ caused yet more complications (Éble 1898: 62–63).

The Governor’s Council’s complaint now was that this Charter had been promulgated even though it was unlawful, and it now required the County to serve the interests of the state. It obliged them to tax the settlers immediately and to interrogate the leader of the settlement to determine who it was who had ordered the Charter to be promulgated in order to tempt the serfs to Nyíregyháza (Éble 1898: 63).

The situation of the settlers worsened still further. Even though the County did not levy the customary tax, the County Head, now more loyal to the Court and the bishop, did so. The serfs of the neighbouring landowner also prevented them from working efficiently in the fields, and, in respect of the military levy (“paying for soldiers”) they felt that “this would drive them straight to ruin” (ibid). All of their difficulties were simply crowned by the fate of their absent¹¹ chaplain (Márton Wandlik), who, despite his difficult circumstances, tried hard to keep the faith for his flock.

Inevitably, the community of settlers began to disperse. There were some who found it so hard to believe that anything positive could happen that they simply stopped building their houses and prepared to leave at any time.

Their anxiety turned out to be justified. In the name of the Empress the bishop,¹² in his letter addressed to the County, rejected the legitimacy of private religious practice, and then in 1755 the reaction of the Governor’s Council also arrived. In this a detailed examination was once more demanded and communal taxes, in addition to the military levy, were also imposed on those living in Nyíregyháza. With this development our story has reached a whole new chapter.

¹¹ The vicar was hiding in Debrecen where he was living on assistance received from Károlyi (Éble 1898: 70).

¹² Barkóczy was of the opinion that the Lutheran settlers were heretics (Éble 1898: 65).

In his plea to Maria Theresa, Károlyi asked Her Majesty to allow those four hundred Lutheran families, as “a plain act of mercy,” the “private practice of religion” (Éble 1898: 72–73). In his appeal he explained in detail how much effort his forebears had devoted to the Catholic Church - for example, creating more than twenty churches, monasteries and parishes.

In the meantime the bishop wrote a letter to Károlyi informing the Count of his own ideas for Nyíregyháza. In the light of earlier events, the action of Barkóczy is not easy to understand, since he had managed to accomplish nearly all that he had been originally fighting for. Nevertheless, he did not write in a conciliatory fashion, which would have matched the actual situation, but laid out his latest plan, namely that *he wished to send a Catholic priest to Nyíregyháza* (Éble 1898: 73). According to the historian, what lay behind the notion (which seems absurd in the light of earlier events), was the bishop’s hope that “a clever priest could easily win over a flock deprived of its shepherd to the Catholic Church” (ibid). In his answer Károlyi warned Barkóczy that the appearance of a Catholic priest would merely create the danger of the settlers dispersing (Éble 1898: 75). However, the bishop had made the mistake of despatching the priest to Nyíregyháza for a “preliminary tour of inspection” without waiting for the Count’s answer to arrive (Éble 1898: 77).

This ‘preliminary tour of inspection’ resulted in the Catholic priest taking over the house of the ‘Russian priest’ and his appearance alarmed the settlers. The situation worsened when the parish priest of Fény reported to the Comes Curialis that the Lutheran priest was ‘lurking’ in Nyíregyháza and, defying the ban, also acting as a priest there. The investigation, however, revealed only that the old Lutheran preacher did indeed go around the settlement, but only to beg for his living. The official wanted to interrogate the priest and so he sent soldiers who eventually picked him up. The public feeling which this generated is well illustrated by the fact that, according to the notary public of Nyíregyháza, “... if four of five men had been there, *the soldiers would surely have been killed*” (Éble 1898: 79).

Once again, Károlyi turned to the Court where, by this time, they had had enough of the quarrel. The placement of the Catholic priest in Nyíregyháza was suspended and the bishop was asked to make concessions to Károlyi (Éble 1898: 81). The bishop immediately reacted in a conciliatory fashion and suggested a personal meeting. This brought about the meeting in which the bishop did indeed make concessions.¹³ He abandoned the immediate ‘placement’ of the Catholic

13 According to Éble these were the following: “1. The installation of the pastor *will be suspended* during this Spring so that the settlers will have time to carry out the spring planting and hay-making. 2. At Easter the Lutheran pastor may visit them and carry out his duties for three days. 3. To the same end and from now onwards, he may spend *three days* there *three times annually*. 4. The residents may meet for prayers and they

priest, and, moreover, accepted the practice of the Lutheran faith; the Lutheran pastor himself could carry out his duties to some extent, ensuring that the flock would not stay without its shepherd. Károlyi himself too ‘only’ objected to the bishop’s concessions in that he wished to delay the installation of the pastor until the settlers had finished building their houses and planting the vineyards – and until tempers had settled. Károlyi’s other wish was that he, as a landlord, would be allowed to give the settlers an appropriate building to celebrate their ‘Mass’, whilst, in return, he would have given the old Calvinist church to the Catholics. The count even promised to try to find Catholic settlers also (Éble 1898: 82). Even though, at that point, no formal agreement had actually been drawn up, on the 24th of March, 1756¹⁴ the agreement was concluded by the mediation of the Court.

Instructions had been sent directly to the Catholic priest, and in these he was forbidden to indulge in any abuse of power and to compel any members of other dominions to attend Catholic religious ceremonies. Were he to ignore these instructions, he would lose his entire income and would also face punishment (Éble 1898: 83).

However, even with this agreement, which represented a rather poor result for Károlyi, the *Via Dolorosa* of the unfortunate people of Nyíregyháza (and that of Károlyi personally) had not come to an end. The County Head (Comes Supremus) once more raised taxes imposed on the settlers, and the parish priest of Oros held a procession through Nyíregyháza to show that he would act in the same way again in the future.

In the situation which had evolved, the Lutheran settlers asked help from the Calvinist preacher. This was revealed to the parish priest of Fény and he informed Barkóczy accordingly. The bishop asked the County, in keeping with the ordinances, to ban this way of practising religion. Although the *Carolina Resolutio* clearly prohibits ecclesiastical duties being carried out by a Calvinist pastor, the Comes Curialis still announced the news that the royal ordinances to which references were being made “had not been found by my distinguished lordships”... (Éble 1898: 85). Even Károlyi’s captain, the amiable Szaplónczay, had the opinion that the count could not keep “those unfortunate Tóts” (ibid).

may appoint someone to lead the prayers together with a precentor to lead the singing. 5. The Catholic priest will take up his position as soon as the spring plantings come to an end” (Éble 1898: 81).

14 The agreement contains the following points: 1./ The believers in Nyíregyháza may appoint only a prayer leader who is not allowed to carry out priestly duties. 2./ The Lutheran pastor may spend three days in Nyíregyháza three times a year – at main holidays – and he may carry out his duties concerning the souls. 4. The Catholic priest may only “occupy his office” on the name day of István and he must carry out his priestly duties without fee. 4./The Calvinist church “will be taken back” for the use of the Catholics, since there are hardly any Calvinists left in Nyíregyháza. 5./ Károlyi, as a landlord, will do his utmost to have Catholic settlers come to Nyíregyháza (Éble 1898: 83).

This fear was proved correct. When the settlers learned about the installation of the Catholic priest they were even ready to move in midwinter, and, moreover, thirty people left within one single week (Éble 1898: 85). The emotional state of the settlers is clearly illustrated by the fact that those Lutherans who so far had been enduring events stoically now assaulted the Ruthenian (Slavic) priest who was working in the fields (Éble 1898: 84–85). The offenders were caught and severely punished, which of course aroused further passions. The situation changed only after Károlyi had sent them the Royal agreement and had sent the Lutheran pastor, who was hiding in Debrecen, to Nyíregyháza for the Easter holidays which were approaching. He was welcomed with great joy by his followers (Éble 1898: 85–86).

As is easy to imagine, the bishop was far from happy with such turns of events but Károlyi also appeared determined. So arrived, – to put it highly stylistically – the last stage: the Holy See of Rome, since this was the only forum which the case had not yet reached. The Count, with the bishop's knowledge, presented the case to the Pope himself.

In his written report Károlyi tried to introduce the case in a historical context. He went back as far as the beginning of the Reformation and tried to show that Catholicism, the 'ancient religion' had almost completely disappeared in the regions beyond River Tisza, and that the seat of the episcopate in Eger had been occupied by the Turks.

Based on the Acts of 1691 and 1687 the free practice of religion had been perpetuated in the areas beyond the Tisza, where almost all of the "churches" were in the hands of Lutherans (Éble 1898: 88). Quite significant data were used by Károlyi in respect of the situation which had developed when he stated that there were altogether only three Catholic priests working in the whole area beyond the Tisza – and even they were in totally different counties (ibid).

It was this situation, clearly hugely unfavourable for the Catholic Church, which the Károlyi family wanted to change through the process of settlement and church organisation. Sándor Károlyi "in a thoughtful way and by gentle means" (Éble 1898: 89) recovered more than 26 parishes and churches from "those of other faiths" and the result of his settlement policy was that, whilst in 1718 there were only 85 Catholic believers, by 1748 their number had risen to 6,000. He could only count this as a success mainly among those of the Lutheran faith, since, according to the opinion of the count "the obstinate, coarse and barbaric Calvinists ... made him unable to persuade them" (ibid).

That was the point at which the bishop intervened. He, who not only did not welcome the settlers, but did all he could to try to cause them to 'disintegrate' and wished to deprive them of their right to practice their religion freely as well as to

deprive them of their pastor and their meeting-house (Éble 1898: 90). He did all this despite the fact that those concerned living in this specific region of the country were simply practising their own rights as guaranteed by law (ibid).

The Pope had his most outstanding theologians handle the case, and these, in their verdict, unanimously stated that the count was right. Thereafter the bishop no longer dealt with Nyíregyháza, and, what is more, he even cancelled the installation of the Catholic priest (Éble 1898: 86).

The chronicler of Nyíregyháza, Gábor Éble, explained the events which had happened as partly due to the personal traits¹⁵ of bishop Barkóczy, although he mainly quoted the erroneous acts of the parish priest of Fény¹⁶ as the key factors. Other sources, however, provide information about events relating to Barkóczy's behaviour and which cannot really be used in order to put the blame on the parish priest of Fény.¹⁷

It would be a mistake, however, if we were to regard these personal factors relating to the case as being of paramount importance. The events can be primarily traced back to more deeply-rooted, *structural causes*. The re-catholicisation of the 17th century was better able to show more positive results in the area of the Kingdom of Hungary. In the area in question and in Transylvania the Reformation was on firm ground.

A *new situation* arose, however, after the Turks had been expelled and after the Rakoczi uprising had been defeated. The Catholic Church did not only aim at revitalising the struggling congregations (Hermann 1942/4: 428–429) wishing to create new institutions, it also wished to repossess its “beach-heads” which it had lost due to the spread of the Reformation. These aspirations aimed at stabilising the Catholic faith were supported by the state itself also. One of the well known

15 According to Éble the bishop did respect the Count but “... *in regard to religion implacable strictness* and a firm willingness taken to extremities characterised him” (Éble 1898: 49). Barkóczy was not only praised by the chronicler of the Károlyi family but, for example, Jakab Rupp also, who, in his three-volume work dealing with ecclesiastical institutions, listed the bishop's major accomplishments also (Rupp 1872/2: 27–28).

16 According to Gábor Éble, Antal Gerstocker was known as a violent, coarse and pugnacious person, who “... on top of all, was the very perfection of impatience and prejudice regarding religion” (Éble 1898: 50).

17 Between the bishop and the town of Eger, for example, a several-year-long conflict had broken out. The background of the quarrel was the problem of which religions were allowed to be practised freely by the believers, or which denomination members were allowed to purchase property in the town (Szederkényi 1893/4: 241). Perhaps it is also not irrelevant to know that one of those who tried to make peace between the town and the bishop was Ferenc Károlyi himself (ibid). There had also been conflict between the Greek-Catholic bishop of Munkács and the bishop of Eger. The reason for the conflict was that, at that time, the episcopate of Eger had had authority over that of Munkács, the influence of Eger continually grew, and the relationship between the two bishops, Barkóczy and Mihály Olsavszki became extremely bad. Eventually it was Maria Theresa herself who went to consult the Pope in Rome to argue in favour of a Greek-Catholic episcopate being established in Munkács, an act rewarded by success (Hodinka 1910: 598–599, 608 and 768).

examples of this was the so-called 'impopulation', the process of making people settle a deserted area (Wellmann 1942: 22-34), during which the landlords themselves also made a primarily Catholic population settle in the areas which lacked landlords. The settlement of those of other faiths also occurred, however. It was not only Catholics who wished to settle from neighbouring countries, and, likewise, it was more important for the landlords, the counties in question and, even more, for the Court itself, to turn the neglected lands into productive fields, thereafter taxing the people in order to increase state income than to worry about the religious denominations of the settlers.

For the Catholic Church of course 'power over the souls' was important and wished to continue the practice from the 17th century to the extent that they had not given up the hope of suppressing the Protestants (entirely) (Mályusz 1939: 7).¹⁸

This attitude is notably expressed in that *ideological paradigm-shift*, during which the identifying topos of the 'Strength of Christianity'¹⁹ was replaced by that of the 'Regnum Marianum'. In the light of these processes the Reformation itself was also considered as a period of decline for the Hungarian nation – almost to the same degree as the Turkish era – and the periods of decline were ascribed to a turning away from Mary (Wellmann 1942/4: 99). However, in respect of the future of the Hungarians, it has been said time and time again that we are guarded by 'the Grande Dame', the Patrona Hungariae, who, on the other hand, wishes all Hungarians to return to the ancient Catholic faith (Hermann 1942/4: 430). It is, therefore, not surprising that this late²⁰ *re-catholicisation* – towards which the

18 It was also bishop Barkóczy himself who carelessly told the scared Protestants of Bártfa on the occasion of the *canonica visitatio* that their freedom of practising their religion exists "for now" – meaning temporarily – but depends on the goodwill of the Monarch (Mályusz 2002: 294).

19 In his dissertation János Győry, who studied one of the segments of the topos, emphasises that, although the "notion of the Strength of Christianity" gained its permanent version in Hungarian only in the Zrinyiász, still, it also appeared in the works of the French, whom the "Turkish disaster" did not directly concern, in the 16th century already (Győry 1933: 3). Thus, for example, Győry deals with *Historie des troubles de Hongrie*, the "lengthy volume" of Martin Fumée, which was published in Paris in 1594. The punishment element appears in the Fumée work referred to also, meaning that the "Turkish disaster" struck Hungary as a punishment, since the Hungarian nation at that time had been "so arrogant, idle and lacking bravery," as no other nation on the whole wide world (Győry 1933: 45).

20 In his socio-historical work, R. Collins draws attention to the fact that the scientific 'shift', which characterises natural sciences and had taken place in the 16th and 17th centuries, appeared to be far from easy to be carried out in the field of the emerging social sciences, for of ideological reasons. These ideological reasons were connected primarily with the Reformation and the Counter-Reformation and, in general, with religious clashes as such. "Even though natural science – thus Collins – could relatively stay non-ideological, social science could not" (Collins 1994: 13). Thus, such propagandistic writings were able to appear in the fields of social science and historical science which were either serving the Protestant or the Catholic side (*ibid*). It is in the Reformation where Collins sees that intellectual movement, with the help of which the world of religious clashes can be survived. If we apply Collins' idea to Hungarian circumstances, then we may say that, in the period

Court was not indifferent ²¹ – decided to concentrate on the religious identity of the given minority at critical times. leaving ethnic identity, which, incidentally, was activated specifically via impopulation, to its own devices.

We cannot affirm however, even in the light of these structural factors, that the bishop had behaved in a way which accorded with the current aspirations of the Catholic Church, since he did not succeed in carrying out his wish, and his stubbornness had led to the deepening of the conflict. Secondly, it was in fact the Reformation itself which could have taught Barkóczy that violent conversions do not really produce good results.²²

The bishop, however, probably did not contemplate long on the story of Nyíregyháza as he soon became a primate of the church.²³ We also know that around a quarter of a century had to pass before that very ‘ecclesiastical-political paradigm-shift’, which, with the help of the waiting period regulation had irrevocably come into being.

What happened to *Nyíregyháza*? Slowly but surely, it thrived, and the Károlyi family’s settlement survived.²⁴ In his work published at the end of the 18th century András Vályi mentions it only as “the populous Hungarian village” in Szabolcs County which is inhabited by “Catholics, those of the Orthodox fate and Lutherans” (Vályi 1799 [2003]/2: 694). From Elek Fényes we even learn that the town which was narrowly saved from ruin had already acquired a population of 18.000, mainly Slovaks (Fényes 1851 [1984]/2: 153).²⁵

These developments draw attention even today to the relevance of Lajos Kossuth’s thoughts: “... monarchs come and go but people and nations stay.”

when the case of the settlement process in Nyíregyháza was being investigated, in the 1750s, the Reformation had not yet fully evolved in Hungary, and, moreover, its traces were not easy to find either (Kosáry 1980: 271).

21 According to Henrik Marczali, for example, during the reign of Maria Theresa alone almost two hundred “Protestant churches and schools” had been occupied by landlords and authorities (Marczali 1898: 331).

22 Of course, he was not the only 18th century Hungarian ecclesiastic who had done so. The bishop of Veszprém, Márton Padányi Bíró, for example, chose rather to throw his Protestant serfs to the winds than to give a chance to the “heretic blight” (Mályusz 1939: 3).

23 As we could see, Ferenc Barkóczy was a controversial personality and was not favoured by many for his implacable and obstinate personality. In several cases his opinion was of a kind which had led to conflict, and it was not only once that Maria Theresa herself had to resolve these problems – even by opposing Barkóczy. All this, however, did not mean that Barkóczy was not one of those loyal to the Empress (Marczali 1891: 159).

24 Thriving, however, did not occur without problems. Regarding this see: Éble 1898: 100–111. In addition, the legal complications concerning the Ecsed property lasted a long time, and it was only in 1861 (!) when “all those kinds of trials that started because of the Ecsed property were closed permanently” (Károlyi 1911/1: 32).

25 Éble has published data concerning the 19th century inhabitants of Nyíregyháza: 1898: p 114 as well as Borovszky: year not given: pp 118–128. The latter work discusses the revitalisation of Nyíregyháza appreciatively. Regarding this see: Borovszky 1896: 77–78.

BIBLIOGRAPHY:

- Anderson, Benedict (2006) *Elképzeltek közösségei. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. (Imagined Communities. Thoughts on the Origin and the Spread of Nationalism.)* Budapest: L'Harmattan-Atelier.
- Borovszky, Samu, ed. (1896) *Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs Vármegye. (The Comitats and Towns of Hungary. Szabolcs Comitatus.)* Budapest: Apollo Irodalmi Társaság.
- Collins, Randall (1994) *Four Sociological Traditions.* New York: Oxford UP.
- Éble, Gábor (1898) *Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Levéltári hiteles okiratok nyomán. (The Ecsed Property and Nyíregyháza. Based on Authentic Archive Documents.)* Budapest: Hornyánszky.
- (1893) *Károlyi Ferencz gróf és kora. (1705–1758). 1. kötet (Unicus). [Count Ferencz Károlyi and His Age. (1705–1758). Volume 1 (Unicus).]* Budapest: Hornyánszky.
- Fényes, Elek (1851 [1984]) *Magyarország geographiai szótára. 2. kötet. (The Geographical Dictionary of Hungary. Volume 2.)* Pest: Vazul Kozma (Reprint).
- Győry, János (1933) *A kereszténység védőbástyája. Magyarország képe a XVI. századi francia irodalomban. (The Strength of Christianity. The Image of Hungary in Sixteenth Century French Literature.)* Budapest: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó. (Minerva- Library XLII).
- Hermann, Egyed (1942) "A vallásos ember a barokk korban." ("The Religious Man in the Baroque Age.") In Sándor Domanovszky (ed.) *Magyar Művelődéstörténet. 4. kötet. (Hungarian Educational History. Volume 4.)* Budapest: Magyar Történelmi Társulat: 419–452.
- Hodinka, Antal (1910) *A Munkácsi Görög-Katholikus Püspökség története. (The History of the Greek-Catholic Episcopate in Munkács.)* Budapest: Magyar Tudományok Akadémia.
- Károlyi, László [Count] (1911) *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. 1. kötet. (The History of how the Count Károlyi Family of Nagy-Károlyi came to own all their Assets. Volume 1.)* Budapest: Franklin.
- Kosáry, Domokos (1980) *Művelődés a XVIII. Századi Magyarországon. (Education in Eighteenth Century Hungary.)* Budapest: Akadémiai P.

- Kovács, Ágnes (1988) Károlyi Sándor. (*Sándor Károlyi.*) Budapest: Gondolat. (Magyar Historia. Életrajzok Sorozat) (Hungarian History. Biographies Series).
- Marczali, Henrik (1891) *Mária Terézia. (1717–1780).* [*Maria Theresa. (1717–1780)*] Budapest: Magyar Történelmi Társulat. (Magyar Történelmi Életrajzok.) (Hungarian Historical Biographies.)
- (1898) *Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Congressusig. (1711–1815).*)/[*The History of Hungary from Károly III. to the Congress of Vienna. (1711–1815).*] /A Magyar Nemzet Története (The History of the Hungarian Nation)/ Volume 8. Ed. Sándor Szilágyi. Budapest: Atheneum.
- Mályusz, Elemér (1939) *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantismus.* (*The Waiting Period Regulation. Josef II and Hungarian Protestantism.*) Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság.
- (2002) *Magyarország története a felvilágosodás korában.* (*The History of Hungary in the Age of Enlightenment.*) Budapest: Osiris.
- Rupp, Jakob (1872) *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. A nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézmények, püspökmegyék szerint rendezve. Második kötet. Az egri érsek-egyház-tartomány a hozzá tartozó püspökmegyékkel együtt.* (*The Topographical History of Hungary concentrating mainly on Ecclesiastical Institutions, Notable Towns, Localities, and the Ecclesiastical Institutions which used to be in them, organised according to Episcopal Shires. Volume Two. The Archdiocese of Eger together with the Episcopal Shires which belong to it.*) Pest: Eggenberger.
- Smith, Anthony D. (1995) “A nacionalizmus.” (“Nationalism.”) In Zoltán Bretter and Ágnes Deák (eds.) *Eszméek a politikában. Nacionalizmus. (Ideologies in Politics. Nationalism.)* Pécs: Tanulmányi Kiadó: 9–24.
- Szabó, István (2005) “Népiség és vallás.” In Vilmos Erős (ed.): *Szabó István: Népiségtörténeti tanulmányok. (Szabó István: Ethnicity-Historical Studies).* Budapest: Lucidus P: 47–53.
- Szarka, László (2005) “A közép-európai kisebbségek típusairól – adalékok a tipológiai besorolhatóság kérdéséhez.” (“On the Different Types of Central European minorities – Details of the Question of Typological Classification.”) In Zoltán Kántor and Balázs Majtényi (eds.) “*Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.*” (“*An Anthology on Ethnic Minorities.*”) Budapest: Rejtjel P: 158–170.

- Szederkényi, Nándor (1893) *Heves vármegye története. 4 kötet. (The History of Heves Comitatus. Volume 4.)* Eger: Érseki Lyceumi Könyvnyomda.
- Szűcs, Jenő (1997) "Gentilizmus.' A barbár etnikai tudat kérdése." ("Genteelism.' The question of the barbaric ethnic identity." In Zimonyi István (ed.) *"Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása."* ("Szűcs Jenő: The Development of the Hungarian National Identity"). Budapest: Balassi P-JATE-Osiris: 7-295.
- Vályi, András (1799) [2003] *Magyarországnak leírása. 2. kötet. (A Description of Hungary. Volume 2.)* Somorja: MÉRY RATIO (Reprint).
- Wellmann, Imre (1942) "Barokk és felvilágosodás." ("Baroque and Enlightenment.") In Sándor Domanovszky (ed.) *Magyar művelődéstörténet. 4. kötet. (Hungarian History of Education. Volume 4.)* Budapest: Magyar Történelmi Társulat: 5-107.

VLOGA IN POMEN GLASILA "VESTNIK" ZA SLOVENSKE IZSELJENCE V ZVEZNI DRŽAVI VIKTORIJI IN AVSTRALIJI¹

ROLE AND IMPORTANCE OF "VESTNIK" MAGAZINE FOR SLOVENE EMIGRANTS IN VICTORIA AND AUSTRALIA

Periodical newspapers, which were published in the languages of ethnical emigrant communities in the 19th and 20th century, represent one of the major indicators of organised cultural and social life of a particular emigrant community in the foreign country. Beside the informative role, ethnical publications also had an important educational function as they served the emigrant community as a reading material in the native language.

The article evaluates the role and importance of Vestnik magazine, which was published by Slovenian Association Melbourne in Victoria, Australia. Vestnik, the third oldest publication in Slovene language in Australia, had soon exceeded its initial mission of an ethnical association newsletter and became a monthly newspaper for the entire Slovene emigrant community in Australia.

In the article author presents a review of editors, editorial boards and correspondents, analyses main topics of reporting and debates the editorial policies towards the former republic of Yugoslavia as they appear in the magazine's four-decade history.

Keywords: Slovene emigrants, Australia, Victoria, Slovenian Club Melbourne, periodical publications, Vestnik magazine, editors and editorial boards, editorial policies towards homeland

V etničnih izseljenskih skupnostih, nastalih v 19. in 20. stoletju, so periodične publikacije, ki izhajajo v njihovem matičnem jeziku, od nekdaj med ključnimi pokazatelji življenja posamezne izseljenske skupnosti, njenega organiziranega delovanja znotraj etničnih društev ter pestrosti različnih kulturnih in družabnih dogodkov. Poleg prevladujoče informativne vloge, ki so jo tourstne publikacije imele za člane skupnosti, je nezanemarljiva tudi njihova izobraževalna funkcija, s katero so člani skupnosti ohranjali bralno kulturo maternega jezika.

V prispevku so predstavljeni zgodovina, vloga in pomen glasila "Vestnik", ki ga je izdajalo Slovensko društvo Melbourne v zvezni državi Viktorija v Avstraliji. Časopis "Vestnik" je tretja najstarejša tiskana periodična publikacija v slovenskem jeziku v Avstraliji, ki je kmalu preseгла okvire društvenega glasila in se usmerila na celotno populacijo slovenskih izseljencev v Avstraliji.

Avtor v delu podaja pregled odgovornih urednikov, uredniških odborov in dopisnikov, analizira vsebinski pregled poročanja in ugotavlja odnos uredniške politike do nekdanje skupne države Jugoslavije, kakor se kaže v štiridesetletni zgodovini izhajanja glasila.

Ključne besede: slovenski izseljenci, Avstralija, zvezna država Viktorija, Slovensko društvo Melbourne, periodični tisk, glasilo Vestnik, uredniki in uredniški odbori, odnos do domovine

UVOD

Slovenci imamo več kot stoletje dolgo tradicijo izseljevanja, ki je izseljence vodila po vseh svetovnih kontinentih. Ne glede na različna nova bivalna okolja so se slovenski izseljenci v njih organizirali podobno: povezali so se v etnična društva in sorodne socialne in politične organizacije, opravljali verske obrede v novoustanovljenih župnijah, predvsem pa so od nekdaj izdajali razne časopise in glasila, ki so bili namenjeni obveščanju izseljencev v skupnosti. Prav periodične publikacije so po mnenju raziskovalcev (Klemenčič 1991: 300) med najpomembnejšimi izrazi življenja neke etnične skupnosti, saj morajo biti za izhajanje časopisa izpolnjeni številni pogoji: imenovan mora biti urednik, določeni poročevalci in pisci, organizirana tisk in distribucija. Poleg tega pa je bistvena ciljna publika – izseljenska skupnost, ki mora biti dovolj velika, da je o njej vredno pisati.

Za boljše razumevanje okoliščin, ki so pripeljale do nastanka mesečnika *Vestnik*, je treba pojasniti nekaj dejstev o Slovencih, ki so se naselili na širšem območju Avstralije in Melbourn. Kot ugotavlja Čebulj Sajko (1992: 56), so se prve večje skupine Slovencev začele naseljevati v Avstralijo po koncu druge svetovne vojne, večina omenjenih ljudi pa je takratno državo Jugoslavijo zapustila zaradi nasprotovanja novemu političnemu sistemu. Ti tako imenovani politični begunci¹ so v Avstraliji sprva bivali v posebnih zbirnih taboriščih, imenovanih "lagerji".

Tudi številni Slovenci, ki so se pozneje naselili v avstralski zvezni državi Viktorija, so bili nastanjeni v zbirnem taborišču Bonegilla na meji med Viktorijo in zvezno državo Novi južni Wales. Posebni državni uradi so novim priseljencem pomagali pri iskanju zaposlitve in bivališča. Mestno območje Melbourn je, poleg Sydneyja, kot industrijsko središče države privabilo večji del priseljencev, ki so si z družinami kmalu našli najemniška stanovanja. Z leti se je njihov ekonomski položaj izboljšal, svoje domove pa so si ustvarili pretežno v severnih in zahodnih predmestjih Melbourn (Birska 1994: 139).

Med novimi naseljenci je vladal močan občutek izoliranosti s strani njim novega in tujega okolja; dodatna ovira za postopno asimilacijo in socializacijo z okoljem je bilo tudi nepoznavanje angleškega jezika, kar je posledično vodilo k še intenzivnejšemu medsebojnemu povezovanju Slovencev. Leta 1951 so dobili duhovno oskrbo s strani slovenskih frančiškanskih duhovnikov, na naslednji stopnji pa so se začeli povezovati v organizirana društva. Skoraj hkrati z ustanovitvijo prvih slovenskih društev so se pojavili tudi prvi časopisi v slovenskem jeziku, kot prvi med njimi leta 1952 mesečnik *Misli*, leta 1954 časopis *Slovenska kronika*,

1 Prispavek je nastal v sklopu podiplomskega študija na Univerzi na Primorskem, Fakulteti za humanistične študije Koper, pri predmetu Slovensko izseljenstvo med preteklostjo in sedanostjo, ki se izvaja pod mentorstvom prof. dr. Matjaža Klemenčiča.

ki ga je izdajalo Slovensko društvo Sydney, ter takoj za tem *Vestnik*, ki ga je izdajalo Slovensko društvo Melbourne (Maver 1999: 263).

Nekateri tovrstni poskusi izdajanja tiskanih publikacij so z leti prerasli začetne težave in bili med novonastajajočo slovensko skupnostjo pozitivno sprejeti. Posamezne publikacije se tako lahko pohvalijo z večdesetletno zgodovino izhajanja, verski mesečnik *Misli* pa izhaja še danes.

KRATEK PREGLED SLOVENSKEGA PERIODIČNEGA TISKA V AVSTRALIJI

Vloga izseljenskega tiska je za aktivno življenje izseljenske skupnosti vitalnega pomena in je med pokazatelji njene zrelosti in razvitosti. Priseljenski časopisi, revije, letni koledarji in zborniki imajo, kot ugotavlja Žitnik (2007: 213), nadvse opazno vlogo v okviru prizadevanj za močnejše kulturno povezovanje priseljske skupnosti. Poleg tega se v publikacijah kaže tudi koherentnost neke izseljenske skupnosti in njena morebitna ideološka polarizacija.

Vse omenjene značilnosti je mogoče opaziti tudi v razvoju slovenskega periodičnega tiska med letoma 1952 in 1990 v Avstraliji, ki je, povzet po Suši (1991: 357–363), predstavljen v Tabeli 1. Iz nje je razvidno, da je v petintridesetletnem obdobju v Avstraliji izhajalo dvaindvajset tiskanih publikacij z različnimi tematikami in usmeritvami. Vzporedno je med letoma 1970 in 1980, ko je slovensko izseljevanje v Avstralijo doseglo svoj vrh, izhajalo 15 publikacij, kar ob predpostavki, da je bila takrat slovenska izseljenska skupnost v Avstraliji najštevilčnejša in je štela okoli 30.000 ljudi,² pomeni približno 2.000 ljudi na eno publikacijo.

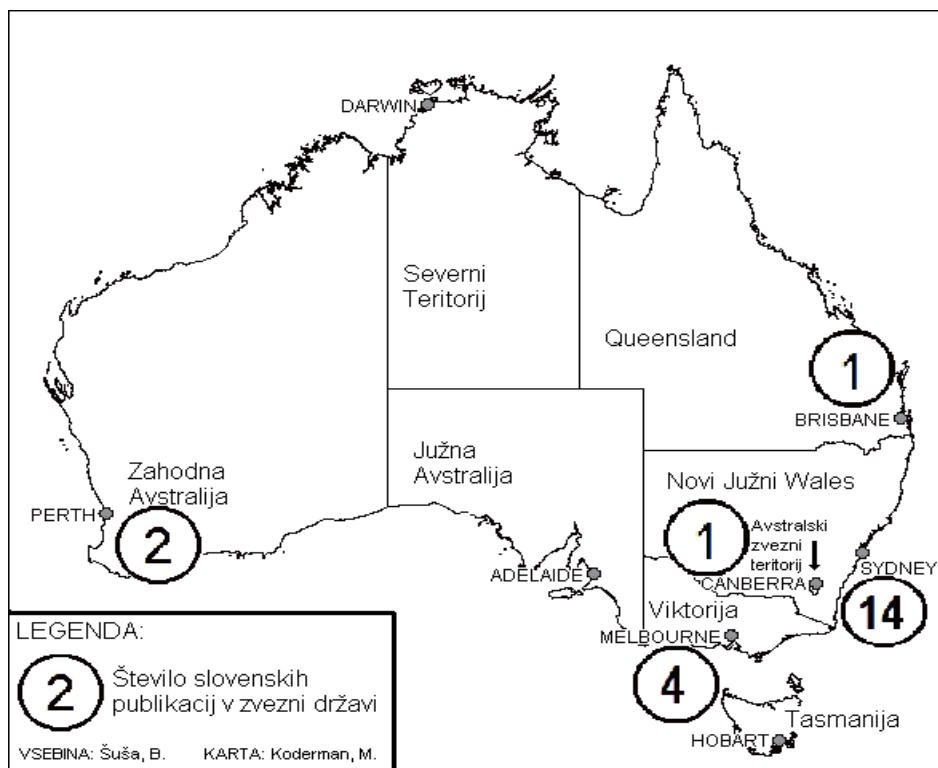
● ● ●
2 Število 30.000 oseb navajata v nekaterih raziskavah Birsa (1994: 56) in Čebulj Sajko (2001: 259–268). Splošno uveljavljena ocena je, da je bilo ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let 20. stoletja, ko je bilo izseljevanje Slovencev v Avstralijo najintenzivnejše, tam naseljenih med 25.000 in 30.000 oseb slovenskega porekla.

Tabela 1: Slovenski periodični tisk v Avstraliji med letoma 1952 in 1990

	Naslov	Leto prvega izida	Kraj izida
1.	<i>Misli / Thoughts</i> Informativni mesečnik za versko in kulturno življenje Slovencev v Avstraliji	1952-	Sydney, Melbourne
2.	<i>Slovenska kronika / Slovenian Independent</i> Newspaper in Australia, glasilo Slovenskega društva Sydney	1954-1970	Sydney
3.	<i>Vestnik / Messenger</i> Neodvisno glasilo Slovencev v Avstraliji, izdaja Slovensko društvo Melbourne	1955-	Melbourne
4.	<i>Slovenski obzornik</i> Revija svobodnih Slovencev	1957-	Sydney
5.	<i>Žar / The Glow</i> Slovene Newspaper in Australia	1958-1960	Sydney
6.	<i>Rafael</i> Glasilo slovenske cerkve	1965-	Sydney
7.	<i>Glas Planike</i> Glasilo Slovenskega društva Planika	1965-	Brisbane
8.	<i>Resnica / Truth</i> Slovenski blagovestni vestnik / Slovene Gospel Herald	1967-1968	Canberra
9.	<i>Slovenska vest</i> Književni magazin za kulturo in družbena vprašanja	1967-1975	Sydney, Dunaj
10.	<i>Slovenske novice / Slovenian-Australian Club News Journal</i> Glasilo Slovensko-avstralskega društva v Canberri (1969-1970 <i>Pavliha</i> , 1970-1973 <i>Triglav</i> , 1987 - <i>Slovenske novice</i>)	1969-	Canberra
11.	<i>Društvene novice SDS / Association News</i> Organ of Slovene Association Sydney, glasilo Slovenskega Društva Sydney	1971-	Sydney
12.	<i>Nedelja</i> Cerkvena oznanila slovenskega verskega središča v Merrylandsu	1971-	Sydney
13.	<i>Triglav</i> Glasilo društva Triglav	1971-	Sydney
14.	<i>Novo doba</i> (1936-1958 <i>Napredak</i> , 1960-1970 <i>JAL</i> , 1970 - <i>Novo doba</i> , od 1972 s slovensko stranjo)	1970-	Sydney
15.	<i>Naše slovo</i> Revija književnega društva Južnih Slovanov	1978	Sydney
16.	<i>Naše novine / Our Newspaper</i> An Australian Independent Weekly Newspaper in Yugoslav Languages (slovenska stran: Kar po domače ...)	1978-1980	Sydney
17.	<i>Avstralski Slovenec</i> Slovensko društvo Sydney	1973-1983	Sydney
18.	<i>Novice / Bulletin</i> Glasilo slovenskega društva Planica Springvale	1980-	Melbourne
19.	<i>Klubske novice / Slovene Klub Newspaper</i> Glasilo Slovenskega kluba v Perthu	1980-	Perth
20.	<i>Naš list</i> Revija Združenja jugoslovanskih piscev v Avstraliji	1982-1983	Melbourne
21.	<i>Svobodni razgovori</i> Glasilo SALUK - Slovensko-avstralski literarno-umetniški krožek	1982-	Sydney
22.	<i>Lojzetov konjiček</i> Glasilo Slovencev, ki iščejo medsebojne stike	1987-	Perth

Iz razpredelnice je mogoče oceniti tudi politično usmerjenost skupnosti, ki se kaže v naslovih publikacij. Štiri publikacije (*Misli, Rafael, Resnica, Nedelja*) so neposredno "katoliško" usmerjene, publikacije *Novo doba, Naše novine, Naš list* in *Naše slovo*, ki so sicer začele izhajati šele v sedemdesetih letih 20. stoletja, pa so izhajale kot skupne revije narodov nekdanje Jugoslavije v Avstraliji in so bile bolj "levičarsko" usmerjene. Prostorska razporejenost uredništev po avstralskih zveznih državah je prikazana na Sliki 1.

Slika 1: Število in prostorska razporeditev uredništev slovenskih publikacij med letoma 1952 in 1990 po avstralskih zveznih državah

Večina revij je skušala vsaj poimensko ohraniti nevtralni status, kljub temu da je bila glavnina pripadnikov slovenske skupnosti nekoliko bolj "desne" oziroma "katoliške" usmeritve.³ V preglednici je tudi veliko društvenih glasil, kakršen je bil

• • •

3 Na sicer nevhvalno in težko opredeljivo vprašanje o politični usmerjenosti glavnine slovenskih izseljencev v Avstraliji lahko odgovorimo s splošno uveljavljeno oceno, da je (bila) večina slovenskih izseljencev v Avstraliji

sprva tudi *Vestnik*, in literarno-umetniške publikacije, ki pričajo tudi o tovrstnem potencialu v skupnosti.

Kljub relativno velikemu številu publikacij v slovenski skupnosti v Avstraliji lahko v ospredje postavimo le dve, ki sta s svojim večdesetletnim izhajanjem najbolj zaznamovali življenje med tamkajšnjimi Slovenci: *Misli* in *Vestnik*. To je ugotovila tudi Birska (1994: 151) in ju označila za dve glavni slovenski publikaciji v Avstraliji, ki se jima je uspelo uveljaviti kljub temu, da nista bila komercialna medija, ki bi stroške nastajanja v celoti pokrivala z oglaševanjem.

GLASILO "VESTNIK" SLOVENSKEGA KLUBA V MELBOURNU – TRETJA TISKANA PUBLIKACIJA V SLOVENSKEM JEZIKU V AVSTRALIJI

Glasilo *Vestnik/Messenger* je začelo izhajati v letu 1955 kot društveno glasilo Slovenskega društva Melbourne. V svoji štiridesetletni zgodovini je kmalu po nastanku preraslo društvene okvire in bilo namenjeno širši slovenski javnosti v Avstraliji. Enkrat mesečno je publikacija izhajala vse do leta 1995, od takrat do danes pa so izšle le še posamezne priložnostne številke.

Nastanek glasila je neposredno povezan z ustanovitvijo prvega slovenskega društva v Avstraliji, natančneje v njeni zvezni državi Viktorija, in sicer Slovenskega društva Melbourne. Že šest mesecev po nastanku, septembra leta 1955, je društvo prvič izdalo društveno glasilo *Vestnik*, in sicer v skromni obliki na štirih tipkanih straneh (Uprava Slovenskega kluba v Melbourne 1955: 1–2). Format prvih publikacij je bil 21 x 29,7 cm (A4) in je ostal nespremenjen do začetka leta 1963. Kmalu po prvih izdajah pa so začeli izpopolnjevati grafično podobo, ki je na naslovnici vključevala stalno glavo s podatki o izdajatelju glasila in menjajoče se grafike, pogosto z domovinsko tematiko (Slika 2).

nekoliko bolj "desno" oziroma "katoliško" usmerjena, kar izhaja iz njihovih pričevanj (Božič 2006; Jenko 2006; Kropce 2006), pa tudi iz same zgodovine njihovega priseljevanja. Prve množičnejše skupine slovenskih priseljencev so začele prihajati kmalu po drugi svetovni vojni zaradi nasprotovanja novonastalemu političnemu režimu v takratni Jugoslaviji. Tudi poznejši "ekonomski migranti", ki so sicer navajali premoženjsko stanje kot glavni razlog za odselitev v Avstralijo, so se v večji meri izselili zaradi nasprotovanja tedanjim oblastem. Šele konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let preteklega stoletja, ko je bilo glavno jedro izseljenke skupnosti že dodobra izoblikovano, so se v Avstralijo priselili bolj "levo" usmerjeni slovenski izseljenci, ki so v prvi vrsti želeli izboljšati svoj ekonomski položaj. V tem času so se intenzivneje začeli izseljevati drugi narodi tedanje Jugoslavije (Hrvati, Srbi in Makedonci), kar je mogoče razbrati tudi po pojavu skupnih, večjezičnih "jugoslovanskih" publikacij.

RAZLOGI ZA NASTANEK NOVEGA ČASOPISA

Slovensko društvo Melbourne, takrat imenovano še Slovenski klub v Melbourne, je nastalo decembra 1954, iz, kot pravijo ustanovitelji, "potrebe po vzajemni pomoči in želje obuditi in gojiti slovensko tradicijo v domačem in prijateljskem ozračju" (Uprava Slovenskega kluba v Melbourne 1955: 1). V istem letu se je delovanje društva razširilo na razna področja, povečalo pa se je tudi število ljudi, ki so želeli sodelovati in se udeleževati pri društvenih dejavnostih.

Slika 2: Primer naslovnice Vestnika in glave s podatki o izdajatelju, ki je bila v uporabi od septembra 1957 do julija 1961

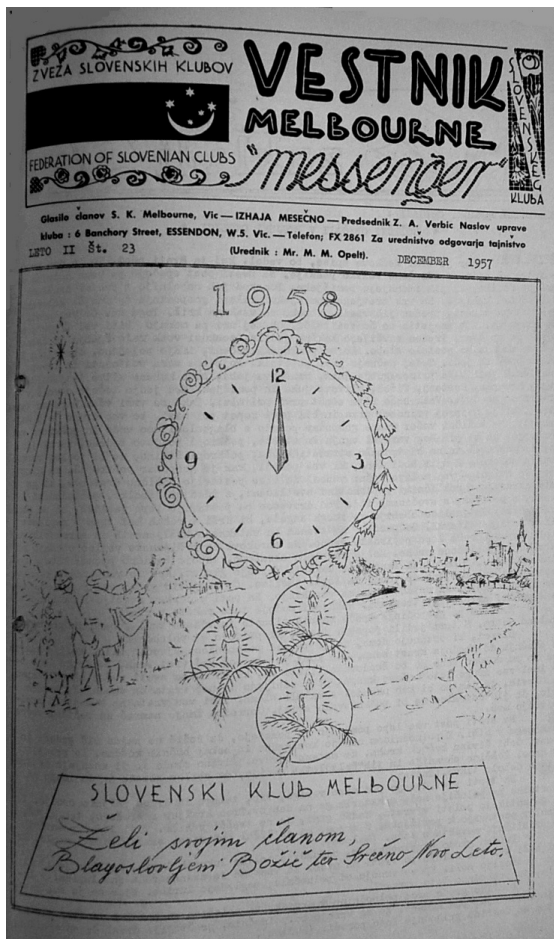

Foto: M. Koderman, 2006

Z namenom, da bi o dejavnostih in možnostih sodelovanja obveščala čim širši krog slovenskih izseljencev, živečih v Melbournu in okolici, se je uprava društva odločila za oblikovanje lastnega glasila. Uredništvo prvega slovenskega časopisa *Misli*, ki je izhajal že od leta 1951, se je namreč takrat nahajalo v več kot 1.000 kilometrov oddaljenem Sydneyju, zato je bila razdalja do uredništva precejšnja in je posredovanje novic za objavo v časopisu zahtevalo veliko časa. Tako objavljene novice, prireditve in dogodki so bili, preden so za njih izvedeli izseljenci, pogosto precej zastareli.

Prav velike razdalje med posameznimi naselji so gotovo med specifičnimi dejavniki, ki so dodobra zaznamovali naselitev večine priseljencev, tako tudi Slovencev v Avstraliji. Ta celina sodi namreč še v današnjem času med najredkeje naseljene; od nekdanje je bila na njej mogoča razpršena naselitev in nastanek obsežnih, široko razprostrtih mest, katerih najbolj izrazita primera sta Sydney in Melbourne. O posledicah precejšnje oddaljenosti znotraj velikih mest priča tudi veliko število slovenskih društev, ki so nastala na območju širšega Melbournu. Ta so znotraj mestnega okoliša kar štiri, dodatno pa na tem območju deluje še slovensko versko središče.

Kljub pogosti zastarelosti društvenih novic v *Mislih* je bila uprava Slovenskega kluba v Melbournu s sodelovanjem in z objavljanjem novic ter dogodkov v mesečniku zadovoljna (Uprava Slovenskega kluba v Melbournu 1955: 1), zato ne moremo razumeti nastanka *Vestnika* kot kljubovanje ali alternativo omenjeni že obstoječi in uveljavljeni slovenski reviji. Osnovanje *Vestnika*, tretjega časopisa v slovenskem jeziku v Avstraliji, gre razumeti kot logičen odgovor na vedno večje število Slovencev v zvezni državi Viktorija, ki so za medsebojno povezovanje na širšem območju Melbournu potrebovali učinkovito in čim bolj ažurno sredstvo obveščanja.

Nadalje lahko ugotovimo, da ustanovitev *Vestnika* ob že obstoječem verskem mesečniku - *Mislih* - ni bil povezan z različnimi ideološkimi percepcijami posameznih skupin med izseljenci, saj sta bila oba časopisa enotne, nekoliko bolj "desne" usmeritve, kakor tudi večina takratnih slovenskih izseljencev v Avstraliji. Pri tem so kot izrazito katoliška revija prednjačile *Misli*, *Vestnik* pa je skušal podajati novice bolj nevtralnno. Ta nevtralni pristop je uprava društva okvirno definirala že v prvi številki, kjer si je zadala nalogo, da časopis ne bi "vsiljeval to ali ono mnenje" ali "hotel s kom tekmovati in mu odvzemati naročnike" (Uprava Slovenskega kluba v Melbournu 1955: 1).

PREGLED UREDNIKOV IN UREDNIŠKIH ODBOROV ČASOPISA

Publikacijo *Vestnik* so skozi vso štiridesetletno zgodovino izhajanja ustvarjali, pisali in urejali člani Slovenskega društva Melbourne z zunanjimi sodelavci, s

poročevalci, z dopisniki, ilustratorji, literati in s publicisti. V začetku so ga tiskali na društvenem stroju v domačih prostorih članov društva, saj še niso imeli skupnega društvenega prostora. Vsi sodelavci so svoje delo opravljali prostovoljno, stroške za papir in tisk pa so skušali pokrivati s prodajo malih oglasov in pozneje z letnimi naročninami. Sprva je *Vestnik* kot brezplačno interno glasilo Slovenskega kluba v Melbournu slovenske izseljence vabil na dogodke, ki jih je organiziralo društvo: plesne zabave, nastope pevskega zbora, izlete po Viktoriji, odrske uprizoritve in druge dogodke (Uredništvo 1955: 3).

Skrb za urejanje in izdajo *Vestnika*, ki je bil tedaj še društveni bilten, je v prvih letih izdajanja prevzel tajnik društva, ki si je kot nekakšen urednik prizadeval, da bi izboljšal tako literarno vsebino kot tudi grafično podobo časopisa, ki je sicer (razen naslovnice) skozi vso zgodovino izhajal v črno-beli tehniki. Tajnika so izvolili člani društva na rednih letnih volitvah, kakor tudi predsedstvo društva in upravni odbor. Z izpopolnjenim izgledom in bogatejšo vsebino se je širil tudi krog bralcev časopisa, tako številčno kot tudi prostorsko. Natančnejši zgodovinski pregled urednikov in uredniških odborov *Vestnika* pa tudi sprememb v naslovu publikacije podajamo v Tabeli 2.

Prve opazne izboljšave v kakovosti vsebine in izgledu publikacije so opazne med urejanjem Karla Kordiča in Jožeta Kapušina, ki sta časopis urejala med letoma 1963 in 1969. Med drugim je v tem obdobju časopis doživel večje spremembe: pričel je izhajati v tiskani obliki, pojavile so se novice iz domovine, povečal pa se je tudi format glasila, ki je bil po novem 29,7 x 42 cm (A3).

Kodriča in Kapušina je nasledil Marjan Peršič, ki je sicer sodeloval pri nastanku Slovenskega društva Melbourn in tudi glasila *Vestnik*, intenzivneje pa se je posvetil urednikovanju publikacije med letoma 1969 in 1988. Časopis je predvsem vsebinsko obogatil in ga tudi s fotografijami poskusil približati širšemu krogu ljudi. Ob izdajanju publikacije so bile konstantno prisotne finančne težave, zato je uredništvo pozivalo bralce k rednemu plačevanju naročnine, podjetja pa k oglaševanju v časopisu, s čimer bi zagotovili redno izhajanje glasila (Suša 1999: 269). Prav urednika Marijana Peršiča je ob tem treba poudariti kot ključno osebo, ki je bila odgovorna tako za nastajanje publikacije kakor tudi za redno financiranje njenega tiska.

Tabela 2: Pregled odgovornih urednikov oziroma uredniških odborov ter poimenovanj časopisa *Vestnik*

Obdobje	Urednik / uredniški odbor	Ime časopisa
1955-1956	Marijan Peršič – vsebinski urednik Zlatko Rome – tehnični urednik	<i>Vestnik Slovenskega kluba v Melbournu</i>
1956-1957	Uredniki in sodelavci Marijan Peršič, Pavle Česnik, Edi Polajnar, Jožica Šajnovič, Zlatko Verbič, pater Bazilij Valentin	<i>Vestnik Slovenskega kluba</i>
1957-1958	Marijan Oppelt – urednik	<i>Vestnik Melbourne "Messenger"</i>
1958-1961	Uredniki in sodelavci Karel Kodrič, Ciril Kovačič, Branko Vodopivec, Marija Rudež, Stane Zupan	<i>Vestnik Melbourne "Messenger"</i>
1961-1963	Jože Kapušin – urednik	<i>Vestnik</i> – Glasilo Slovenskega kluba Melbourne Od leta 1962 <i>Vestnik</i> – Glasilo slovenskega društva Melbourne
1963-1969	Jože Kapušin – glavni urednik Karel Kodrič – pomočnik urednika	<i>Slovenski vestnik</i> – Slovene Messenger Slovene newspaper in Australia Od septembra leta 1963 <i>Slovenski vestnik</i> – Slovene Messenger Yugoslav newspaper in Australia Od januarja leta 1966 <i>Vestnik</i> – Glasilo Slovenskega društva Melbourne
1969-1988	Marijan Peršič – odgovorni urednik Uredniški odbor (od leta 1976): Jana Gajšek, Darko Hribernik, Karel Kodrič, Danica Petrič, Werner Remšnik, Božo Lončar, Helena Golenko, Stanko Penca, Robert Ogrizek, Anita Žele, Karen Peršič, Ljubica Postružin, Darko Postružin, Marta Strle, Stanko Pibernik Dopisniki (od leta 1987): Anica Markič – Slovensko društvo Melbourne, Darko Hribernik – Slovensko društvo Jadran, Maria Kromar – Albouy-Wodonga, Danica Petrič – Novi južni Wales, Jože Judnič – Queensland, Alojz Kossi – Zahodna Avstralija	Od leta 1969 <i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo Slovenskega društva Melbourne Od maja leta 1975 <i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo zveze slovenskih društev v Avstraliji Od junija leta 1978 <i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo Slovencev v Avstraliji
1988-1990	Vida Kodre – odgovorna urednica Uredniški odbor: Anica Markič, Peter Mandelj, Vasja Čuk, Jana Lavrič, Milena Brgoč	<i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo Slovencev v Avstraliji
1990-1991	Uredniški odbor: Draga Gelt, Jana Lavrič, Vinko Marn, Sandra Krnel, Anica Markič, Simon Špacapan	<i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo Slovenskega društva Melbourne
1991-1992	Uredniški odbor: Draga Gelt, Kevin Hervatin, Jana Lavrič, Dušan Lavrič, Sandra Krnel	<i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo Slovenskega društva Melbourne
1992-1993	Uredniški odbor: Sandra Krnel, Kevin Hervatin, Jana Lavrič, Dušan Lavrič, Vinko Marn	<i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo Slovenskega društva Melbourne
1993-1994	Uredniški odbor: Viviene Katsoulotos, Sandra Krnel, Jana Lavrič	<i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo Slovenskega društva Melbourne
1994-1995	Uredniški odbor: Jana Lavrič, Sandra Krnel	<i>Vestnik – Messenger</i> Glasilo Slovenskega društva Melbourne

Vir: Pregled letnikov glasila *Vestnik* med letoma 1955 in 1995, lastna raziskava.

V aprilu leta 1975 je bilo na seji Zveze slovenskih društev v Avstraliji dogovorjeno, da *Vestnik* postane glasilo vseh v zvezo povezanih slovenskih društev v Avstraliji. Poleg tega je bilo odločeno, da društvi v Sydneyju in Canberri prenehata izdajati svoji glasili, njuni uredniki pa so postali souredniki *Vestnika*. Formalno je sicer *Vestnik* še ostal lastnina Slovenskega društva Melbourne, ki ga je finančno in kadrovsko podpiralo, vendar so ga želeli ekonomsko postaviti na lastne noge s pomočjo naročnin, prihodkov od oglasov in drugih prispevkov (Uredništvo 1975: 1). Po tematskih sklopih je časopis ostal enak, urednik pa si je prizadeval za vsebinsko obogatitev z informativnimi prispevki ter s celostno pestrejšo podobo. Upravni odbor društva si je ohranil pravico postavljati in odstavljati uredništvo, vsi člani društva pa so imeli možnost, da v okviru sprejetih določil vplivajo na odločitve odbora (Uredništvo 1977: 2).

Z letom 1976 je publikacija dobila uredniški odbor, katerega sestava se je v nadaljevanju izhajanja časopisa spreminjala, hkrati s tem pa sta se povečevali njegova vsebinska vrednost in raznolikost.

Marijan Peršič je umrl leta 1988, s tem pa se je končalo obdobje, v katerem je *Vestnik* dosegel najširši krog bralcev in vsebinsko pokrival številne tematske sklope. Urednik Peršič je ob 25-letnici izdajanja *Vestnika* zapisal: "Tako je *Vestnik* učakal 25 let in s tem istočasno postal kronika naše društvene in slovenske zgodovine v Melbourne. Kaj bo prinesla prihodnost, ne vemo, toda zaupamo v zavednost naših ljudi in njih ljubezen do naše tiskane besede in upam, da se bodo, kakor v preteklosti, tudi v bodočnosti našle osebe, ki ga bodo peljale njegovi petdesetletnici nasproti" (Peršič 1980: 3).

Kmalu po Peršičevi smrti, leta 1990, je upravni odbor Slovenskega društva Melbourne sklenil, da časopis ponovno postane društveno glasilo. Odločitev je bila sprejeta zaradi vedno večjih stroškov izdajanja časopisa. Odbor je še ugotovil, da ni uspel privabiti k oblikovanju časopisa dovolj sodelavcev, hkrati pa se je konstantno manjšalo število naročnikov. Poleg namena izdajanja časopisa se je spremenil tudi njegov format (ponovno format A4), letno pa je bilo predvidenih le šest števil.

Po prenehanju rednega izhajanja *Vestnika* aprila leta 1995 so izšle le še posamezne številke decembra 1995 in decembra 1996, zadnja, jubilejna številka pa je izšla novembra 1999 ob 45-letnici Slovenskega društva Melbourne. Kot oblika preproste publikacije je v letu 2006 za potrebe obveščanja članov nastal nekakšen bilten, ki ga je samoiniciativno oblikovala in pripravila dolgoletna članica uredniškega odbora, nekdanja predsednica in tajnica društva, Anica Markič. Nevezana oblika biltena je izšla na nekaj straneh pod imenom *SDM – vesti iz hriba* (Markič 2006).

PROSTORSKA RAZŠIRJENOST POROČANJA IN DOPISNIŠKA MREŽA

V štiridesetih letih izhajanja je *Vestnik* prostorsko pokrival novice in dogodke iz različnih slovenskih naselbin v Avstraliji, Sloveniji, nekdanji Jugoslaviji in iz nekaterih drugih slovenskih skupnosti po svetu, vendar so bile vsebine pretežno usmerjene na slovensko izseljensko skupnost v Melbournu in zvezno državo Viktorijo. Ob tem je treba poudariti že omenjeno dejstvo, da je publikacija nastala kot društveno glasilo in da je bila, kot prikazuje tudi Tabela 2, širši slovenski izseljenski skupnosti poimensko namenjena med letoma 1963 in 1966 ter 1975 in 1990.

V omenjenih obdobjih so se prevladujoče novice prednostno nanašale na dve najštevilčnejši slovenski skupnosti⁴ v zveznih državah Viktorija in Novi južni Wales. V Viktoriji je glavnina novic prihajala iz slovenskih društev in verskega središča v Melbournu, pogosto pa so poročali tudi o aktivnostih društev v mestih Geelong in Alboury-Wodonga. V Novem južnem Walesu je bila pogosto omenjena druga najštevilčnejša slovenska skupnost v Sydneyu, kjer tudi delujejo slovenski društvi in versko središče, in skupnost v mestu Wollongongu, ki leži južno od Sydneyja.

Sicer sta uredništvo in uredniški odbor objavljala novice tudi iz slovenskih naselbin v Brisbanu, v zvezni državi Queensland, Adelaide v zvezni državi Južna Avstralija in Perthu v zvezni državi Zahodna Avstralija.

Sredi osemdesetih let preteklega stoletja sta urednik Marijan Peršič in uredniški odbor imenovala tudi dopisnike, ki so pripravljali novice za posamezna področja. Kot je razvidno tudi iz Tabele 2, so dopisniki tematsko in prostorsko pokrivali naslednja področja: Anica Markič – Slovensko društvo Melbourne, Darko Hribernik – Slovensko društvo Jadran, Maria Kromar – Alboury-Wodonga, Danica Petrič – Novi južni Wales, Jože Judnič – Queensland in Alojz Kossi – Zahodna Avstralija.

Vsebinski pregled poročanja časopisa “Vestnik”

Prve številke *Vestnika* so bile vsebinsko kot tudi oblikovno preproste oblike. Vsebinsko so na štirih tipkanih straneh pokrivalo predvsem društvene dogodke in prireditve, vsebovale pa so tudi nasvete novim priseljencem glede pridobivanja bivalnih in delovnih dokumentov. V začetnih številkah lahko tako

⁴ Po popisu, ki ga je leta 2002 opravil Avstralski statistični urad, je največ oseb slovenskega porekla evidentiranih v zvezni državi Viktorija (5.790 oseb) in Novi južni Wales (4.716 oseb). V primerjavi z ostalimi šestimi avstralskimi zveznimi državami so bili slovenski izseljenci v teh dveh državah številno množičneje naseljeni vsaj že od sredine petdesetih let 20. stoletja (Koderman 2007: 35–39).

sledimo pestremu dogajanju v mladi izseljenski skupnosti v Melbournu in okolici: miklavževanju v St. Albansu,⁵ plesnim zabavam v organizaciji društva v Melbournu in pozneje Geelongu,⁶ pustovanju, jurjevanju, nastopom društvenega pevskega zbora in podobnim prireditvam.

Poleg prireditev so prve številke publikacije širšo slovensko skupnost obveščale o društvenih sejah, občnih zborih, skupščinah in zborovanjih naseljencev v Viktoriji. Slovensko društvo Melbourne, takrat imenovano še Slovenski klub v Melbournu, je preko glasila tudi pozivalo slovenske izseljence k pomoči pri gradnji prvega slovenskega doma v Viktoriji (Načelnik odseka za Slovenski dom 1957: 1). Pri tem je poudarjalo tako prostovoljno pomoč posameznikov pri gradnji in delu objekta, sponzorska sredstva podjetij v gradbenem materialu in storitvah kakor tudi finančne prispevke in donacije.

V prvih letih izhajanja *Vestnika* je uredništvo redno pozivalo pripadnike slovenske skupnosti k intenzivnejši vključitvi v društvo, sodelovanju pri njegovih aktivnostih in naročanju glasil *Vestnik* in *Misli*. Uredništvo je tudi v poznejših obdobjih, ko je bila publikacija že vsebinsko in oblikovno precej bolj dovršena, enkrat letno pošiljalo brezplačne izvode časopisa na vse naslove nekdanjih naročnikov ter sedeže podjetij slovenskih izseljencev in drugih organizacij, z namenom razširitve članstva društva in naročnikov časopisa.

Mesečnik je svoj oglasni prostor že od vsega začetka namenjal tudi vsem, ki so bili zainteresirani za objavo oglasov. Prav oglaševanje in trženje prostora na straneh publikacije je imelo poleg donacij in letnih naročnin, ki jih je uredništvo uvedlo šele po vsebinski preureditvi časopisa, glavno vlogo pri zbiranju sredstev za njegov tisk. Tiskanje časopisa je v prvih letih potekalo na ciklostilni napravi v prostorih nekaterih članov društva, nato v novih skupnih društvenih prostorih, šele pozneje je publikacija začela nastajati v tiskarni.

Po letu 1961 sta se z urednikovanjem Jožeta Kapušina (1961–1969) postopoma izboljšali grafična podoba in vsebinska sestava *Vestnika*, k čemur je prispeval tudi namenski tiskovni sklad. Urednik se je zavezal, da bo "novi list objektivno obveščal o dogodkih doma in med Slovenci po svetu, posebno v Melbournu in celi Avstraliji" (Uredništvo 1962a: 1). Najbolj očitna sta spremenjena naslovnica ter dvig vsebinskega merila v publikaciji, kjer so se pojavili tematski sklopi novic "kulturne" in "športne" novice. V njih objavljeni prispevki so bili povzetki novic iz drugih časopisov, na primer *Katoliškega glasu Gorice* in *Svobodne Slovenije* iz

5 St. Albans je predmestno naselje Melbourne in leži severozahodno od mestnega središča.

6 Geelong je drugo največje mesto v Zvezni državi Viktorija in leži 75 kilometrov jugozahodno od Melbourne. V Geelongu deluje slovenska izseljenska skupnost, ki je že od leta 1955 organizirana v Avstralsko slovenskem kulturnem in športnem društvu Ivan Cankar.

Argentine. Objavljene novice so zajemale tako dogodke v Avstraliji, Sloveniji in drugod po svetu. V publikaciji so se začele pojavljati tudi prve fotografije (Slika 3).

Preurejeni *Vestnik* je ohranil poročanje o društvenih prireditvah in dogodkih, pa tudi različne pozive, ki so se nanašali bodisi na raznovrstne oblike pomoči pri gradnji društvene infrastrukture bodisi na zbiranje finančnih sredstev ob katastrofalnih dogodkih na območju nekdanje Jugoslavije. Prvi tovrsten dogodek, pri katerem se je društvo pridružilo drugim organizacijam in društvom pri zbiranju pomoči, je bil leta 1963 potres v Skopju v Makedoniji. Podobne zbiralne akcije, v katerih so sodelovala vsa slovenska društva v Avstraliji, zasledimo tudi ob potresih v Bosni leta 1969 in Črni Gori leta 1979, v največji meri pa leta 1976 ob potresu v Posočju (Uredništvo 1976: 1–3).

Po letu 1969, ko je mesto odgovornega urednika prevzel Marijan Peršič, se je okrepilo poročanje o dogodkih v Sloveniji in Avstraliji. V tem obdobju je namreč število slovenskih izseljencev v Avstraliji doseglo največji obseg; začelo je delovati več slovenskih društev v Viktoriji in drugih zveznih državah, zato je časopis vključeval več novic drugih društev in se začel usmerjati na celotno populacijo slovenskih izseljencev v Avstraliji. S tem namenom se je razvil tudi uredniški odbor časopisa, katerega zasedba se je sicer pogosto menjala, a hkrati zagotavljala raznolikost vsebine in prostorsko zastopanost vseh pripadnikov izseljenske skupnosti.

Slika 3: Primer naslovnice Vestnika s fotografijami in glave s podatki o izdajatelju, ki je bila v uporabi od oktobra 1980 do julija 1990

Vestnik

»MESSENGER« GLASILO SLOVENCEV V AUSTRALIJI
 "MESSENGER" - Voice of Slovenians in Australia

LETNIK XXX, štey 2 FEBRUARY 1985

400 LET OD NAŠE PRVE BIBLIJE

Slovenians were among the first twelve nations to have the Bible printed in their own language. This Bible - the New and the Old Testament - was translated into Slovenian language by protestant preacher Jurij DALMATIN and published in book form in 1584.

On the photo: First page of the Dalmatian's Bible.

NOV MINISTER ZA 'ETNIKE' V CANBERRI

Po volitvah za federalni parlament v lanskem decembru so se zamenjali tudi ministrski položaji. Minister za Imigracijo in Etnične zadeve je postal Mr. Cris Hurford, bivši Minister for Housing.

Prav tako je opozicija imenovala Phillip-a Ruddock kot svojega predstavnika, ki se bo bavil z imigracijo in etničnimi zadevami.

Oba ta gospoda sta že imela neformalne sestanke z zastopniki etničnega tiska in drugimi predstavniki multikulturalnih organizacij.

G. Hurford je v svojem nagovoru dne 22. januarja v Maitland centru zastopnikom etničnega tiska dejal, da bo gledal na to, da se bodo sredstva pomoči delila pravično tako, da bodo najbolj potrebni dobili največ. Prav tako je izrazil mnenje, naj bi naseljenke etnične skupine živele tukaj v prijateljstvu in naj bi ne vnašale v Avstralijo medsebojne razprtije in probleme iz starih krajev.

Postavil se je ostro proti vsaki diskriminaciji in dejal, da bo trajalo kakih 6 mesecev, dokler se bo v svojem parlamentu lahko opredelil za nove odločitve.

Novo luč na koncept multikulturalizma Avstralije je minister podal ko je rekel, da sicer podpira multikulturalizem, da pa je mnenja, da se v Avstraliji med staro in novonaseljenki razvija nova kultura, za katero je njemu bolj prikladen naslov "pluralistična".

Prosil je vse navzoče naj sponorijo skupnostim, da je njegova želja ineti čim boljše komunikacije z njimi. Zaprošil bo tudi svoje kolege, senatore in poslance, da mu bodo pomagali v tem prizadevanju in mu sporočali probleme etničnega značaja.

Minister Hon. Cris Hurford M.P.

Nov prevod Biblije

Slovenci smo bili med redkimi 12 narodov, ki so imeli prevod svetega pisma na svojem jeziku že pred 400 leti. To je bilo takorvsa Dalmatnova Biblija.

Ob proslavljanju 400 letnice pa je bil v Ljubljani nov prevod Svetega pisma nove zaveze, ki je bil tekom par dni že razprodan.

Ta najnovejši prevod je neposreden iz izvornikov napisanih na grškem in hebrejskem jeziku. Pred tem se je največ uporabjal prevod iz izvirnika, katerega so pred 60 leti pripravili filolozi in teologi Franciska Jeršek, Gregorij Pečjak in Andrej Snopčič. Ta prevod je bil večkrat potem ponatisen in popravljen, zadnjikrat leta 1974.

Ker se slovenščina, tako kakor tudi ostali jeziki, neprestano razvija je potrebno, da se knjiga, kot je sveto pismo, vsake toliko časa postavi v uporabljan jezik, katerega izrazi so pač najbolj prikladni.

Zato je bil tudi potreben nov sodoben prevod na slovenščino. Sledil bo tudi prevod stare zaveze.

Prvo slovensko sveto pismo "Dalmatinskih društev S.D.M., Jadrana, in pa zastopnik predložnika Planice ter predstavnik Slovenske radio ure ter Vestnika. Nato je orisal življenje Ivana Cankarja ter končno povabil nekdanjega predsednika g. Ivana Boleta, da bi odkril zavoso pred spomenikom, ki stoji na lepem vzidanem podstavku na levi strani odra.

Po nagovoru g. Luke Novaka ter so sledili, pomelani s kulturnim nastopom

Svečanost v Geelongu

V domu Slovenske Zveze "Ivan Cankar" v Geelongu so v nedeljo 24. februarja z veliko svečanostjo odkrili spomenik Ivana Cankarju.

V dvorani se je ob 5. uri popoldne brato kar lepo stivalo ljudi ko je predsednik g. Jozef Rasmata v nagovoru najprej pozdravil častne goste med katerimi so bili tudi g. Luka Novak, generalni konzul FRJ s soprogom, g. Mate Kuvacič, vicezvezni soprogo ter predsedniki slovenskih društev.

Posebno zadovoljiv vtis je napravila folklorna skupina, v kateri je kakih 10 parov izvajalo slovenske narodne plesne. Ga. Stjepica Matković, ki je bila odgovorna za folklorno grupo je gotovo vložila mnogo truda v to, da je njen nastop tako uspešen.

Ob koncu formalnosti je sledila večerja s prostro zabavo.

Doprani kip, delo kiparja Zdenka Kalina, je darilo SIM, prevoz pa je posredoval kontrolarni urad.

KINČ NEBEŠKI - Blejsko jezero z otokom, je skupaj s ostalimi kraji Slovenije moralo prenašati muhavosti vremena letošnje zime. Najprej dolgo nič snega, potem pa zopet velik mraz in sneg, pa zopet odjuga in spet mraz.

Toda nič ne more zmanjšati privlačnosti tega bisera pokrajine pod Triglavom. Naj bo poletje, jesen, spomlad ali zima, na Blede je vedno živahno.

Ko je sonce prijeto ogrevalo so se mnogi izletniki podali kar peš na Blejski otok, saj karakteristični blejski činoli so spali zimsko spanje v objemu debele ledene ploščice.

Foto: M. Koderman, 2006

V *Vestniku*, v tem obdobju podnaslovljenem kot Glasilo Slovencev v Avstraliji, se je razširila tudi zastopanost novic iz Slovenije, ki jih je uredniški odbor povzemal iz raznih slovenskih časopisnih medijev, ob njih pa pogosto objavljaj še lastni komentar in stališče. Največkrat povzeti članki in fotografije so prihajali iz časopisa *Delo* in celjskega *Novega tednika*, svetovne novice pa so povzemali po *The Herald Tribune*.

LITERARNA VLOGA ČASOPISA "VESTNIK"

Glasilo *Vestnik* je imelo tudi nezanemarljivo vlogo kot medij za objavo literarnih prispevkov slovenskih izseljencev v Avstraliji. V slovenski izseljenski skupnosti je bilo namreč precej literarnih ustvarjalcev, ki so svoja dela le s težavo lahko objavili kot samostojne publikacije.

Konec petdesetih let so tako v časopisu začeli objavljati kratke pripovedi. Pri tem je prevladovala ljubezensko-domovinska tematika, v nasprotju z mesečnikom *Misli*, kjer je med podobnimi pripovedmi prevladoval moralno-vzgojni nauk (Suša 1999: 269). Med raznovrstnimi ustvarjalci proze in lirike, ki so objavljali tudi v *Vestniku*, je treba poudariti naslednje avtorje: Berta Pribaca, Pavlo Gruden, Petra Košaka, Jožeta Žoharja in Ivana Kobala.

UREDNIŠKA POLITIKA ČASOPISA "VESTNIK" V ODNOSU DO DOMOVINE

Kljub zavezi, ki jo je uredništvo zapisalo v prvi številki, da si bo glasilo prizadevalo nevtravno podajati informacije, je opazno dejstvo, da je bila uredniška politika do tedanje domovine Jugoslavije in njenih oblasti vsaj v prvih letih precej odklonilna. To je razvidno predvsem iz nekaterih besedil in komentarjev, ki jih je v glasilu objavilo uredništvo.

Ob ustanovitvi Jugoslovanskega kulturnega društva v Melbournu leta 1957 je tako uredništvo zapisalo: "Bratska ljubezen med narodi Jugoslavije je bila umetno ustvarjena, zapori so se napolnili, na vseh vratih v sodobni svet pa je postavljen kričeč napis: Nova Jugoslavija" (Uredništvo 1957: 6). Ustanavljajoče Jugoslovansko kulturno društvo v Melbournu je takratni urednik Marijan Oppelt v nadaljevanju označil kot "umetno stvaritev" in dodal, da ima vsak narod svojo kulturo in svoj jezik ter da je ustanavljanje tovrstnega društva nesmisel. Predlagal je ustanovitev posameznih podobnih hrvaških, srbskih in makedonskih društev. Ob tem je omenil še, da želijo posamezniki ali skupine pokazati svoje sposobnosti le pod svojim narodnim imenom (Uredništvo 1957: 6).

Pozneje, septembra 1963, se je s spremembo urednika odnos od nekdanje domovine nekoliko spremenil, kar je razvidno tudi iz spremenjenega podnaslova

publikacije: *Slovenski vestnik* – *Slovene Messenger*, Yugoslav newspaper in Australia. Takratni novi urednik Jože Kapušin je tudi sam razločeval dve generaciji slovenskih izseljencev, ki imata različne poglede na Jugoslavijo; tako loči "medvojno" in "povojno" generacijo. "Povojna", mlajša, naj bi bila Jugoslaviji naklonjena, "starejša", medvojna, pa naj bi imela do nje odklonilen odnos, ob tem pa še ugotavlja, da so pri obeh številne izjeme (Uredništvo 1962b: 3). Kljub imenovanju Jugoslavije v samem imenu publikacije so komentarji uredništva ostali kritični do jugoslovanskih oblasti, *Vestniku* pa so kmalu ponovno spremenili ime nazaj v Glasilo Slovenskega društva Melbourne.

Med urednikovanjem odgovornega urednika z najdaljšim mandatom, Marijana Peršiča, so sicer v glasilu začeli nekoliko bolj pogosto objavljati novice, ki so zadevale tudi geografsko območje nekdanje skupne države, med njimi izstopajo humanitarne akcije ob potresih; vendar je odnos do tedanjih jugoslovanskih oblasti ostal nespremenjen.

Odnosi uredništva in dopisnikov do političnih oblasti v nekdanji Jugoslaviji so se močno zaostri ob koncu osemdesetih let, ko se je v Sloveniji začel proces demokratizacije in so se pojavile težnje po neodvisni državi. Člani Slovenskega društva Melbourne in uredniški odbor *Vestnika*, ki se je leta 1990 zaradi težav pri vzdrževanju in tiskanju publikacije ponovno preimenoval v glasilo društva, so v tem obdobju podprli prizadevanja politikov tako imenovane "slovenske pomladi" za samostojno državo in obljubili podporo avstralsko-slovenske izseljenske skupnosti (Klemenčič 2005: 239–268).

Podpora neodvisni Sloveniji je bila sicer večinska, vendar ne popolna. V manjšem delu izseljenske skupnosti je bila opazna nekakšna zadržanost, kar je bilo mogoče razbrati tudi iz poročanja *Vestnika*. Omenjeno trditev lahko utemeljimo z dejstvom, da je uredništvo *Vestnika* sicer pozdravilo razglasitev neodvisne države Slovenije 26. junija leta 1991 z nagovorom in s čestitko predsednika društva (Penca 1991: 1–3), a so veliko društveno slavnostno praznovanje razglasitve neodvisnosti Republike Slovenije priredili šele ob uradnem priznanju avstralske vlade 15. januarja 1992. Avstralija je sicer priznala Slovenijo kot neodvisno suvereno državo kot prva neevropska država, za kar pa je imela precej zaslug prav slovenska izseljenska skupnost, ki je s svojim delovanjem opozarjala na dolgoletna prizadevanja za lastno državo.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Glasilo *Vestnik*, ki je bilo sprva predvideno za informiranje članov Slovenskega društva Melbourne, je kmalu pridobilo ugled in se razširilo na območje zvezne države Viktorije in pozneje na celotno Avstralijo. Prvotni namen obveščanja članov o aktivnostih in dogodkih društva se je postopoma razširil in pridobil širšo

informativno funkcijo, v sklopu katere je slovenske izseljence obveščal o lokalnih in regijskih dogodkih, pa tudi o dogodkih v Avstraliji, Sloveniji in po svetu. Časopis se je tako pridružil že uveljavljeni mesečni publikaciji *Misli* in postal nekakšen medsebojni povezovalac celotne izseljenske skupnosti v Avstraliji.

Poleg informativne lahko *Vestniku* pripišemo tudi izobraževalno funkcijo, ki jo je publikacija opravljala za izseljence kot tiskana revija v domačem jeziku. Z njo je skupnost namreč lahko ohranjala bralno kulturo maternega jezika; ta vloga pa je postala še toliko pomembnejša za mlajše generacije, ki so odraščale in postajale vedno bolj socializirane v "novem", avstralskem bivalnem okolju. Treba je poudariti, da je časopis začel izhajati sredi petdesetih let dvajsetega stoletja, torej v obdobju, ko je posredovanje informacij terjalo znatno več tehnične opreme in časa kot denimo v današnjem času elektronskih medijev. *Vestnik*, ki je s svojo pestro vsebino pokrival različna področja in tematike, med njimi tudi literarno, je pomembno prispeval k bralni pismenosti mladih ter ohranitvi aktivnega znanja slovenskega jezika starejših izseljencev. V celotnem obdobju izhajanja je bila slovenščina glavni jezik komunikacije uredništva z bralci; le manjši del člankov, ki so bili navadno namenjeni mlajši generaciji, je bil objavljen v angleškem jeziku.

Dolgoletni urednik Marijan Peršič, ki je najbolj zaslužen za uspešno uveljavitev glasila in njegovo vsebinsko sestavo, je po dvajsetih letih izhajanja vrednost *Vestnika* sam ocenil z naslednjimi besedami: "Vrednost *Vestnika* se kaže v tem, da je vztrajal kljub vsem težavam in finančnih stiskam ..." in da je "... v tem svojem vztrajanju vedno stremel, da ostane objektivno in patriotično navdahnjeno glasilo Slovenskega društva v Melbournu, neodvisno od tega ali onega ideološkega gledanja" (Peršič 1975: 2).

Izredna vrednost publikacije *Vestnik* se kaže tudi v dejstvu, da je glasilo bogat vir za raziskovanje in črpanje informacij o povojni naselitvi slovenskih izseljencev v Viktoriji, razvoju prvega slovenskega etničnega društva na tem kontinentu – Slovenskega društva Melbourne – ter drugih zgodovinskih pričevanjih, pomembnih za preučevanje izseljenske skupnosti v Avstraliji.

VIRI IN LITERATURA:

- Birsa, Irena (1994) *Slovenians in Australia*. Melbourne: Graduate School of Education, La Trobe University.
- Božič, pater Ciril, A. (2006) Intervju z duhovnikom Slovenskega verskega in kulturnega središča svetih bratov Cirila in Metoda v Melbournu. Arhiv avtorja, 2. 12. 2006.
- Čebulj Sajko, Breda (1992) *Med srečo in svobodo: avstralski Slovenci o sebi*. Ljubljana, Samozaložba.
- Čebulj Sajko, Breda (2001) *Razpotja izseljencev: razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Jenko, pater Valerijan (2006) Intervju z duhovnikom Slovenskega verskega in kulturnega središča svetega Rafaela v Sydneyu. Arhiv avtorja, 21. 8. 2006.
- Klemenčič, Matjaž (1991) "Slovenski izseljenski tisk / Slovenian emigrant newspapers." *Humanistika / Humanities, znanstvena revija* 2(3): 299–311.
- Klemenčič, Matjaž, ur. (2005) Delovanje slovenskih izseljencev v Avstraliji za neodvisno Slovenijo. V Matjaž Klemenčič, Janez Stergar, Samo Kristen, Katalin Munda Hirnök in Milica Trebše-Štolfa *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije)* (Viri; 20). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 239–268.
- Koderman, Miha (2007) *Slovenski izseljenci v Viktoriji*. Koper: Fakulteta za humanistične študije Koper.
- Krope, Peter (2006) Intervju s predsednikom in dolgoletnim sodelavcem Slovensko-avstralskega kluba Panthers Triglav, Sydney. Arhiv avtorja, 17. 12. 2006.
- Markič, Anica (2006) Intervju z nekdanjo predsednico in dolgoletno sodelavko Slovenskega društva Melbourne. Arhiv avtorja, 23. 11. 2006.
- Maver, Igor (1999) Slovenci v Avstraliji. V Janja Žitnik (ur.) *Slovenska izseljenska književnost 1. Evropa, Azija, Avstralija*. Ljubljana: ZRC SAZU in Rokus, 261–265.
- Načelnik odseka za Slovenski dom (1957) "Bliža se otvoritev akcije za 'Slovenski dom.'" *Vestnik* 21(2) (oktober): 1.
- Penca, Stan (1991) "Čutimo s teboj, samostojna Slovenija - 25. 6. 1991 - A message from the president." *Vestnik* 3(36) (maj, junij, julij): 1–3.
- Peršič, Marijan (1975) "20 let 'Vestnika'." *Vestnik* 7(20) (september): 2.

- Peršič, Marijan (1980) "Ob 25-letnici." *Vestnik* 10(25) (oktober): 3.
- Šušar, Barbara (1991) "Tisk slovenskih književnikov v Avstraliji / Slovene literary works in the Australian Press." *Humanistika / Humanities, znanstvena revija* 2(3): 357-363.
- Šušar, Barbara (1999) Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku. V Janja Žitnik (ur.) *Slovenska izseljenska književnost 1. Evropa, Azija, Avstralija*. Ljubljana: ZRC SAZU in Rokus, 267-303.
- Uprava Slovenskega kluba v Melbournu (1955) "Rojakinje, rojaki!" *Vestnik* 1(1) (september): 1-2.
- Uredništvo (1955) "Obvestila." *Vestnik* 3(1) (november): 3.
- Uredništvo (1957) "Jugoslovansko kulturno društvo." *Vestnik* 21(2) (oktober): 6.
- Uredništvo (1962a) "Z novim letom, nov časopis?" *Vestnik* 8(7) (avgust): 1.
- Uredništvo (1962b) "Odnos do Jugoslavije in jugoslovanstva." *Vestnik* 8(7) (avgust): 3.
- Uredništvo (1975) "Novi Vestnik." *Vestnik* 3(20) (maj): 1.
- Uredništvo (1976) "Pomagajmo bratom v nesreči - naša slovenska društva vas prosijo." *Vestnik* 5-6(21) (maj-junij): 1-3.
- Uredništvo (1977) "Čigav je 'Vestnik?'" *Vestnik* 11(22) (november): 2.
- Žitnik, Janja (2007) "Izseljenska književnost in časopisje: zgovorne statistike." *Dve domovini, razprave o izseljenstvu / Two homelands, migration studies* 25: 209-228.

AVGUŠTIN MALLE

VPRAŠANJA SODELOVANJA RAZISKOVALCEV ZUNAJ MEJA
REPUBLIKE SLOVENIJE Z RAZISKOVALCI IN RAZISKOVALNIMI
INŠTITUTI V SLOVENIJI

Znova in znova so raziskovalci etničnih vprašanj, ki delujejo zunaj meja Republike Slovenije, soočeni s problemi, ki so deloma specifično "manjšinski", deloma pa posledica njihove šibke povezanosti z raziskovalci, predvsem pa z raziskovalnimi ustanovami v Republiki Sloveniji ter njeno raziskovalno administracijo. Zaznamo lahko celo določeno izolacijo, ki jo raziskovalci zunaj meja Slovenije presegajo le z velikimi napori. Čeprav so zavezani v prvi vrsti svoji stroki, morajo slediti še raziskavam na številnih drugih področjih. Soočeni so s pričakovanji, ki jih le težko izpolnjujejo. Imeli naj bi namreč pregled nad vsem, kar se piše na primer o koroških Slovencih. Taka in podobna pričakovanja imajo predvsem uporabniki, diplomanti in disertanti. Torej naj bi bili raziskovalci predvsem pri kontaktih z drugimi raziskovalci tisti, ki naj bi vedeli, kaj vse se na področju etničnih študij, čezmejnega sodelovanja in med konkretno manjšino dogaja. Nihče ne pomisli, da so raziskovalni inštituti Slovencev zunaj meja Slovenije kadrovsko močno podhranjeni. Ne moremo pa govoriti o tem oziroma trditi tega, da Republika Slovenija ne bi kazala zanimanja in ne bi imela posluha za tovrstne dejavnosti. V zvezi s tem so bile na Koroškem večje težave med organizirano manjšino samo. Nekateri so namreč menili, da je raziskovalna dejavnost popolnoma odveč in da "požira" itak le pičla sredstva. Situacija pa se je obrnila na boljše. Predstavniki Slovenije in njene raziskovalne institucije se ne omejujejo na leporečje. Težave so sistemske in prisotne tako pri inštitutih zunaj meja Republike Slovenije kot v Sloveniji sami, kjer so se celo zaostrole. Seveda je v pristojnosti Republike Slovenije, kako ureja sodelovanje in odnose s Slovenci zunaj svojih meja. Nikakor ne bi negativno ocenjevali uspešnega administrativnega dela Urada predsednika Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu. Vendar raziskovalci potrebujejo tudi stalen kontakt z administracijo, ki v Sloveniji oblikuje in vodi zanstveno dejavnost. S strokovnimi kolegi je tak kontakt nekaj povsem običajnega, naravnega in potrebnega. Sodelovanje na administrativni ravni pa nikoli ni bilo sistemsko urejeno. Če raziskovalci zunaj meja Republike Slovenije tematizirajo vprašanje, so v naslednjem trenutku že soočeni z vprašanji, kot so, "kaj hočete, koliko denarja pričakujete?" Le redko sledijo vprašanjem o raziskovalnih načrtih, tekočih raziskavah, rezultatih znanstvenega dela, kaj šele o tem, kaj bi lahko prispevali v zakladnico raziskovalne dejavnosti Republike Slovenije ali kako bi utegnili uskladiti svoje delo z raziskovalnim delom v Sloveniji. Iz tega lahko sklepamo, da so kontakti med raziskovalci

in administracijo slabi oziroma jih sploh ni. Na samem raziskovalnem področju so raziskovalci pomanjkanje medsebojne povezanosti spoznali in v preteklih letih organizirali nekaj raziskovalnih delavnic. Srečanja v njihovem okviru bi morali poglobiti, določiti vsakokratna tematska težišča in jih odpreti ter nanje povabiti vse, ki raziskujejo etnična vprašanja oziroma slovensko nacionalno vprašanje. Srečanja bi morala postati meddisciplinarna. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani je kot specializiran inštitut predestiniran, strokovno pristojen ter usposobljen, da s tem v zvezi prevzame vodilno vlogo. Ne bo je pa zmožni brez reorganizacije ali boljše organiziranosti knjižnice in dokumentacije. Na Inštitutu za narodnostna vprašanja bi se morale stekati vse informacije, ki so relevantne za etnične študije, oziroma vse tiste, ki se ukvarjajo s Slovenci zunaj meja Republike Slovenije.

Spregovoriti pa bi morali tudi o administrativnih ukrepih oziroma o tem, kako naj bi v prihodnje organizirali sodelovanje med raziskovalci in znanstvenimi inštitucijami. Če prav ocenjujemo situacijo, bo treba z ustanovami, ki v RS urejajo področje znanosti, razčistiti predvsem mesto in vlogo raziskovalcev zunaj meja Slovenije. Na tem področju kljub predlogom, ki smo jih ponovno dali v pretres, dejansko močno zamujamo. Za nemoteno raziskovalno delo ima temeljni pomen postavitev nekaterih principov oziroma izhodišč.

Zanimivi so predvsem vsebina sodelovanja in aktualni ter načrtovani raziskovalni projekti, kjer pa se ne moremo omejevati na posamezne stroke. Ne moremo razmišljati tako, kot da ne bi bilo nekega temeljnega povezovanja in sodelovanja. To poteka na individualni ravni, ni pa nekaj trajnega in načrtnega. Izjema je seveda Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju, ki pa ima posebne naloge in jih tudi uspešno razvija in uresničuje. V slovenski javnosti so koroški Slovenci zaznavni kot skupina, ki ne najde skupnih izhodišč, je razcepljena na številne skupine in skupinice in ne najde potrebnega "nacionalnega konsenza". Ta podoba nikakor ne odgovarja dejanskemu stanju, niti ne na političnem področju. Kulturne organizacije in kulturna društva dosegajo zavidljivo stopnjo povezovanja in sodelovanja. Ugotoviti je treba, da je delovanje celovških inštitutov (Slovenskega znanstvenega inštituta in Slovenskega narodopisnega inštituta "Urban Jarnik") dogovorjeno tako glede vsebin kot organizacijskih oblik dela. Kjer je mogoče, se inštituta dopolnjujeta (posveti, publikacije itd.).

Povezovanje s slovenskimi raziskovalnimi ustanovami, predvsem pa s posameznimi raziskovalci, obstaja že desetletja. S strani Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu je tako sodelovanje z Inštitutom za narodnostna vprašanja formalizirano tudi s posebno pogodbo. Inštituta sta pripravila projekt MINDOC, ki sta ga vložila v okviru čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Avstrijo, da tako pridobita sredstva Evropske unije. Slovenski znanstveni inštitut je vodil potrebne priprave in smiselnost celotnega projekta preverjal v obliki večmesečnega

pilotnega raziskovanja oziroma konkretnega dokumentacijskega dela. Predvsem hočemo s projektom spodbuditi posodobitev obstoječe in redne dokumentacije obeh inštitutov. Po intranetnem pristopu naj bi postala dostopna članom in raziskovalcem. Pri tem ostajajo odprta nekatera pravna vprašanja – predvsem glede avtorstva. Intenzivno sodelovanje pa obstaja še glede udeležbe sodelavcev pri raznih posvetih. Neformalizirano sodelovanje obstaja še z Inštitutom za novejšo zgodovino, s Filozofsko fakulteto, Fakulteto za družbene vede in Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Ne moremo torej govoriti o možnostih sodelovanja, ker to redno poteka tako med inštitucijami in raziskovalci, tisto, kar potrebujemo, je nek sistematični prikaz vsebinskega (projektnega) sodelovanja; pogosto se namreč oblik in gostote sodelovanja niti ne zavedamo.

Možnosti poglobljenega sodelovanja vidimo predvsem na individualni ravni, v povezovanju raziskovalcev in registraciji raziskovalcev iz vrst Slovencev zunaj meja Slovenije ter sistematičnem spremljanju njihovih raziskovalnih težišč. Raziskovalni ustanovi na Koroškem nimata potrebnega upravnega aparata, da bi se v naslednjem obdobju omenjeno sodelovanje institucionalno še bolj razvilo. Lahko pa, v kolikor je to zaželeno in sploh potrebno, prispevata k povezovanju svojih članov z raziskovalci v Sloveniji. Take, deloma zelo intenzivne in delovne povezave, obstajajo. Kot primer naj navedemo le zgodovinopisje in navedemo univ. doc. dr. Feliksa Bistra, univ. asis. dr. Tino Bahovec, dr. Teodorja Domeja, univ. prof. dr. Walterja Lukana, prof. Štefana Pinterja in asis. prof. dr. Valentina Simo, od katerih je večina tudi članov Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu in prek njega in tudi individualno sodelujejo z raziskovalci in raziskovalnimi ustanovami v RS. Isto velja za sociologe in politologe ter pedagoge. Med raziskovalci teče stalen dialog, predvsem po medsebojni recepciji znanstvenih del. Morda bi bilo smiselno, da bi bili o slovensko-avstrijskem znanstvenem sodelovanju obveščeni tudi tedaj, če pri konkretnem projektu ne sodeluje kateri od raziskovalcev iz vrst Slovencev zunaj meja Slovenije.

Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu in Slovenski narodopisni inštitut "Urban Jarnik" sta na probleme, o katerih teče razprava, zadnjič opozorila ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja, pa tudi že prej, in sicer na tako imenovanih vseslovenskih srečanjih, na problematiko šolstva prav ob zadnjem.¹ Seveda se pojavljajo aktualna vprašanja, na primer o položaju slovenskega jezika, na katera bi morali najti ustrezne odgovore, kar je mogoče le v tesni povezavi z raziskovalci v Sloveniji in Avstriji.² Nenazadnje ponovno opozarjamo na "etnične delavnice",

1 Problemi so naštetni v obliki točk in tez v: Malle, Avguštin (2006) "Slovenski znanstveni inštitut (SZI) v Celovcu." *Razprave in gradivo* 50-51: 60-67.

2 Npr.: Stališče glede vladnega projekta "Zgodnje jezikovno pospeševanje", ki upošteva le nemščino, preko mere pa obremenjuje delo vzgojiteljic in vzgojiteljev v otroških vrtcih, ne da bi nosilci dobili za dodatno delo kakršnokoli odškodnino. O potrebnem dodatnem izobraževanju vzgojiteljev in vzgojiteljic v obsegu 150

ki so po nekajletni prekinitvi spet zaživele in so nek zametek medsebojnega obveščanja o vsebinah raziskovalne dejavnosti udeleženih inštitutov.

Razmišljanja je treba dopolniti z ugotovitvijo, ki dokumentira potrebo po avtonomnem raziskovalnem delu in upravičuje tudi trošenje sredstev, ki jih Republika Slovenija namenja za tovrstno dejavnost s "programskim financiranjem". V Avstriji bo težko zaslediti monografijo, habilitacijo, disertacijo ali diplomsko delo, ki bi prezrlo objave "slovenske strani", če je tak izraz na znanstveno-raziskovalnem področju sploh smiseln. Dejstvo je, da avstrijski (nemški) avtorji citirajo dela, ki so izšla v serijah "Disertacije in razprave" (SZI-Založba Drava), *Studia slovenica* (Carinthia) (Mohorjeva založba), "Zgodovina brez meja" (Mohorjeva založba, Dom prosvete v Tinjah, Oddelek za vzhodno in južnovzhodno zgodovino Inštituta za zgodovino Univerze v Celovcu) in v zadnjem času še publikacije, ki izhajajo v seriji "dravaDiskurs" (Založba Drava). Tako bo tudi s serijo Slovenskega narodopisnega inštituta "Urban Jarnik".

"Etnične študije" so precej širok pojem. O "etničnosti" govorijo tudi študije, ki jih sem na prvi pogled ne bi uvrščali. Že bežen pregled obstoječe literature narekuje, da večjo pozornost namenjamo meddisciplinarnim raziskavam. Ne moremo na primer ponuditi pregleda literature, ki je nastala zadnja leta v Avstriji in govori o gospodarskem sodelovanju med obema državama. V teh delih pogosto zasledimo "ekskurze" o koroški manjšinski problematiki.

Že v prispevku v *Razpravah in gradivu* smo zapisali, da je eno med težišči raziskovalnega dela problematika jezika, vzgoje in izobraževanja. Drugo tako težišče so gotovo manjšinski mediji, torej dvoje področij, ki sta eminentno povezani z jezikom in identiteto. Določeno zanimanje za to raziskovalno področje je bilo že vselej prisotno, če pomislimo na univerzitetne naloge (disertacije, magistrska in diplomska dela) Buchacherja, Stockerja, Cornelije Kogoj in Brigitte Busch. Nedvomno so koroški Slovenci sledili razvojnim tendencam na področju sociolingvistike in analize medijskih tekstov. Tudi v tem smislu so se lahko opirali na pomoč strokovnjakov iz Slovenije in v okviru Koroških kulturnih dnevov tudi javno predstavljali svoje raziskovalne rezultate. Lahko bi celo trdili, da so bili Slovenci v tem pred Avstrijci. Skupina okoli Ericha Prunča je na primer predstavila analizo medijskih tekstov že veliko pred tovrstnimi raziskavami avstrijskih avtorjev. Nedvomno pa so naloge s tega področja v zadnjih letih veliko večjo pozornost namenjale vprašanjem identitete oziroma diskurzivnega konstrukta nacionalnih identitet.³ Na eni strani je to posledica večje (svobodne ali izsiljene) mobilnosti

delovnih ur (spet le za nemščino) nihče ne razmišlja. Vzdrževalci vrtcev bi morali v tem času poskrbeti za nadomestila v vrtcih.

3 (izbor!) Stolba, Petra (1994) *Staatliche österreichische Medienpolitik und ihr Beitrag zur Integration von Minderheiten. Die Rolle der Massenmedien in Zusammenhang mit Problemen der kulturellen Integration*

ljudi, po drugi strani pa tudi modernizacije avtohtonih manjšin. V tej zvezi velja opozoriti na dela, ki so nastala na innsbruški univerzi. Čeprav se geografsko orientirajo pretežno na Južno Tirolsko, so v svoji teoretični zasnovi in metodološkem pristopu zanimiva tudi za druge manjšine. Politolog Guenther Pallaver se pri tem ni omejil le na tiskane medije, temveč je zajel celoten spekter sodobne komunikologije. S Pallaverjem je Slovenski znanstveni inštitut sodeloval v okviru specialnega posveta. V to področje pa nekako spada še diplomsko delo Karin Efinger.⁴ Z zanimanjem sem sledil nalogam s tega področja, ki so v preteklih letih nastale na Fakulteti za družbene vede (pri dr. Karmen Erjavčevi in dr. Maruši Pušnik) in ki veliko pozornost namenjajo avstrijski Koroški in Slovencem v tržaški in goriški ter videmski pokrajini.⁵

Na področju jezika, vzgoje in izobraževanja lahko govorimo o slabem pokritju, kar zadeva problematiko izobraževanja dvojezičnih učiteljev in drugega pedagoškega kadra ter njihovega nadaljnega ter dopolnilnega izobraževanja. Dejstvo

und kulturellen Vielfalt. Diplomsko delo. Dunaj; Janjič, Mirjana (1999) *Interkulturelle Kommunikation und Minderheiten*. Diplomsko delo. Gradec; Weiss, Katja (1999) *Programauftrag: Interkultureller Rundfunk. Bedarf und Bereitschaft bezüglich interkulturellen Hörfunks in Österreich sowie eine Untersuchung des Pilotprojektes SFBU "Radio Multikulti" in Berlin*. Diplomsko delo. Dunaj; Meisenberger, Ingeborg (2001) *Die Präsenz der Kärntner Slowenen in der Geschichte und ihre kulturellen Codes*. Diplomsko delo. Gradec; Schaffer, Andrea (2001) *Jugend – Kultur – Identität*. Diplomsko delo. Dunaj; Brantner, Cornelia (2002) *"Neue" ethnische Minderheiten und Medien in Österreich unter besonderer Berücksichtigung ihrer Repräsentanz in Freien Radios*. Diplomsko delo, Dunaj; Baumgartner, Nadja (2003) *Wenn der "Dialog" zum Druckmittel wird*. Diplomsko delo. Dunaj; Busch, Brigitte (2003) *Sprachen im Disput. Eine Sprachenpolitische Studie zu Medien in multilingualen Gesellschaften* (Serija dravaDiskurs). Habilitacijsko delo. Celovec/Klagenfurt; Jusić, Tarik (2003) *Media, Power and collective identities*. Diplomsko delo, ki se nanaša bolj na Bosno. Dunaj; Stolz, Simone (2003) *Die Berichterstattung österreichischer Tageszeitungen über die Kärntner Slowenen*. Diplomsko delo. Innsbruck; Wille, Simone (2003) *Integration ethnischer Minderheiten im Lokaljournalismus?* Diplomsko delo. Dunaj; Nagele, Sandra (2004) *Minderheiten und ihre Präsenz in den Medien*. Diplomsko delo. Innsbruck; Roblek, Roman (2004) *Eine soziokulturelle Betrachtung der slowenischen und zweisprachigen Medien in Kärnten*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt; Wögerer, Johanna (2004) *Transkulturelle Zeitschriften in Österreich: Printmedien im Diskurs um Migration, Integration und die multikulturelle Gesellschaft. Bestandsaufnahme und ExpertInnenbefragung*. Diplomsko delo. Dunaj; Malle, Tanja (2005) *Ausgewählte Beispiele slowenischer Emigrantepublizistik in Kärnten und Osttirol*. Diplomsko delo. Dunaj; Berger, Sieglinde (2006) *Die Slowenen in Kärnten*. Diplomsko delo. Innsbruck; Vogel, Beatrice (2006) *Die Bedeutung der Mediennutzung bei der Konstruktion kultureller Identität ethnischer Minderheiten*. Diplomsko delo. Dunaj.

4 Efinger, Karin (1999) *Die Darstellung ethnischer Minderheiten in österreichischen Schulbüchern der Grundstufe*. Diplomsko delo. Dunaj. – (Nacionalka – Österreichische Nationalbibliothek – je napovedala, da od leta 2008 v svojo nacionalno bibliografijo ne bo več vključevala diplomskih nalog, ki nastajajo na avstrijskih visokih šolah in univerzah; registrirala bo le še disertacije in habilitacije. Kdo bo prevzel pregled diplomskih nalog, ni znano. Tudi ta korak, ki ga utemeljuje z racionalizacijo, indirektno zmanjšuje pomen diplomskih del, predvsem pa njihovo dostopnost za raziskovalno družbo.)

5 Npr. Mrše, Alenka (2007) *Reprezentacija Avstrije in Avstrijcev v izbranih slovenskih medijih*. Diplomaska naloga. Ljubljana; Štrekelj, Jasmina (2006) *Zgodovinski spomin in slovenski tisk v Italiji: Primer Zaščitnega zakona in Primorskega dnevnika*. Diplomaska naloga. Ljubljana; Rutar, Teja (2006) *Možnosti povezovanja Slovencev Nadiških dolin s Slovenijo*. Diplomaska naloga. Ljubljana.

lahko pripisujemo sistemu, saj na prejšnjih pedagoških akademijah v Avstriji neke prepoznavne posebne raziskovalne dejavnosti ni bilo. Kako se bo razvila sedaj delujoča pedagoška fakulteta, je težko oceniti. Kako zelo je osnovnošolski sistem odvisen od družbenopolitičnega dogajanja, dokazujejo diplomske in magistrske naloge, disertacije in habilitacije, ki so bile v zadnjih letih sprejete na avstrijskih visokih šolah in univerzah,⁶ nekatere pa tudi na slovenskih.⁷ Za obdobje pred letom 1988 nudi pregled publikacija Inštituta za narodnostna vprašanja.⁸ Podlago

6 (izbor!) Effinger, Karin (1999) *Die Darstellung ethnischer Minderheiten in österreichischen Schulbüchern der Grundstufe*. Diplomsko delo. Dunaj; Kafeder, Beate (1999) *Die zweisprachige Volksschule in Kärnten: Teamteaching aus der Sicht von ZweitlehrerInnen*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt; Warschner, Manuela Claire (1999) *Mehrsprachigkeit in Schule und Unterricht*. Diplomsko delo. Dunaj; Gröchingner, Josef (2000) *Minderheitenschutz in Kärnten und das Problem des Kindergartenwesens*. Diplomsko delo. Innsbruck; Lugmayr, Elke Johanna (2000) *Kroatische Volksgruppenorganisationen im Diskurs um das Minderheitenschulwesen im Burgenland seit 1945 mit besonderer Berücksichtigung des Minderheitenschulgesetzes von 1994*. Diplomsko delo. Salzburg; Müller, Manuela (2000) *Der Sprachwechsel in Kärnten*. Diplomsko delo. Dunaj; Gutownig, Michael (2001) *Zeit für Mehrsprachigkeit. Gründe für die Anmeldung bzw. Nichtanmeldung von Kindern zum bilingualen Unterricht in slowenischer und deutscher Sprache. Eine Abhandlung aus der Sicht von Eltern, Lehrern und der Schulaufsicht*. Doktorska disertacija. Celovec/Klagenfurt; Prenner, Liane (2001) *Sozialhistorische Betrachtung der Entwicklung des zweisprachigen, deutsch-kroatischen Kindergartenwesens im Burgenland*. Diplomsko delo. Dunaj; Trampusch, Eduard (2001) *Sprachwissenschaft und Kärntner Sprachkonflikt*. Diplomsko delo. Gradec; Kinda-Berlakovich, Andrea Zorka (2002) *Die kroatische Unterrichtssprache und das zweisprachige Pflichtschulwesen der burgenländischen KroatInnen*. Doktorska disertacija. Dunaj; Kügerl Heidi (2002) *Interkulturelle Erziehung und Bildung im Kindergarten*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt; Schein, Paula (2002) *Die Entwicklung des Volksschulwesens in Kärnten mit besonderer Berücksichtigung der weniggliederten zweisprachigen Landschule, dargestellt am Beispiel des Volksschule St. Philippen/St. Lipš*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt; Seher, Maria Magdalena (2002) *Zwei- und mehrsprachige Kindergärten in Kärnten*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt; Gombos, Georg (2003) *Babylon in der Postmoderne. Interkulturelle Mehrsprachigkeit als neues Paradigma der Bildungsarbeit*. Habilitacijsko delo. Celovec/Klagenfurt (leta 2007 v skrajšani obliki izšlo v seriji dravaDiskurs pod naslovom *Mit Babylon leben lernen. Aspekte einer interkulturellen Mehrsprachigkeit*); Pöschl, Katharina (2003) *Zweisprachige Handelsakademie im Burgenland. Darstellung eines Konzeptes*. Diplomsko delo. Gradec; Koren, Mirjam Theresia (2004) *Frühkindliche mehrsprachige Kindergartenerziehung. Fallstudie am Beispiel des mehrsprachigen Kindergartens / Otroški vrtec / Scuola materna "Ringa raja" in Ledince/Ledenitzen*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt; Gottlieb, Andreas (2005) *Schulleistung in Abhängigkeit vom Anteil sprachlicher Minderheiten*. Diplomsko delo. Dunaj; Salcher, Christina (2005) *Nationale Geschichtsbilder in touristischen Materialien am Beispiel Kärnten*. Diplomsko delo. Gradec; Schramke, Monika (2005) *Hat Burgenlandkroatisch Zukunft? Eine Betroffenen- und Expertenbefragung zur Assimilation der burgenlandkroatischen Sprache sowie zur Kultur- und Traditionserhaltung in den gesellschaftlichen Bereichen Schule, Kindergarten, Medien, Politik und Kirche am Beispiel des Nordburgenlandes*. Diplomsko delo. Dunaj; Hribar, Stefan (2006) *Schulbasketball. Am Beispiel des Bundesgymnasiums und Bundesrealgymnasiums für Slowenen in Klagenfurt*. Diplomsko delo. Gradec; Ogris, Katharina (2006) *Sprachen in der Gleichheitsrhetorik. Das soziale Prestige von Sprachen am Beispiel Kärntens*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt; Wakounig, Vladimir: *Das Dilemma der zweisprachigen Schule in einer ethnisierten Gesellschaft / Dilema dvojezične šole v etnično raznoliki družbi*. Habilitacijsko delo. Klagenfurt/Celovec (napovedana tiskana verzija v seriji dravaDiskurs); Errenst, Alexander (2007) *Verstehen sie Sport? Eine Studie über die Probleme interkultureller Arbeit bei ausgewählten slowenischen Sportorganisationen in Kärnten*. Diplomsko delo. Gradec.

7 Npr.: Kern, Damjana (2006) *Regionalni učinki šole na primeru Višje šole za gospodarske poklice v Št. Petru pri Št. Jakobu*. Diplomsko delo. Ljubljana.

8 Devetak, Silvo, Majda Šulc in Boris Jesih (1988) *Šolstvo za Slovence na Koroškem – sožitje ali ločevanje?* Ljubljana.

za raziskovalno dejavnost na sektorju obveznega oziroma manjšinskega šolstva na Koroškem pa dajejo Letna poročila Manjšinskega šolskega oddelka pri Deželnem šolskem svetu za Koroško.⁹ Habilitacijsko delo Vladimirja Wakouniga je medtem že izdala Založba Drava.¹⁰ Temu se je pridružila še razprava Tatjane Feinig,¹¹ o kateri Rudolf de Cillia pravi, "da vsebuje obširen zgodovinski prikaz slovenskega pouka na Koroškem in je koristna za razumevanje današnjega stanja".

Sicer pa je treba poudariti, da se zanimanje raziskovalcev ne omejuje le na obe omenjeni težišči, temveč je široko razpredeno. Področje raziskovanja narodnih manjšin je torej izredno pestro. Avstrijske raziskovalce zanima jugoslovanska slovenska preteklost,¹² avstrijsko premoženje v nekdanji Jugoslaviji oziroma sedanji Sloveniji,¹³ razpad Jugoslavije,¹⁴ vloga manjšine v regionalni politiki,¹⁵ zanimajo jih vprašanja segregacije, integracije, koroškega "prastrahu" in asimilacije¹⁶ ter, pozitivno gledano, koristi oziroma prednosti pripadnosti narodni skupnosti.¹⁷ Nenazadnje pa je treba povedati, da zanimanje za Slovence, vključno za koroške Slovence kot posebno kategorijo, ni povezano z identično pripadnostjo raziskovalca, ali drugače povedano: o Slovencih ne raziskujejo le Slovenci. Na drugi strani pa seveda slovenske raziskovalce, tudi tiste iz vrst koroških Slovencev, zanimajo

9 Ogris, Thomas in Theodor Domej (ur.) *Jahresbericht über das Schuljahr 2005/06*. Celovec/Klagenfurt: Landesschulrat für Kärnten. Abteilung VII Minderheitenschulwesen (izd.).

10 Wakounig, Vladimir (2008) *Der heimliche Lehrplan der Minderheitenbildung: Die zweisprachige Schule in Kärnten 1945–2007*. Klagenfurt/Celovec: Založba Drava (DravaDiskurs), 379 str.

11 Feinig, Tatjana (2008) *Slovenščina v šoli: Zgodovina pouka slovenščine na Koroškem / Slowenisch in der Schule: Die Geschichte des Slowenischunterrichtes in Kärnten*. Celovec/Klagenfurt, 190 str.

12 Npr.: Wiesinger, Barbara Nicole (2005) "... denn die Freiheit kommt nicht von alleine." *Frauen im jugoslawischen ‚Volksbefreiungskrieg‘ 1941–1945*. Doktorska disertacija. Salzburg; Portmann, Michael (2002) *Kommunistische Abrechnung mit Kriegsverbrechern, Kollaborateuren, „Volksfeinden“ und „Verrätern“ in Jugoslawien während des Zweiten Weltkrieges und unmittelbar danach*. Diplomsko delo. Dunaj.

13 Npr.: Futter, Ulrike Heide (2002) *Das österreichische Auslandseigentum. Der Staatsvertrag von Wien – Art. 27 und das Vermögen der Heimatvertriebenen*. Doktorska disertacija. Gradec.

14 Npr.: Thonhauser, Gernot (2003) *Staatennachfolge im ehemaligen Jugoslawien*. Diplomsko delo. Gradec; Strebl, Peter (2004) *Politische Mythologie im zerfallenden Jugoslawien*. Diplomsko delo. Dunaj.

15 Npr.: Roblek, Igor (2002) *Die Rolle von Volksgruppen für die Entwicklung ländlicher Räume im Sinne der EU-Regionalpolitik*. Diplomsko delo. Innsbruck; Nusser, Erich (2005) *Die Rolle der Volksgruppe in den grenzüberschreitenden Beziehungen Kärnten-Slowenien*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt.

16 Npr.: Fleckl, Stephanie "Integration" und / oder "ethnische Segregation". Diplomsko delo. Innsbruck; Lex, Martina (2002) *Person – Gruppe – Diskriminations – Diskrepanz: Die Rolle der Identifizierung mit der Eigengruppe am Beispiel der Kärntner Slowenen*. Diplomsko delo. Gradec; Müller, Manuela, *Der Sprachwechsel in Kärnten. Eine Fallstudie in der Gemeinde Köttmannsdorf/Kotmara vas*. Diplomsko delo. Dunaj; Gallob, Sabine Gertrude (2002) *Das Phänomen der Kärntner Urangst*. Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt; Stefan-Brezovnik, Michaela (2004) *Slowenische Jugendliche unter Assimilationsdruck der Gesellschaft?* Diplomsko delo. Celovec/Klagenfurt.

17 Winkler, Peter (2005) *Nutzenbewertungen eines ethnischen Minderheitenstatus*. Diplomsko delo. Dunaj.

številna raziskovalna področja, ki s slovenskim “nacionalnim” programom niso neposredna povezana.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national, linguistic, religious, and other) minorities, migration, multiculturalism and related subjects.

Three issues of the journal are published every year, usually in April, September and December.

Papers are published in several languages, while the abstracts are always published both in English and in the original language of the paper.

The authors guarantee that their contents are original, unpublished material and are not being submitted for publication elsewhere.

The papers are subject to the evaluation of two reviewers before a decision is made on publication. The reviewers determine also the scientific categorization of the paper. It is preferable that the length of articles be 30,000–45,000 characters, including spaces. Reviews of books and journals, as well as notes, reports on scientific meetings and other subjects of interest to the journal, should be 5,400–9,000 characters.

Along with the paper should be submitted:

- the name of the author, the name and address of the institution in which he or she is employed, and his contact, to be published in the journal;
- the title of the paper in the language of the paper and in English;
- a summary in the language of the paper and a summary in English;
- key words (3-7) in the language of the paper and in English.

The title of the paper, the summary and the key words together should not exceed 1,600 characters in each language. The summary should contain the general presentation of the subject, the methods implemented, the main results and the conclusion(s).

Graphic materials (graphs, illustrations, tables, etc.) should be submitted (in black and white technique) according to standard modes of computer design. The author should secure copyright permission for graphic material from other sources.

Papers are to be submitted by e-mail to the Editor – Dr. Boris Jesih (boris.jesih@guest.arnes.si).

NOTES AND REFERENCES IN THE TEXT

Explanatory and bibliographic footnotes should be indicated serially within the paper. Papers should take into account the following guidelines of the style of footnotes and citations.

Authors should use the following method in the text:

(Author year: page)

Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

For two authors:

(Author and Author year: page)

For more than two authors:

(Author et al. year: page)

References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc.

(Author year(a): page)

Quotes: use [...] when direct quote is changed

"[if] we wish to understand what is happening 'in the periphery', we must begin by looking at what is happening in the advanced capitalist world" (Lipietz 1987: 29-30).

Footnotes could be used for references when sources could not be referred to in the text as established in the former examples. Such sources could be, for example, legal documents and other type of documents, internet sources, etc. Such sources should be listed in footnotes, in accordance with the style of the list of references.

ALPHABETICAL LISTING OF ALL REFERENCES

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing.

The style of the list of references is as follows:

BOOKS:

Single authored books:

Lifton, Robert J. (1991) *The Genocidal Mentality: Nazi Holocaust and Nuclear Threat*. London: Macmillan.

Two or more authors:

Antze, Paul and Michael Lambek (1997) *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*. London, New York: Routledge.

EDITED VOLUMES:

Komac, Miran, ed. (2007) *Priseljenci*. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies.

CHAPTERS FROM MONOGRAPHS:

Mazrui, Ali A. (1999b) "Seek Ye First the Political Kingdom." In Ali A. Mazrui and Christophe Wondji (eds.) *General History of Africa*. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing: 105–126.

JOURNAL ARTICLES:

Wallerstein, Immanuel (1995) "What Are We Bounding, and Whom, When We Bound Social Research." *Social Research* 62(4): 839–856.

Jeremic, Vuk (2005) "Serbian Democracy's Deal for Kosovo and Metohia." *Review of International Affairs* LVI(1118): 3–10.

NEWSPAPER ARTICLES:

Daalder, Ivo and James M. Lindsay (2003) "American Empire, Not 'If' but 'What Kind.'" *The New York Times* (10 May): B9.

MAGAZINE ARTICLES:

Kaplan, Robert (2003) "Supremacy by Stealth: Ten Rules for Managing the World." *The Atlantic Monthly* (July/August): 65–83.

Elliott, Michael (2002) "The Trouble With Saving the World." *Time* (30 December): 108.

RESEARCH REPORTS, PAPERS FROM CONFERENCE PROCEEDINGS, PhD THESIS:

Szakolczai, Árpád (1994) "Thinking Beyond the East-West Divide: Patočka, Foucault, Hamvas, Elias, and the Care of the Self." Florence: European University Institute, EUI Working Papers in Political and Social Sciences, No. 94/2.

Klopčič, Vera (2002) *Individualni in kolektivni elementi v mednarodnem varstvu človekovih pravic: dokumenti Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin*. PhD Thesis. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Law.

ONLINE SOURCES:

All online sources should be equipped (in addition to the already described style of reference for different kinds of sources – e.g. books, journal articles, etc.) with the exact web page, location of the source and the date when the source was found.

Warner, Rachel (1989) "Angola: Country Studies – Historical Settings." In: Federal Research Divison, Library of Congress
(<http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstudy:@field,4.4.2006>).

AUTHOR ISSUES

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. Authors may use the article elsewhere *after* publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the *RIG* as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized.

AVTORJI / AUTHORS

1. Mag. Apolonija Oblak Flander, Statistični urad RS, Statistical Office of the Republic of Slovenia, Vožarski pot 12, 1000 Ljubljana, Slovenija
Apolonija.Oblak@gov.si
2. Dr. Peter Sekloča, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper/ University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Garibaldijeva 1, SLO 6000 Koper/Capodistria, Slovenija
peter.sekloca@zrs.upr.si
3. Miha Koderman, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper/ University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Garibaldijeva 1, SLO 6000 Koper/Capodistria, Slovenija
miha.koderman@zrs.upr.si
4. Dr. Jernej Zupancič, Filozofska fakulteta / Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO 1000 Ljubljana, Slovenija
jernej.zupancic@guest.arnes.si
5. Dr. Matjaz Klemencič, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta / University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies, Priljubova 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
matjaz.klemencic@siol.net
6. Dr. László Kupa, Univerza Peč, Fak. Polit. in Pravne / University of Pecs - Faculty of Political and Legal Science, Szántó Kovács János u. 1/B, 7633 Pécs, Madžarska / Hungary
kupa.laszlo@axelero.hu
7. Dr. Avguštin Malle, Slovenski znanstveni institut / Slowenisches Wissenschaftsinstitut, Mikschallee 4, A 9020 Klagenfurt / Celovec
a.malle@slo.at
8. Hamazasp Danielyan, Državna univerza v Erevanu, Yerevan State University Avan Arinj, 1/7 bld., apt.52, Yerevan, 0022, Armenia
hamazasp@yahoo.com
9. Dr. Klaus-Jürgen Hermanik, Univerza Gradec, Center za zgodovino jugovzhodne Evrope/University of Graz, Centre for Southeast European History, Mozartgasse 3, A 8010 Graz
klaus-juergen.hermanik@uni-graz.at